

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/263719354>

Svirčić Gotovac, Anđelina (2006). Sociološki aspekti mreže naselja u zagrebačkoj regiji. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Magistarski rad, 180 str.

Thesis · January 2006

CITATIONS

0

READS

39

1 author:

Anđelina Svirčić Gotovac

The Institute for Social Research, Croatia and Faculty of Forestry

42 PUBLICATIONS 90 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Urban revitalization process in Ljubljana city center (in comparison with Zagreb city center) [View project](#)

Komparacija turističkih odrednica mjesta Povelja na otoku Braču 2009. i 2019. godine [View project](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

Anđelina Svirčić Gotovac

**SOCIOLOŠKI ASPEKTI MREŽE NASELJA U
ZAGREBAČKOJ REGIJI**

MAGISTARSKI RAD

Zagreb, 2006.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3

Anđelina Svirčić Gotovac

**SOCIOLOŠKI ASPEKTI MREŽE NASELJA U
ZAGREBAČKOJ REGIJI**

MAGISTARSKI RAD

Mentorica: dr. sc. Dušica Seferagić

Zagreb, 2006.

SADRŽAJ

	str.:
Predgovor	4
1. Uvod	8
2. Teorijski okvir rada	11
2.1. Početne teorije o razvoju grada	11
2.2. Novije teorije o gradu	19
2.3. Današnji kontekst tranzicije i globalizacije	29
3. Proces urbanizacije u svijetu	37
3.1. Urbanizacija i modernizacija u Hrvatskoj	40
3.2. Modernizacija hrvatskog sela	44
4. Zagreb kao urbani sistem i mreža naselja	49
4.1. Svjetski kontekst razvoja mreže naselja	57
4.2. Budući razvoj urbanih regija i sustava	63
5. Kvaliteta života i opremljenost naselja kao osnovni operacionalni pojmovi	66
5.1. Konceptualna shema istraživanja	73
5.2. Strukturna, funkcionalna i teritorijalna obilježja zagrebačke mreže naselja	75
6. Uzorak zagrebačke mreže naselja konstruiran iz istraživanja	79
6.1. Kratki povijesni pregled razvoja Zagreba	87
6.2. Planski okvir zagrebačke regije	90
6.3. Sadašnje stanje u području istraživanja	92
7. Istraživanje	95
7.1. Metodološki aspekti istraživanja: predmet, ciljevi i svrha istraživanja zagrebačke mreže naselja	95
7.2. Operacionalni pojmovi istraživanja	95
7.3. Problemi istraživanja i hipotetski okvir istraživanja	98
7.4. Analiza podataka	101
8. Rezultati istraživanja prema strukturi ispitanika i opremljenosti kućanstava	102
8.1. Rezultati istraživanja prema opremljenosti naselja u ispitivanoj regiji	134
8.2. Rezultati istraživanja prema upitniku za naselja	147
9. Zaključak	155
Bilješke	160
Literatura	161
Prilozi	172

Predgovor

Ovaj rad *Sociološki aspekti mreže naselja u zagrebačkoj regiji* tematski je vezan uz projekt grupe za selo, grad i prostor Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, pod naslovom *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*. Projekt je financiran od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa u trajanju od 2002. do 2005. godine. Voditeljica projekta je dr. sc. Dušica Seferagić koja je ujedno i mentor magistarskog rada. Navedeni projekt odnosi se na sociološko istraživanje mreže naselja cijele Hrvatske, a magistarski rad na istraživanje jedne, ali najveće regije u sklopu čitave mreže, odnosno na istraživanje *zagrebačke regije*. *Mreža naselja* kao predmet istraživanja sociologije prostora u Hrvatskoj je, uz neke iznimke, bila zapostavljena. Interes za nju mogao se pratiti preko srodnih tema: urbanizacije, metropolitanizacije, analize naselja (seoskih i gradskih), analize pojedinih regija i sl. Istraživanja ove problematike premreženosti prostora kod nas nisu bila česta, ali su neka sustavno provedena na Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu 80-tih i početkom 90-tih godina 20. st. Radila ih je grupa autora, među prvima V. Puljiz, E. Dilić i S. Šuvar, te kasnije D. Seferagić, V. Lay, V. Popovski, A. Stojković, A. Hodžić, M. Župančić, M. Štambuk i dr. Istraživanja su provedena i u drugim institucijama, među njima na Institutu za društvene znanosti «Ivo Pilar» devedesetih godina 20. st., od strane autora M. Štambuk, I. Rogić, O. Čaldarović, te A. Marinović-Uzelac i dr. Time su postavljene neke osnovne teoretske postavke ovog problema na koje će se naslanjati ovaj rad, što znači da će se potrebne komparacije donositi oslanjajući se na postojeće starije i novije radove.

Da bi se rasvijetlio pojam *mreže naselja* i njemu slični pojmovi, važno je znati ponešto o procesima koji su im prethodili i koji su ih na neki način projicirali, a to su prvenstveno procesi *modernizacije i urbanizacije*. Ti procesi kao opći društveni fenomeni nastali su s pojavom

industrijske revolucije i građanskog društva, a odvijali su se u nekoliko faza. Oni koji su obilježili *prvu fazu urbanizacije i modernizacije (gradovi 19. i 20. st.)* su procesi nastajanja i rasta *velikih gradova, megalopolisa, metropolitanskih područja, urbaniziranih sela i urbaniziranih regija velike gustoće tzv. konurbacija, odnosno svi oni procesi koje je uzrokovala urbana eksplozija* (Mumford, 1988.). Konurbacije su se razvile prostornim širenjem i sraščivanjem više gradova u veliku cjelinu, s tim što se u njima veličinom i funkcionalnošću isticao jedan grad. Rast tadašnjih gradova bio je uglavnom stihijski i temeljio se na kvantitativnom povećanju broja stanovnika, pa je njihova urbanizacija bila djelomična ili nepotpuna. Urbanizacija nije samo rast gradova već je širenje urbanog načina života sa svim onim sadržajima i funkcijama koji ga čine, kao što su *stanovanje, industrija, promet i rekreacija*. Te *četiri osnovne urbane funkcije* morale bi biti dostupne ili omogućene svim stanovnicima grada ili bar njegovoj većini.

U suvremenim ili postmodernim uvjetima noviju ili *drugu fazu urbanizacije i modernizacije (gradovi kraja 20. i 21. st.)* ne obilježava više porast gradova već rast i urbaniziranost područja oko gradova ili gradske okolice. *Urbanizira se okolica* (Perković, 2002.), a urbani način života dobiva primarnu ulogu. Dolazi do redistribucije stanovništva prema periferiji ili okolici, a pada rasta stanovništva u gradskim jezgrama ili centrima. Sve veća urbaniziranost nekada ruralnih prostora, dovodi do spontanog stvaranja manjih ili većih gradova nastalih od tih ruralnih naselja. Postoje i primjeri planirane ili namjerne gradnje sasvim novih gradova da bi se zadovoljilo nove stambene i druge potrebe pridošlih stanovnika. Taj proces stvaranja tzv. *gradova satelita* u blizini najvećeg i matičnog grada, u ovom slučaju Zagreba, kod nas je nastajao spontanom putem, tj. rastom i razvojem već postojećih središta i gradova u njegovoj okolici. Međutim, postojalo je i umjetno stvaranje novih gradova kao što je Novi Zagreb stvoren za oko 100.000 stanovnika, uglavnom doseljavanih iz okolnih dijelova Zagrebačke županije,

ali i ostalih hrvatskih županija. Slično je bilo i u nekim drugim bivšim socijalističkim zemljama, u SSSR-u na primjer gdje su se gradili potpuno novi gradovi. Često je unutar jedne gradske regije ili mreže naselja razina urbaniziranosti nejednaka što dovodi do brojnih posljedica koje utječu na ukupan život stanovnika. I u zagrebačkoj gradskoj regiji mogu se izdvojiti potpuno urbanizirana i funkcionalno opremljena naselja, ali i sasvim nerazvijena i besperspektivna naselja. Stoga je bilo zanimljivo, ali i potrebno istražiti utjecaj (ne)urbaniziranih prostora na svakodnevni život ljudi, te ispitati kvalitetu života i stupanj razvijenosti ove regije. To je ujedno i osnovna zadaća ovog rada, te njegov predmet istraživanja koje se dalje u radu obrađuje.

Strukturu ovog rada čine predgovor, devet poglavlja te literatura i prilozi, odnosno upitnici korišteni u istraživačkom dijelu rada. U uvodu se naglašava osnovna intencija rada i njegova povezanost s navedenim projektom Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu. U njemu se općenito obrađuje i glavna tema rada tj. mreža naselja. Naglašava se ponovna aktualnost ove teme ponajviše zbog brojnih prednosti u prostornom razmještaju naselja u današnjem vremenu tranzicije i globalizacije. Drugo poglavlje rada donosi pregled brojnih domaćih i stranih autora i teorija, starijih i novijih, a kroz koje se odredilo teorijski pristup radu. Kroz prizmu specijalističke urbano – prostorne sociologije posebno su se obradile nezaobilazne teme tranzicije i globalizacije te njihove posljedice na suvremeni život stanovnika. Trećim je poglavljem detaljno obuhvaćen proces urbanizacije kako u svijetu tako i kod nas, te njemu srodan proces modernizacije. Nakon te opće analize četvrtim se poglavljem rad uvodi u konkretni slučaj istraživanja i interesa, odnosno obrađuje se zagrebačka mreža naselja. Ta se tema uspoređuje sa svjetskim kontekstom mreže naselja, odnosno svjetskim urbanim sustavima ili regijama. U petom dijelu rada obrađuju se kvaliteta života i opremljenost naselja kao osnovni operacionalni pojmovi preko kojih je istražena i objašnjena tema zagrebačke mreže naselja. Donosi se i konceptualna shema istraživanja te osnovna obilježja istraživanog zagrebačkog

primjera u strukturnom, funkcionalnom i teritorijalnom smislu. Nadalje se u šestom poglavlju navodi povijesni presjek zagrebačke regije i mreže naselja ali i sadašnje stanje tog područja. Ističu se posljedice nastale zadnjih desetljeća kako pozitivne tako i one negativne. Sedmo poglavlje bavi se metodološkim aspektom istraživanja te analizom i obradom podataka. Time se dolazi i do rezultata istraživanja kao konačnog ili posljednjeg dijela rada koji se navode u osmom poglavlju. Najvažniji rezultati istraživanja vezani uz temu rada obradili su se prema dva korištena tipa upitnika, upitniku za pojedince i kućanstva i upitniku za naselja. Iz tako dobivenih podataka nastale su brojne spoznaje o trenutnim i postojećim uvjetima života u zagrebačkoj mreži naselja, odnosno o kvaliteti života i opremljenosti naselja u njoj. U devetom poglavlju se iz svega navedenoga donosi zaključak istraživane teme, rezultata istraživanja te nekih budućih smjernica rada. Istaknuto je realno stanje u području istraživanja ali i neka moguća konkretna poboljšanja.

1. Uvod

Osnovna je intencija ovog rada da se kroz sociološki pristup ispita problem i predmet istraživanja. *Sociološki pristup odnosi se na društveni kontekst predmeta istraživanja*, tj. mreže naselja, te na društveni utjecaj i okolnosti proizašle iz urbanizacije i njoj srodnih procesa (*deagrarijacije, ruralizacije, metropolitanizacije, umreženosti prostora* i dr.). Proces urbanizacije može se pratiti od socijalističkog modela, kojem je pripadala i naša zemlja do promjene njenog političkog sustava početkom 1990.-tih godina, a karakteriziraju ga *nagla urbanizacija ili ubrzana urbanizacija, deagrarijacija i industrijalizacija*. Današnji model urbanizacije ima *tranzicijski i globalizacijski* koncept, što znači da ga obilježava prijelazna faza iz jednog sustava u drugi. U našem slučaju događa se prijelaz sa socijalističkog sustava na tržišni kapitalizam ili na neke od njegovih varijanti. Sociološki aspekti podrazumijevaju i ispitivanje i analiziranje *društvenih struktura u prostoru* kao njegove osnovne značajke, i to od demografskih, socijalnih, geografskih do humanih. Ispitivanje javnog mnijenja, odnosno stavova stanovnika o postojećim problemima također je sastavni dio sociološke analize. Navedeni problemi istražuju se i proučavaju kroz prizmu specijalističke ili strukovne sociologije, u ovom slučaju *sociologije prostora, sela i grada ili urbano – ruralne sociologije*.

Osim proučavanja prostorne strukture gradova, velika pozornost pridaje se i zakonitostima prostornog razmještaja i važnosti gradova i drugih naselja u prostoru. Razvoj gradova, odnosno širenje urbanizacije prema ruralnim sredinama i naseljima stvara potrebu istraživanja ne samo gradova nego i *gradova – okolica* ili *gradskih ili urbanih regija* koji se odnose na mnogo šire područje. Kao reprezentativan primjer urbanih regija ili megalopolisa koje se još nazivaju i *urbaniziranom regijom*, možemo u Europi izdvojiti Westfaljsko – Rajnski industrijsko - rudarski bazen gdje se na prostoru velikom 35 x 100 km našlo 67 gradova, od kojih 6 imaju više od 300.000 stanovnika. U Poljskoj su to Krakow – Katowice, a u Velikoj Britaniji je sedam

takvih službeno proglašenih *konurbacija* (Marinović-Uzelac, 2001.: 257), a podaci su to iz 90-tih godina 20. st. Gradovi tako postaju samo dijelovi ili točke jedne proširene urbane cjeline, tj. prostornoga sustava. Ti gradovi nepovratno utječu na transformaciju okolnog (urbanog i ruralnog) područja. Srastanje gradova i okolnih naselja (gradskog i seoskog tipa) dovodi do stvaranja *mreža naselja ili mrežnih struktura*, koje kod nas nastaju stvaranjem i porastom gradova nakon Drugog svjetskog rata. Iako je ova pojava najintenzivnija početkom stvaranja velegradova u 19. st. u zapadnoj Europi, to ne znači da ona nije postojala i ranije u urbanoj povijesti, naročito u doba antike. Antičke gradove – polise možemo smatrati prvim urbanim mrežama ili sustavima. Međutim prvo pravo masovno pojavljivanje ovakvih struktura u prostoru započinje ipak s industrijskom revolucijom i modernim dobom. Nagla i konstantna urbanizacija gradova karakteristična za gotovo cijelo prošlo stoljeće, te kraj 19. st., u većem dijelu svijeta zamjenjuje se procesom urbanizacije čitavih prostora, a ne više samo gradova. To znači pomicanje procesa urbanizacije u okolna područja, tj. u okolicu većih gradova, a time i prenošenja urbaniziranog načina života u dosad neurbanizirane dijelove. Takav tip prostornog razmještaja ili prostorne dinamike poželjan je u današnjem globalizacijskom kontekstu. Možemo ga nazvati procesom *decentralizacije i umreženosti prostora* što znači da se u takvom prostoru može pojaviti nekoliko ravnopravnih urbanih središta (čvorišta) unutar mreže, koji onda međusobno dijele urbane funkcije i sadržaje. To je tzv. *policentrični* prostorni razmještaj urbanih sadržaja i funkcija (Seferagić, 1987.). *Policentrične konurbacije* su prijelazna faza u razvitku svih velikih aglomeracija (Marinović-Uzelac, 2001.: 257). Isto tako može se, a to je i najčešće, izdvojiti samo jedan pravi centar sa *hijerarhiziranom podjelom funkcija i utjecaja*. Takav je slučaj zagrebačka mreža naselja sa Zagrebom kao najjačim centrom. S obzirom da se danas takav hijerarhizirani pristup ne može nositi sa sve brojnijim urbanim problemima naglašava se važnost procesa decentralizacije. Decentralizacija prostora najviše je prisutna u najrazvijenijem dijelu svijeta, a mnogo manje u njegovom ne tako razvijenom dijelu. Time se

ne isključuje neke od najvećih europskih gradova kao što su Pariz, London ili Rim, koji su izrazito centralizirani gradovi, već se naglašava da unatoč procesu centralizacije, usporedo s njim postoji i proces decentralizacije u njima. *Decentralizacija* se često očituje kao istovremeni proces s *centralizacijom*, koji negdje ima više a negdje manje utjecaja. Tendencija širenja ovog procesa i na ostala područja svijeta je poželjna jer je s jedne strane taj proces jedino moguće rješenje napučenosti i mnogoljudnosti svjetskih velegradova, a s druge strane otvara mogućnost jednom humanijem urbanom načinu života koji je ponegdje već potpuno zaboravljen. Upravo taj pozitivni aspekt ovog pristupa daje nam nadu u bolje organizirane i decentralizirane gradove budućnosti, iako je očito da je na mnogim mjestima to već dugo nemoguće provesti.

Ukratko, može se reći da *uspon umreženog društva* (Castells, 2000.), rezultira i pozitivnim i negativnim posljedicama na današnji urbani način života. O tome koliko će se, međutim, uspjeti ublažiti negativne posljedice, a nastojati poticati pozitivne rezultate ovakvog prostornog razmještaja, ovisit će i buduća kvaliteta življenja u velikim gradovima, odnosno regijama. Zagrebački primjer nije iznimka, a kakva je njegova današnja slika kao najveće regije u Hrvatskoj nastojat će se prikazati u nastavku rada.

2. Teorijski okvir rada

2.1. Početne teorije o razvoju grada

U objašnjenju razvoja prostora grada i urbanog fenomena te njihovih obilježja rabe se različite teorije i modeli. Prve značajne teorije u objašnjavanju prostorne strukture grada primjenjuju se već početkom 20. st., a osobito nakon Drugoga svjetskog rata. Najutjecajnije teorije nastaju još 30-tih godina 20. st. u SAD-u u vrijeme kada američki sociolozi razvijaju tzv. humanu ili ljudsku ekologiju (*human ecology*). To je sociologijska disciplina koja proučava odnos, tj. međuovisnost ljudi i okoline (Vresk, 2002.: 53). *Ekološko tumačenje grada*, kao odnos ljudi prema okolini u gradu ali i obrnuto, postaje osnovni obrazac ponašanja i primjenjuje se kao kauzalni model objašnjenja određenih pojava u tadašnjim gradovima. Najutjecajnija u proučavanju prostorne strukture američkih gradova bila je tzv. **čikaška škola** i njeni poznati sociolozi **Robert E. Park, Ernest W. Burgess, R. D. McKenzie** te ostali pripadnici tzv. druge generacije te škole. Park je centralna figura čikaške škole urbane sociologije. Implicitna pretpostavka mnogih socioloških istraživanja u Chicagu je da prostorna *okolina* ili *environment*, vrši stimulativno ili nestimulativno djelovanje na pojedinca. Okolina se uzima kao uzročni element u postavljanju odnosa između habitata i čovjeka (prema Čaldarović, 1985.). Kritika života u velikom gradu, potraga za malom *community* (zajednicom) prisutna je u gotovo svim istraživanjima u Chicagu. Na R. Parka te time na njegova djela utjecali su njemačka filozofska i sociološka tradicija, na kojima je i obrazovan, pa su preko njega prenesene u američku sociologiju. Osim Parsonsa, Mertona i drugih, američka sociologija se i danas uglavnom poziva na Webera i Durkheima (prema Čaldarović, 1985.).

Veliki utjecaj na Parka imao je i Simmelov proslavljeni esej «*Metropolis and the Mental Life*» iz 1903. godine čije je mnoge tvrdnje Park dodatno razložio i prihvatio u svom radu. Neke od njih su tvrdnje o tzv. *blasé ponašanju pojedinca u velikom gradu* koje podrazumijeva obrambeni mehanizam pojedinca od negativnih utjecaja koje grad sa sobom donosi. Urbani

život je proračunat i nemilosrdan pa se ljudi brane od njegovih negativnih utjecaja blaziranim ponašanjem. Ono ga ostavlja nedirnutim pojedincem i pretvara u tipičnog pripadnika velegrada čiji način ponašanja karakteriziraju otuđenost i nepovjerenje spram ostalih pripadnika grada. Simmelovo i Parkovo naglašavanje psihološke dimenzije življenja u velikom gradu ističe se kao utjecaj na «mentalno zdravlje» pojedinca i njegov cjelokupni život. Ovako radikalna tvrdnja o bespomoćnosti življenja u gradovima i nemogućnosti mijenjanja vlastite životne situacije koju tvori otuđenost ljudi u njima, ustvari je strah od većeg i jačeg, u ovom slučaju, straha od grada, tj. metropolisa. Taj se strah može opravdati i shvatiti vremenom u kojem su nastajali metropolisi. Vremenski kontekst je neposredno prije Drugog svjetskog rata kada su gradovi od nekoliko milijuna bili rijetkost ili tek budućnost, a Chicago možda najbolji primjer viđen kroz prizmu tadašnjih istraživanja. Isto tako to nam govori i o izrazito velikim promjenama koje će se tek događati i čiji su vjesnici zapravo bili sociolozi čikaške škole.

Današnja situacija u gradovima svakako nije obilježena samo takvim psihološkim posljedicama, ali je zbog naviknutosti ljudi na život u gradu nastalo drugačije viđenje svakodnevnog života u egzistencijalnom smislu. Danas se nalazimo u fazi urbanog života kada se osnovne ljudske potrebe u većini svjetskih metropola ne mogu ispuniti za sve njihove pripadnike te zbog toga dolazi do sve većih i neriješivih problema. Također dolazi i do promjene u mjestu i načinu življenja stanovnika gradova. Oni sada svjesno sele izvan područja najvećeg grada i odlaze u okolni prostor u kojem se nalaze manji ili srednji gradovi poželjniji za život. Stoga je sličnost s psihološkim motivima i uzrocima življenja u velikim gradovima vidljiva i danas, ali je pokreće drugačija dinamika prostornog razmještaja. Nekad su stanovnici dolazili u gradove, a danas ih sve više napuštaju i pronalaze alternativna rješenja. To međutim ne znači da stanovnici i nadalje ne migriraju u gradove.

Za Parka je grad «stanje svijesti i duha, ali istodobno i geografska, ekološka jedinica i koncentracija ljudi, ali i prirodno boravište civiliziranog čovjeka» (prema Čaldarović, 1985.; Park, 1967.: 2). Grad se, po njemu, kao specifično organiziran prostor – organizam - može shvatiti kao da djeluje na čovjeka. Iz toga slijede sve, posebno one negativne, posljedice urbanog utjecaja na pojedinca koji se pokušava snaći u tako uređenom prostoru. «Grad nije samo fizički mehanizam i umjetna konstrukcija. On je uključen u vitalne procese ljudi koji ga stvaraju i čine, jer je proizvod prirode, a posebno ljudske prirode» (Park, 1967.: 1). Stoga nam se još sa čikaškom školom nameće taj živopisni odnos grada i čovjeka (prostora i čovjeka), odnosno odnos mjesta ili naselja stanovanja bilo kojeg tipa sa pojedincem kao živom jedinkom koja u njemu stalno sudjeluje. To je sudjelovanje u zadnjih nekoliko desetljeća imalo svoje dobre i loše strane, ali se danas više nego ikad vraćamo na staru i možda nedovoljno shvaćenu ideju međuodnosa dviju strana – *prostora i čovjeka*. Nakon nedostatnih rješenja traženih u stalnom progresu i razvoju društva, a time i gradova, zaboravile su se neke osnovne ljudske vrijednosti nauštrb tehničkih i tehnoloških. Početkom 20. st. grad je bio živo područje proučavanja i analiziranja društvenih promjena, a danas je to još i više. Zbog toga je Parkova teorija aktualna i danas. «Grad, ukratko, pokazuje prekomjerno i dobro i loše u ljudskoj prirodi. Činjenica je, možda, više nego išta drugo, da je grad laboratorij ili klinika u kojem se ljudska priroda i društveni procesi mogu uspješno proučavati» (Park, 1967.: 46).

Sljedeća teorija srodne tematike bazirane na ideji ekološke eksplikacije je **teorija i model koncentričnih zona ili Burgessov model** iz 1925. godine kojim dolazi do zaključka da se američki gradovi razvijaju koncentrično oko središta grada u pet koncentričnih zona ili urbanih područja - *urban areas* (Burgess, 1967.: 55), a one su sljedeće:

- prva zona (*loop*) obuhvaća središnji poslovni dio grada (CBD – central bussiness district), u kojem su koncentrirane trgovine, banke, hoteli, uprava i sl.;

- druga je zona prijelazna zona (*zone in transition*) u kojoj prevladavaju laka industrija i stambeni dijelovi loše kvalitete, a u njima stanuju siromašni slojevi stanovništva. U toj zoni nastaju slamovi, geta, te druge slične segregirane grupacije stanovništva kao što su npr. «kineska četvrt», «židovska četvrt», «Mala Italija» u Chicagu itd.;
- treća zona (*zone of workingmen's homes*) je stambena zona radnika sa zgradama za iznajmljivanje;
- četvrta je zona stambena zona (*residential zone*) srednjih slojeva stanovništva;
- peta je zona stambena zona najbogatijih stanovnika (*commuters zone*). Iza toga slijedi prostor dnevne migracije radne snage (Burgess, 1967.: 55).

Kroz ovih pet koncentričnih zona širenja grada Burgess govori o idealnom, a ne o realnom modelu procesa rasta grada (prema Čaldarović, 1985.), koji danas više ne vrijedi ali je jedan od načina definiranja i širenja urbanog prostora. I njegov je, kao i Parkov, osnovni interes usredotočen na proučavanje grada kao organizma ili živog bića. Veliku važnost pridaju i rezultatima socioloških istraživanja koji se mogu primijeniti na poboljšanja uvjeta života u gradu kojeg karakterizira stalna ekspanzija i mobilnost.

Među predstavnicima ekološki orijentirane urbane sociologije u Chicagu 1930-tih godina posebno se ističe i **Louis Wirth** čiji je esej «*Urbanism as a Way of Life*» iz 1938. godine imao dalekosežan utjecaj na pravac razvoja urbane sociologije. Wirth razlikuje *simbiotički, kulturni i moralni ili politički poredak u društvu*. U simbiotičkom poretku vladaju kompetitivni odnosi kao osnovni odnosi u društvu, dok u kulturnom poretku društvo se očituje preko odnosa komunikacije i simbola. Moralni li politički poredak se odnosi na mehanizme održanja društvenog sistema ili sustava. Kroz moralni li politički poredak Wirth promatra i osnovni urbani problem koji se očituje kao problem koegzistencije velikog broja ljudi na ograničenom teritoriju. Prihvaća civilizacijsku funkciju grada smatrajući da je veliki grad pružio osnovni

okvir za civilizirani razvoj čovječanstva, za razvoj kulture, znanosti i umjetnosti u njima. Prema Wirthu grad se definira kao «relativno veliko, gusto i stalno naselje socijalno heterogenih individua. Za definiciju grada treba razlikovati tri osnovna elementa:

1. broj stanovnika (veličina);
2. gustoća naseljenosti i
3. heterogenost stanovništva» (prema Čaldarović, 1985.; Seferagić, 1988.: 20).

Ta će se osnovna podjela često koristiti i biti aktualna i kasnije kod drugih autora.

Svi dosada spomenuti utjecaji i teorije nastali su u SAD-u i zapadnoj Europi do Drugog svjetskog rata. Nakon njega naglo prestaje utjecaj čikaške sociološke škole, a prema nekim mišljenjima krajem 60-tih godina 20. st. razvijaju se novi pogledi na «urbani fenomen» i na ulogu urbane sociologije. Tada se kao utjecajna figura pojavljuje **Henri Lefebvre** u Francuskoj i ukazuje na nove aspekte proučavanja urbanog fenomena općenito. U tom se periodu i američka čikaška škola već može nazvati klasičnom fazom urbane sociologije, a njeni sociolozi klasično orijentiranim urbanim sociolozima. Klasična urbana sociologija temeljila se dijelom na krivim pretpostavkama i nudila ideologizirana objašnjenja života i stvarnosti. Stvorila je «mit o urbanoj kulturi» kako ga naziva Castells i koji je definiran «*urbanizmom kao načinom života*» kako je to nazvao Wirth (prema Čaldarović, 1985.). Nakon toga naziru se novi pristupi u razumijevanju dinamike industrijskog kapitalizma i gradskog prostora. Većina ih se naslanjala na marksističku intelektualnu tradiciju, naročito u vezi s pitanjima ekonomske krize, nejednakostima i pitanjima poretka, pa 60-tih godina 20. st. nastaje nova tzv. *neomarksistička varijanta i pristup urbanim istraživanjima*. Temeljila se ne samo na pitanjima urbane krize već ponajviše na prirodi urbanizacijskog procesa i društvenoj proizvodnji u gradovima. Neomarksistička škola urbane političke ekonomije stvorila je novu paradigmu u proučavanju grada koja će snažno utjecati na urbane discipline sve do danas (prema Soja, 2000.: 97). Neki

od važnijih predstavnika su već navedeni **Henri Lefebvre**, zatim **David Harvey** i **Manuel Castells**, u svojoj početnoj stvaralačkoj fazi.

Lefebvreov rad kroz sintagme «prava na grad», «svakidašnjeg života u modernom svijetu», te «urbanoj revoluciji» postao je nova perspektiva u politici i ideologiji gradskog prostora i modernosti. Inicirao je konceptualnu revoluciju u urbanim proučavanjima koja je kulminirala nakon dva desetljeća zanemarivanja i nerazumijevanja tzv. «prostornim povratkom» koji će se osjećati ne samo u urbanim znanostima, već i u svim drugim društvenim znanostima (prema Soja, 2000.: 101). Lefebvre je jedan od malobrojnih marksističkih društvenih teoretičara koji su *svakidašnji život* uzeli za predmet temeljitih istraživanja i kritičkih analiza. Njegova «*Kritika svakidašnjeg života*» nastajala je u intervalima tri i pol desetljeća, tj. od 40-tih do početka 80-tih godina 20. st. i objavljivana je po dijelovima. «Lefebvre smatra da se ključni zadatak kritičkog mišljenja o svakidašnjici sastoji u tome da se ona digna na razinu konceptualnih formi, da se oslobodi atributa trivijalnosti i zadobije najviše misaono – praktično dostojanstvo» (Kalanj, 1988.: VII). Usprkos procesu globalizacije, svakidašnji se život tendencijski sve više homogenizira, fragmentira i hijerarhizira. To dovodi do regresije i sprečava kvalitativni razvoj (prema Kalanj, 1988.: XIII - XIV). Neravnomjeran razvitak ostaje glavno načelo suvremenoga svijeta za Lefebvrea. «Nema spoznaje svakidašnjice bez spoznaje cijeloga društva. Nema svakidašnjeg života, ni društva, ni položaja prvoga u drugome, ni njihovih interakcija, bez radikalne kritike jednog i drugog, jednog od drugog i obrnuto» (Lefebvre, 1988.: 223). Za njega je urbani život – razotuđen svakodnevni život, a grad je projekcija društva u prostoru (Seferagić, 1988.: 21). «Ljudski se svijet ne definira samo povijesnim, kulturom, svojim totalitetom ili globalnim društvom, ideološkim i političkim superstrukturama. Definira se ovim posrednim i prijelaznim nivoom: svakidašnjim životom. U njemu se zamjećuju najkonkretnija dijalektička kretanja: potreba i želja, uživanje i neuživanje, zadovoljenje i lišavanje, ispunjenja i praznine,

rad i ne-rad» (Lefebvre, 1988.: 250). Lefebvreova je zasluga što su se i društvene znanosti, naročito sociologija, počele baviti svakodnevnim životom, egzistencijalnim potrebama, ljudskim mjerilom tog života, položajem socijalnih slojeva ili grupa u prostoru (gradu), ali i teškoćama koje iz toga proizlaze, te ih usvojile u svojim daljnjim istraživanjima i teoretiziranjima.

Knjiga D. Harveya *Social Justice and the City – Socijalna pravda i grad* iz 1973. i Castellsovo *The Urban Question - Urbano pitanje* iz 1977., dva su naslova koja su značajno utjecala na proučavanje gradova i regija u sljedećih 20-ak godina. Castells je usmjerio modernu sociologiju i sociološku imaginaciju prema novim društvenim procesima koji su u vezi s kapitalističkom industrijalizacijom i društvenim odnosima i u pozadini su podjele na suprotstavljene klase. U 70-tim i 80-tim godinama 20. st. njegov se rad fokusira na praktični i teoretski smisao poslijeratnog fordističkog grada – metropolisa – i društvenih pokreta koji su proizašli prvenstveno iz problema kolektivne potrošnje, i prema «izazovu o značenju prostorne strukture». Megalopolis, po Castellsu, izražava dominaciju zakona tržišta u zauzimanju zemlje i ukazuje na tehnološku i socijalnu koncentraciju sredstava za proizvodnju i automatiziranu formu potrošnje kroz raspršenost stanovanja i opreme u prostoru (prema Seferagić, 1988.:25)¹. Njegov se utjecaj u SAD-u osjetio mnogo više u polju urbanog planiranja i geografije nego u urbanoj sociologiji. «Tada je bio naširoko prepoznat od strane geografa kao vodeći marksistički urbani teoretičar koji je značajno utjecao na rad Davida Harveya i drugih marksističkih geografa» (Soja, 2000.: 105)².

Harvey u navedenu djelu istražuje četiri povezane teme: *teoriju, urbanizam, pravdu i prostor*. Naglašava važnost sociološke i geografske imaginacije za analizu dinamike gradskog prostora u modernom metropolisu u 60-tim godinama tj. u vremenu urbane krize. Harvey opisuje

kapitalistički grad kao «stroj koji generira nejednakosti prema svojoj prirodi», stoga u kontekstu urbane geografije i u odnosima između društvenih procesa i prostorne forme stvara plodno tlo za nagomilanu i stvorenu nepravdu (prema Soja, 2000.: 107). Kasnije proširuje svoj interes na tzv. *evoluciju urbane forme*, proizvodnju izgrađene okoline i teritorijalnih problema u upravljanju metropolama. U svojim liberalnim i univerzalnim principima za socijalnom pravdom proširuje koncept koji naziva «teritorijalna redistributivna pravda» i temelji je na potrebi i solidarnosti ka općem dobru, ali isto tako postaje svjestan i da ti ciljevi možda nikad neće biti postignuti sve dok postoji «normalno funkcioniranje» kapitalističkog grada. Klasno strukturirana «specifična geografija kapitalizma» je koncept koji nas dovodi bliže kritičkom razumijevanju specifičnosti prostora u kapitalističkom gradu više nego ijedan koncept ranije u 20. st. i njegov će rad postati zanimljiv mnogim urbanim znanstvenicima iz različitih disciplina sljedećih 20 godina (prema Soja, 2000.: 108). I čikaška škola i neomarksistički pristup urbane sociologije imali su izniman utjecaj na njen daljnji razvoj.

2.2. Novije teorije o gradu

Od 60-tih i 70-tih godina 20. st. nadalje ističe se nekoliko autora. **Lewis Mumford** u svom djelu «*Grad u historiji*» (1988. g. novije izdanje), naglašava da je gradski život rezultat dviju strana, dvaju polova – *naselja i pokreta ili tzv. mjesta i tokova (stalnosti i mobilnosti)*. Danas se misli na mobilnost gradskog života i njegovu utvrđenu kvalitetu kao na nešto što je dio

iskustva urbanog života, a ne kao na kontrast dvaju suprotstavljenih strana. Ako su ta dva različita pola urbane egzistencije to možda i bila u prošlosti, onda je to danas samo prividno tako. Te su dvije strane «obje zajedno dio iste bogate teksture gradskog života», međusobno prožete, odnosno dio stalnog procesa u kojem «gradovi utjelovljuju pokret i stalnost kao dio njihovog pulsa i ritma, mada ne uvijek u harmoniji i ne nužno bez trenja». Mobilnost gradskog života i njegovog fiksiranog prostora dolaze u sukob i naglašavaju urbane tenzije (prema Allen, Massey, Pryke, 1999.: 3). Mumford je prije svega bio iznenađen i razočaran posljedicama rasta velegradova u 20. st., te je u njihovoj veličini pronalazio glavni uzrok svih negativnosti života u njima. Za njega veličina velegradova nije posljedica samo tehnološkog napretka nego i besciljne ekspanzije. Može se vidjeti kako je Mumford bio strogi kritičar modernog grada, a osnovna mu je namjera bila stvarno poboljšanje urbanog života. Ali poboljšanje ne po mjerilima onih koji nose razvoj već po mjerilima običnih građana i pripadnika tih gradova. Njegovi su zahtjevi prvenstveno ljudski i brinu o svakodnevnom životu građana i njihovim potrebama. Isto tako bio je svjestan koliko je daleko razvoj i napredak gradova otišao i da će biti nemoguće spriječiti neke stvari koje takav napredak sa sobom donosi. Tako su nastali neki tipični urbani problemi današnjice kao što su: stambeni problemi, prometna zagušenost, nekontroliran rast gradskog stanovništva, naročito onog siromašnog u vodećim metropolisima tzv. trećeg svijeta, ali i ostalim svjetskim metropolisima. Mumfordov se otvoreni pesimizam pokazao realnim i čak se može reći proročki točnim.

Spomenuto je već da je H. Lefebvre značajno utjecao na **Manuela Castellsa** koji mu je poslije postao najveći kritičar. Iako je Lefebvre urbano društvo smatrao posljedicom urbane revolucije i krajnjom točkom na na historijskom kontinuumu razvoja gradova, Castells je naprotiv takva shvaćanja smatrao lijevom ideologijom i utopijom (prema Seferagić, 1988.: 26). Castells je na početku svog rada u 60-tim i 70-tim godinama 20. st. veliki kritičar urbane sociologije kao

discipline i smatra da joj je predmet istraživanja nerealan ili nepostojeći. Za njega je grad kao predmet istraživanja nemoguće proučavati na egzaktan i znanstven način. Grad je nemoguće odvojiti od društva, pa ih poistovjećuje što predmet urbane sociologije čini upitnim. Ipak Castells pokušava definirati pojmove urbano i grad, za razliku od društva, kao *kolektivnu potrošnju*, da bi se kasnije odrekao vlastite teze (prema Seferagić, 1988.). Osvrće se i na čikašku školu, ponajviše na Wirthov pojam «urbane kulture» za koji smatra da se ne definira u opoziciji spram neke «ruralne kulture», nego kao određeni oblik društvene organizacije koji je povezan s kapitalističkom industrijalizacijom, kao povijesni realitet (Castells, 1977.; prema Čaldarović, 1985.). Time se može reći da određeni društveno – ekonomski sistemi ili sustavi proizvode specifične prostorne oblike i da se oni razlikuju u kapitalističkom ili socijalističkom sistemu. Na toj je postavci Castells uvijek inzistirao i naglašavao postojeću razliku tih dvaju sistema. Njegovo značajno djelo *Urbano pitanje* iz 1972., odnosno 1977. godine (prijevod), snažna je analiza kapitalističke urbanizacije koja je inspirirala mnoge nove radove o urbanoj teoriji i istraživanju. U tom djelu autor stvara tzv. strukture i prakse kapitalističke urbanizacije i naglašava da je moderni (monopolistički) kapitalizam ovisan o državnim urbanim dobrima i uslugama ili o tzv. «*kolektivnoj potrošnji*» da bi mogao osigurati adekvatnu reprodukciju radne snage. To vodi prema porastu sukoba između državnih i urbanih socijalnih pokreta (prema Marshall, 1998.: 684).

U svojoj novijoj teoriji društva u zadnjih nekoliko desetljeća Castells obrađuje i analizira procese kao što su globalizacija, tehnizacija, informatizacija, pojava globalnih gradova i drugo, te njima srodne suvremene fenomene³. *Tokovi i mobilnost* za njega su su ključne dimenzije u razumijevanju materijalne prakse i djelovanja u društvu. Prema njemu, složena dinamika globalizacije može se razumijeti kao dijalektička tenzija između dviju formi «prostorne logike» ili formi racionalnosti. Dijalektička tenzija postoji između povijesno ukorijenjene lokalne

prostorne organizacije ljudskog iskustva - tzv. *prostora mjesta* nasuprot globalnom protoku dobara, ljudi i elektroničkih impulsa – *prostoru tokova* kao novoj prostornoj logici (Castells, 2000.: 404). Iz ove konceptualizacije vidi se da je *dimenzija mobilnosti* ključna za razumijevanje ovih relacija. Osobit sustav interakcije zasnovan na računalno posredovanoj komunikaciji je prostor tokova, a prostor u kojemu oduvijek živimo je prostor mjesta. Prostor tokova se sve više globalno povezuje dok se prostor mjesta sve više dezintegrira i provincijalizira. Njegov *informatički grad* je proces kojeg označava dominacija prostora tokova. Profil informatičkoga američkog grada uspostavljen je odnosom između brzog izvangradskog razvoja, propasti središta gradova i zastarjelosti suburbano izgrađenog okoliša.

Europski gradovi su zakoračili u informatičko doba drukčije se prostorno restrukturirajući u vezi s vlastitom povijesnom baštinom, a autor navodi europske trendove uspoređujući ih s američkima. Europsko je poslovno središte, kao i u Americi, gospodarski pokretač grada umreženoga u globalno gospodarstvo. U većini europskih gradova (Parizu, Rimu, Madridu, Amsterdamu), za razliku od Amerike, ekskluzivna rezidencijalna područja teže prisvajanju gradske kulture i povijesti, smještajući se u obnovljena ili dobro očuvana područja središta grada. Središnje gradove još uvijek oblikuje njihova povijest, a gradski prostor povećano se diferencira u društvenom smislu dok se funkcionalno međusobno povezuje i mimo fizičkog dodira (prema Castells, 2000.: 427.-429.). *Urbanizaciju trećega tisućljeća čine megagradovi* – vrlo velike aglomeracije i *čvorovi svjetskoga gospodarstva*. Neki od njih su Tokio, Sao Paulo, New York, Ciudad de Mexico, Šangaj, Bombaj, Los Angeles i dr., i za njih Castells naglašava da iako neki možda i nisu vladajuća središta svjetskoga gospodarstva, jesu vodeći po veličini i broju stanovništva. Funkcioniraju i kao magneti za svoje zaleđe i čitavu zemlju pa pored veličine imaju funkciju gravitacijske snage prema važnijim područjima svijeta. «Ono što megagradove čini novim urbanim oblikom njihova je značajna osobina da su na globalnoj razini

povezani, a lokalno, fizički i društveno, iskopčani» (Castells, 2000.: 430). Veze unutar desetaka gradova koji čine jedan megagrađ koji ukupno može imati i oko 40 do 50 milijuna stanovnika često su vrlo neusklađene i neodređene stoga što se odvijaju na ogromnim prostorima koje je teško kontrolirati i koordinirati. Tzv. «iskopčanost» odnosi se na svakodnevnu i lokalnu razinu života, koja je najvažnija, a na kojoj se najteže osigurava kvaliteta i ispunjenje osnovnih egzistencijalnih uvjeta za većinu stanovnika.

Danas je za brojno stanovništvo megagrađova i ostalih velikih gradova u svijetu upravo svakodnevni život postao puko preživljavanje bez najosnovnijih ljudskih prava. U potrazi za boljim životom oni koji su doselili u te gradove često ostaju na najnižem nivou društvene ljestvice, osiromašeni, bez riješenih pitanja stanovanja, obrazovanja i prava na rad. Smještaju se u brojnim predgrađima, tzv. *favelama* i *slamovima*, u kojima nema riješene planske stambene izgradnje, već samo divlja gradnja bez minimuma infrastrukturne opremljenosti. S druge strane neki od tih gradova vodeći su svjetski i globalni centri moći koji diktiraju svjetsku ekonomiju i gospodarstvo na koje troše ogromna financijska i tehnološka sredstva te trebaju upravo takvu nižu i slabo plaćenu radnu snagu. Urbani i prostorni problemi tako postaju globalnima i teško rješivima i vjerojatno će i nadalje ostati takvima jer nedostaje mogućnosti i sredstava za njihovo rješavanje. Ta stalno prisutna konfuzija u novim prostornim formama ujedno je najčešće obilježje današnjih urbanih regija i prostora.

Aktualni današnji autori kao **Richardson, Jensen, Brenner i Harvey** koriste različite diskurse u europskoj prostornoj politici, a jedan od značajnijih je tzv. *kulturna sociologija prostora* kao nova disciplina za novi europski prostor. Europska prostorna politika koja se provodi od strane EU kao doprinos europskom identitetu je stvaranje općeg teoretskog okvira prostora. Tzv. *kulturna sociologija prostora* koju Sayer opisuje kao *novu sociologiju svjesnu prostora* (Sayer,

2000.: 133; prema Richardson, Jensen, 2003.: 8), novi je pristup kojim se naglašava *dijalektički odnos između materijalne prakse (djelovanja) i simboličkog značenja (pridodanog društvenoj okolini)*. Društveno – prostorni odnosi konceptualizirani su i kroz «rad» i kroz njegovo simboličko značenje (Richardson, Jensen, 2003.: 8). European Spatial Development Perspective (ESDP) primjer je stvaranja politike prostornog diskursa kroz istraživanje značenja, djelovanja i racionalnosti kao izraza ne samo *politike skaliranja i reskaliranja* (Brenner, 1999.), već i kao doprinosa europskom identitetu. Reskaliranje u procesu urbanizacije označava način premještanja i bivanja na određenoj prostornoj razini, ali ne kao fiksno određeno već s mogućnošću mijenjanja tih razina – od razine lokalnog do razine globalnog. Isto tako žele se stvoriti uvjeti za novu prostornu praksu koja bi oblikovala europski prostor, a u isto vrijeme producirati novi sustav značenja o tom prostoru koji bi se temeljio na idejama *policentričnosti i hipermobilnosti*.

Prostori i mjesta nisu izolirani i ograničeni entiteti već materijalne i simboličke konstrukcije koje djeluju kao praktične i značajne za društveno djelovanje zbog svojih odnosa prema drugim prostorima i mjestima. Nijedan entitet ne može preživjeti u izolaciji i odvojen od drugih entiteta (Harvey, 1994.). U novoj prostornoj viziji Europske unije, gradovi, luke i aerodromi mogli bi biti predstavljeni kao ključna čvorišta u *transnacionalnim mrežama*, tj. postat će fizički prostori kojima se pridodaju nova značenja u novoj prostornoj politici. A lokalne ceste i auto - ceste postale bi dijelovi međunarodnih brzih prometnih koridora (prema Richardson, Jensen, 2003.: 12). Navedenom prostornom politikom istakao se samo manji dio prostorne problematike koja pokazuje izrazitu kompleksnost sadašnjih i budućih fenomena u prostoru. Oni su najvećim dijelom uzrokovani globalizacijom i novom međunarodnom globalnom situacijom, a njihovo razumijevanje ovisno je kako o lokalnoj tako i o globalnoj razini prostornosti.

Saskia Sassen je vodeća teoretičarka današnjeg vremena, prvenstveno ekonomskih globalnih promjena u društvu. Njena teorija *društvene polarizacije* (1991., 1994.) proizlazi iz njenog interesa za međunarodnu migraciju i pojavu *globalnih gradova* (*global cities*). Pet vodećih globalnih gradova današnjice koje navodi su *New York, Tokio, London, Frankfurt i Paris*, a prva tri analizira u svom djelu *Global City* (1991., 2001.). Za njenu teoriju, slično kao i za Castellsovu, osnovni element je *ekonomsko restrukturiranje* koje znači *prijelaz s industrijskog na postindustrijsko tržište rada*, a događa se uslijed internacionalizacije ekonomije danas. Nju je pak omogućio porast i posvemašnji razvoj informacijske tehnologije. *Ekonomska globalizacija* je esencijalno premještanje proizvodnih aktivnosti na transnacionalne korporacije koje su nositelji svjetskog ekonomskog razvoja. Globalni gradovi su važna proizvodna mjesta za ustroj specijaliziranih servisa i usluga (naročito financijskih) a potrebni su za management i kontrolne funkcije koje ispunjavaju (prema Burgers; Musterd, 2002.: 404.). «Promjene u funkcioniranju gradova imale su ogroman utjecaj i na međunarodnu ekonomsku aktivnost i na urbanu formu: gradovi koncentriraju kontrolu nad velikim resursima dok financije i specijalizirane uslužne industrije restrukturiraju urbani društveni i ekonomski poredak. Tako se pojavio novi tip grada - *globalni grad*» (Sassen, 2001.: 4).

Nadalje prema Sassen neke od posljedica tih ekonomskih promjena su pojava socijalnih nejednakosti koje se vide u opadanju ili smanjenju srednje klase, uskoj profesionalizaciji radnih mjesta i potražnji visokoobrazovanih kadrova sposobnih za rad sa visokom tehnologijom. Najveća potražnja je pak za najniže plaćenim poslovima. «Institucionalne, kulturalne i socio-povijesne varijable mogu uzrokovati *ekonomsko restrukturiranje* – odlučujući faktor za Sassen koji dovodi do razvoja različitih oblika socijalne nejednakosti je urbani kontekst – pojavljuju se različite posljedice u različitim zemljama, skupinama i gradovima (Burgers; Musterd, 2002.: 403 - 404.). Iz toga se vide neke lokalne i konkretne posljedice globalnog ekonomskog

restrukturiranja. Globalni gradovi su, u isto vrijeme, i *ključne destinacije migranata i migracija*. Najvažnijim razlogom za ogroman porast novih migranata u globalnim gradovima, Sassen navodi činjenicu da ekonomija tih gradova generira ne samo visoko specijalizirane poslove nego i velik broj nisko plaćenih poslova. Specijalizirani servisi i korporacijski divovi koji nude atraktivne poslove važan su izvor i nisko ili slabo plaćenih poslova, koji onda privlače sve veći broj siromašnih migranata. Zbog ove posebne profesionalne strukture, *globalni gradovi su dvojni ili dualni gradovi, polarizirani između etničke i socijalne razine*. Obilježja globalnih gradova odnose se i na sve ostale gradove u svijetu, koji možda nemaju takav status ali zasigurno imaju iste ili slične probleme. Stalna i neprekinuta migracija u zadnjih nekoliko desetljeća dovodi do porasta stanovništva najčešće samo u glavnim ili najvećim gradovima, a do opadanja broja stanovnika u slabije razvijenim ili slabije naseljenim područjima. Dolazi do potpunog pražnjenja nekih državnih prostora dok se najveće urbane regije doslovce guše od prirasta stanovnika.

Zagrebačka regija ima slične migratorne karakteristike kao i ostali glavni gradovi, ali ne toliko ekstremne jer je njen broj stanovnika još uvijek oko milijun stanovnika i nema nekontrolirani priljev stanovnika. Danas se i u zagrebačkoj metropoli mogu izdvojiti tzv. imigrantske četvrti u kojima se stanovnici smještaju prema rasi ili podrijetlu kao što je npr. kineska populacija na Kajzerici, ili Hrvati iz Bosne i Hercegovine u Sesvetama ili Dubravi. Ali takva se segregacija može nazvati novom pojavom i ne tako učestalom. Prema svjetskim kriterijima broj stanovnika u zagrebačkoj regiji je zanemariv, ali prema kriterijima kvalitetnog i čovjeku primjerenog života, po kojima sama kvantitativnost podataka govori vrlo malo o ukupnom stanju u prostoru, može se vidjeti kako određeni problemi i nedostaci postoje ali ih se stalnim angažmanom može ublažiti. Međutim, prema hrvatskim kriterijima i prilikama Zagreb je najveći hrvatski grad i sa svim stanovništvom u regiji čini gotovo četvrtinu ukupnog stanovništva cijele zemlje. Zagreb je veći i od ostalih makroregionalnih središta, Splita, Rijeke i Osijeka, a od svih regionalnih ili

županijskih centara, veći je i po nekoliko puta. Iz toga slijedi da *Hrvatska ima neravnomjerni urbani i teritorijalni ustroj*, odnosno raspored veličine svojih gradova u prostoru, što svakako ne ide u prilog ukupnom urbanom razvoju zemlje o čemu se detaljnije raspravlja kasnije u radu.

Sve ovdje navedene teorije i teoretičari samo su manji dio na osnovi kojeg je dan kratki presjek prošlog vremena, uglavnom zadnjeg 20-tog stoljeća s prijelazom na današnje 21. st. Iz tog se povijesnog presjeka može lakše objasniti današnje najnovije trendove i promjene koje nastaju. Kao što je već rečeno da je osnovna teorijska pretpostavka na kojoj je izgrađena cijela klasična urbana sociologija, teorija o *kauzalnoj povezanosti između fizičkog i socijalnog* i njihovoj međuovisnosti, može se nadalje zaključiti da je ta pretpostavka od strane čikaške škole dijelom i idealistički zasnovana, ali isto tako da je njome ustanovljena stalna veza obaju entiteta na koju će se naslanjati i kasnije tvrdnje. Danas je ta pretpostavka aktualnija možda nego prije jer je *fizičko – prostor - postao ugrožen od socijalnog – grada i čovjeka* - pa se teško može očekivati da će se naći balans među njima. Na neravnopravnosti tih entiteta, odnosno ugroženosti onog prirodnog, temelje se sve nove prirodnoekološke i društvenoekološke teorije i pokreti za očuvanje istog. Paradoksalno je kako se situacija u zadnjim desetljećima promijenila - od ugroženosti i straha čovjeka od megalopolisa ili velikoga grada, te svega onoga što ide sa njim - do današnje ugroženosti grada samog i okoline od strane čovjeka i njegovog načina života. Iz takve bi se situacije danas trebalo pronaći rješenja za probleme koji su nastali.

Pretpostavka ranije navedena kod Mumforda, a spominje se i kod nekih novijih autora, koja se odnosi na *tenzije između naselja i kretanja*, odnosno prostora i tokova (*settlement and movement*) također je važna značajka gradova danas. «Grad je i fluidni entitet, protok ljudi njime i obrazac kretanja unutar njega ali isto tako i način na koji se ljudi nastanjuju u njegova različita područja» (McDowell, 1999.: 96). Gradovi su danas na jednoj strani fluidne zbirke

ljudi koji kroz kretanje i migriranje dolaze i prolaze gradskim ulicama kao stranci jedni drugima, a s druge strane gradovi se sastoje od brojnih «gradskih sela» - stambenih zajednica i susjedstava – u kojima se živi najveći dio svakodnevnog života na relativno ograničenom prostoru. U tim zajednicama postoji bliskost među ljudima koji ih nastanjuju i koriste (prema McDowell, 1999.: 96). Grad je prema tome veliki svijet ispunjen malim svjetovima, tj. brojnim manjim zajednicama u jednoj velikoj zajednici. One često ne moraju biti ni u kakvom odnosu, već funkcioniraju potpuno odvojeno i neovisno jedne od drugih iz čega se vide tenzije ili napetosti između fluidnosti i statičnosti u gradu, odnosno između kretanja i mjesta stanovanja⁴.

Za današnje se gradove može reći i da neovisno u kojem dijelu svijeta se nalaze, postaju više ili manje slični jedni drugima. «Posebno je relevantno da latinskoamerička metropolitanska područja pokazuju da postaju fizički, kulturalno i ekonomski slična gradovima u SAD-u i zapadnoj Europi, što proizlazi iz globalnih ekonomskih procesa i informacijskih tokova». To je samo jedan od načina transformacije velikih gradova na početku 21. st. koji pod utjecajem *globalizacije i prostornih promjena stvaraju nove urbane prostore, tzv. «peri – urbana područja» (peri – urban areas)* (Aguilar, Ward, Smith, 2002.: 2-3.). Prema tim autorima u teritorijalnom smislu se od relativno kompaktnog metropolitanskog prostora, suvremeni *megagrad (mega - city)* pojavljuje više kao *policentrična ekspanzija koja stvara asocijacije mreža sa sve manje jasnim granicama i ograničenjima. Taj ekspanzijski obrazac urbanog proširenja inkorporira male gradove i ruralne periferije u širi i kompleksniji metropolitanski sistem.* Iz tog slijedi da megagradovi podržavaju novu dinamiku koja ima za posljedicu da se moraju suočiti s novim prostornim i organizacijskim izazovima koji traže da se lokalni urbani razvoj «snađe» unutar globalizirajućeg svijeta (prema Aguilar, Ward, Smith, 2002.: 3; Castells, 2000.).

2.3. Današnji kontekst tranzicije i globalizacije

Spomenuto je da su današnji ili postmoderni gradovi drugačiji od nekadašnjih ili modernih gradova, i da ih obilježavaju kako stari tako i novonastali procesi i fenomeni. Najvažniji među tim procesima navedeni je proces *globalizacije prostora i vremena* koji u mnogome obilježava kraj 20. i početak 21. st. Postoje brojne definicije globalizacije, ali možda je jedna od najčešće korištenih Giddensova definicija koja glasi: «globalizacija je intenzifikacija socijalnih odnosa diljem svijeta koji povezuje udaljene lokalitete tako da lokalne promjene oblikuju događaji koji se zbivaju mnogo kolometara dalje, i obratno» (Giddens, 1990.: 64). Globalizacija se odnosi na proces koji je način povezanosti između različitih društvenih konteksta i regija koje postaju umrežene preko čitave zemljine površine. Brzi tehnološki napredak odrazio se na cjelokupni razvoj, pa i na razvoj gradova. Omogućio je decentralizaciju urbanih djelatnosti, a time i povećanje migracije stanovništva. Istovremeno postoji i kontinuirana nemogućnost zadovoljenja osnovnih potreba ljudi u velikim gradovima zbog rastućeg siromaštva. To je već dugo problem koji ponegdje izmiče kontroli. Sve su to obilježja *globalizacijskog (tranzicijskog okvira)* koji određuje *sudbinu grada 21. stoljeća ili grada budućnosti* (Sassen, 2000.: 1). Grad

i metropolitanska regija pojavljuju se kao strateška mjesta makrosocijalnih trendova i njihovih proučavanja. Među tim trendovima je i globalizacija te progres informacijske tehnologije na sva područja života i rada, *intenziviranje transnacionalne i translokalne dinamike* te jačanje prisutnosti specifičnih tipova socio - kulturne različitosti (prema Sassen, 2000.: 1).

«Suvremena globalizacijska teorija tvrdi da globalizacija sadrži dva potpuno suprotna procesa – *homogenizaciju i diferencijaciju* – koji su kompleksna interakcija između lokalizma i globalizma, ali su i snažni pokreti otpora protiv globalizacije same» (prema Marshall, 1994.: 258). Globalizacija se opisuje i kao «konkretna strukturacija svijeta u cjelini» i povećana svjesnost da je na globalnoj razini «svijet» konstantno stvarana okolina. Globalizacija je pak suprotnost *svjetskoj teoriji sistema* koja analizira porast globalne ekonomske međuovisnosti i koja tvrdi da je *kulturni globalizam* jednostavno posljedica *ekonomskog globalizma* (prema Marshall, 1998.: 258). Procesi kao što su *deteritorijalizacija i reteritorijalizacija* također su posljedice nove urbanizacijske i globalizacijske dinamike. Reteritorijalizacija urbanizacije znači promjenu urbane forme koja se vidi u gubitku ili slabljenju dosadašnje raspodjele na gradski centar i periferiju. Označava jači urbani utjecaj koji se širi i na dotadašnje neurbanizirane prostore. Kroz takav povećani utjecaj lokalne, regionalne, nacionalne i globalne ekonomije gradovi danas postaju masivne i *policentrične urbane regije – megalopolisi*, a sve manje su modeli koncentričnih zona koje se šire od metropolitanske jezgre, kako su to prikazivali u čikaškoj školi. «*Deteritorijalizacija* se odnosi na slabljenje privrženosti mjestu, odnosno teritorijalno definiranim zajednicama i kulturama rangiranim od domaćinstva, gradskog susjedstva, do grada, metropolisa, regije i na kraju do naj snažnije suvremene teritorijalne zajednice identiteta, tj. moderne nacionalne države. U isto vrijeme proces *reteritorijalizacije* stvara nove forme društvene prostornosti i teritorijalnog identiteta koji ako već ne zamjenjuju stare, stvaraju nove humane geografije prostora, koje su značajno različite i

složenije od onih koje poznajemo iz prošlosti» (Soja, 2000.: 152). Prema istom autoru, razdoblje modernog metropolisa je završeno što ne znači da će metropolis nestati već samo da njegova društvena, politička i ekonomska dominacija kao «distinktivna organizacijska forma ljudskog habitata više nije ista; a da se nova urbana forma i habitat pojavljuju, ne kao potpuna zamjena već kao vodeći suvremeni urbani razvoj» (Soja, 2000.: 238-239.). A ta nova urbana forma, prema Soji, je forma *postmetropolisa*.

Postoje još mnoge slične dihotomne podjele prijelaznih ili suprotstavljenih perioda koji se sadržajno nastavljaju na prethodnu podjelu. Tako navedenu eru metropolisa i postmetropolisa možemo usporediti sa *fordizmom i postfordizmom* ili *modernošću i postmodernošću*, a sve one, iako na ponešto različit način, objašnjavaju iste društvene fenomene iz zadnjeg stoljeća i prijelaza na novo stoljeće. Dva navedena oblika regulacije proizvodnje, akumulacije kapitala i socijalizacije – *fordizam i postfordizam* – utjecali su i utječu na određeni oblik organizacije društva i njegovu prostornu strukturu. Svakom od njih odgovara određeni prostorno - strukturni oblik grada. U razvijenim zapadnim zemljama fordistički oblik regulacije kapitalističkoga društva dominira od 1920. godine do 1970. godine. «*Fordistički*» grad ima svoju specifičnu strukturu i razvoj koja se očituje u socijalnoj topografiji ili izgradnji, tj. getima i slamovima, stambenim blokovima i naseljima za niže slojeve stanovništva. Procesom suburbanizacije u rubnim gradskim zonama nastaju prigradska naselja (sateliti) sa obiteljskim stambenim kućama za potrebe srednje klase. «Fordističkoj fazi odgovara faza *suburbanizacije i razvoja gradskih regija*» (Vresk, 2002.: 190). Od 1970. godine mnoge zapadnoeuropske zemlje doživjele su prijelaznu fazu iz fordizma u *postfordizam*. Pod utjecajem nove tehnološke revolucije i globalizacije nastaju novi oblici proizvodnje i akumulacije kapitala, a time onda i novi oblici organizacije grada. Stvaraju se policentrične strukture gradske okolice sa specijaliziranim novim središtima. Takvim se razvojem *grad decentralizira i poprima oblik funkcionalnog*

mozaika (prema Soja, 1994.; Puljiz, 1998.; Vresk, 2002.). Iz toga slijedi da bi postfordizmu odgovarao proces reteritorijalizacije jer se zbivaju istovremeno i donose slične promjene od kojih je najočitiji i najnoviji proces stvaranja *policentričnih prostornih struktura*.

Te mnogobrojne promjene nastale u urbano – ruralnom prostoru uglavnom su se događale i prvo nastajale u razvijenim ili zapadnim zemljama Europe i Sjeverne Amerike. Isto tako te su promjene postale tipičan obrazac za promjene koje će se na sličan način, ali nešto kasnije odvijati i u manje razvijenim zemljama, među njima i u našoj zemlji. Promjene iz tzv. prvog svijeta nastavit će se i na tzv. drugi i treći svijet. Hrvatska kao tranzicijska zemlja također prolazi sve razvojne faze novonastajućih društvenih promjena, ali sa zakašnjenjem od dva ili tri desetljeća. To je zakašnjenje uvjetovano brojnim društveno – povijesnim i razvojnim nejednakostima među razvijenim zemljama i Hrvatskom kao dijelom zemalja u razvoju. *Tranzicija* se stoga smatra prijelaznim razdobljem i putem prema razvijenom kapitalizmu koji će većina tranzicijskih zemalja proći ili tek prolaziti, ali je isto tako moguć i neki drugi scenarij ovisno o specifičnim prilikama svake zemlje. «Polazeći od poimanja tranzicije kao poželjnog cilja, tj. njezinog normativnog postavljanja, možemo društvene promjene shvatiti preduvjetom promjena jednog režima u pravcu drugog, tj. kao konkretne uvjete i prostor tranzicije. Te uvjete, odnosno promjene u socijalnom prostoru shvaćamo kao procese «transformacije» konkretnih društvenih struktura» (Cifrić, 1998.: 51-52.). Takav slijed razvoja nameću politike velikih globalnih sila, te svjetska globalna ekonomija s multinacionalnim korporacijama na čelu, o kojoj svi, neki više neki manje, ovisimo. Kao što se postindustrijski grad pojavio u zapadnim zemljama, tako se i karakter ekonomskih institucija u njima nedvojbeno promijenio, a *socijalna je dimenzija postala najvažnija značajka urbanog života*. Urbane ekonomske aktivnosti sada su mnogo disperznije i raznovrsnije. One su ostale važne, ali jednostavno viđenje grada kao ekonomskog entiteta više nije moguće. «Socijalna dimenzija urbanog života je kompleksna i

teško ju je specificirati, a stare ideje o urbanizmu i urbano – ruralnim razlikama sve teže se mogu potvrditi kao još uvijek relevantne» (Herbert; Thomas, 1991.: 254). Stare analitičke kategorije više nisu dovoljne (Sassen, 2000.: 1), a mnoge nove i često difuzne kategorije, koje nemaju uvijek i najsretnije objašnjenje, brojni autori smještaju pod prefiks «post» čime im pridaju drugačije mjesto i obilježje od prijašnjeg.

Jedna od najvažnijih geografskih posljedica od kraja 1970-tih godina je da je dominacija kapitalističke globalizacije s nacionalne razine akumulacije, urbanizacije i državne regulacije, premještena na novu razinu – na teritorijalnu razinu *iznad i ispod nacionalne*. Ta je tzv. *denacionalizacija teritorijalnosti* također relativno noviji pojam koji povlači za sobom i pojam *glokalizacije* (Brenner, 1999.: 5). Ovim se pojmovima iskazuje oslabljeni utjecaj i uloga nacionalno organizirane teritorijalne države dok se naglasak stavlja na *teritorijalnost* kao pojam neovisan o državi te podređen sveprisutnom utjecaju globalizacije i svjetskog kapitalizma. Značaj dobivaju teritoriji i lokaliteti neovisno unutar koje nacionalne zemlje se nalaze. Važnost se pridaje jačini utjecaja teritorija samog koji može i ne mora postati žarište ili čvorište na što većem globaliziranom prostoru. Suvremeni razvoj takve *reskalirajuće urbanizacije* i moći teritorijalne države, povlači za sobom velike promjene u geografskoj organizaciji svjetskog kapitalizma. Taj *proces skaliranja ili bivanja na određenoj razini prostorne važnosti*, ne smije se shvatiti samo kao čvrsta i nepromjenjiva razina u hijerarhiji mjesta u prostoru jer se doseg skaliranja proteže od lokalnog do globalnog (Richardson; Jensen, 2003.: 13). Prostorna kapitalistička proizvodnja, urbanizacija i državna regulacija su danas radikalno reorganizirani i suočeni sa kontradiktornim karakterom suvremene prostorne prakse. Zbog toga što su urbane regije suočene sa velikim kontradiktornostima između svjetske ekonomije i teritorijalne države, uključene su u mnogovrsne društvene, ekonomske i političke procese organizirane iznad postojećih prostornih razina. «Reskaliranje urbanizacije vodi reskaliranju države kroz koje se

mobilizira teritorijalna organizacija kao produktivna snaga i društveni odnosi su opisani unutar određenih geografskih granica» (Brenner, 1999.: 13). Ovakva konfiguracija državne teritorijalne organizacije mijenja uvjete pod kojima se razvija proces urbanizacije. I dok se gradovi danas intenzivno razvijaju kao *urbana čvorišta unutar svjetske urbane hijerarhije*, države se ubrzano restrukturiraju da bi povećale globalnu kompetitivnost svojih najvećih gradova i regija (Brenner, 1999.: 13).

U kontekstu, nama zanimljive i važne, već spominjane, europske prostorne politike traži se novi *diskurs reskaliranja* koji bi se odnosio na više razina, tj. od razine gradova i urbanih regija preko nacionalne države, novih transnacionalnih regija i sve do Europske unije kao najviše razine. Takav prostorni diskurs oblikuje se u kontekstu globalizacije i njene lokalno – globalne dijalektike čime se opetovano naglašava jednakovrijednost svih mjesta u prostoru, od ruralnih naselja do urbanih regija i internacionalnih teritorijalnih organizacija kao što je npr. Europska unija, i njihovih mnogostrukih veza. Ovaj prostorni diskurs nema mnogo sličnosti sa politikom samom ili političkom moći nacionalnih država koje imaju drugačije vrijednosne kriterije, već se odnosi na prostor kao takav i na njegov ukupni razmještaj po važnosti ili veličini. *Politika prostornog razmještaja u sebi uključuje novi diskurs skaliranja kojeg obilježava jednakovrijednost postojećih prostornih formi, od najmanjih do najvećih*. Takve proklamacije zasad su najvećim dijelom ipak samo terijske zamisli i ideje ali je važno što ih se naglašava te ponegdje i provodi u praksi. Uviđa se njihova vrijednost spram dosadašnjih vrijednosti.

Veliki gradovi diljem svijeta mjesta su gdje mnogostruki globalizacijski procesi dobivaju konkretni, lokalizirani oblik i to je ono što globalizacija i jest. Današnji grad se pojavljuje kao strateško mjesto za čitavu paletu novih djelovanja – političkih, ekonomskih, kulturnih i subjektivnih. Gubitak moći na nacionalnoj razini stvara mogućnost za nove oblike moći i politike na subnacionalnoj razini. Gradovi su najistaknutiji u toj novoj geografiji (prema Sassen,

2000.: 4). Današnji grad je i *postmetropolis* (Soja, 2000.) i kao takav podrazumijeva ne više samo rast i širenje postojećeg grada već *porast urbaniziranog načina života na što većem prostoru*. Kao što je već spomenuto, *urbanizira se okolica i prostor oko grada* te, na decentralizacijskom pristupu utemeljeno, vrijednost dobivaju manja i srednja gradska središta (Rogić, 1999.) koja su dosad bila zapostavljena. Takav je pristup izlaz iz dugogodišnjih problema nastalih neadekvatnom urbanom politikom i društvenim sistemima. Ono je prije svega ravnopravno uvažavanje urbanog i ruralnog, te njihovo povezivanje u prostoru sličnim načinom života i stvaranjem mrežnih prostornih struktura. One dovode do promjena socijalne strukture prigradskih i ostalih naselja, do povećane mobilnosti stanovnika na relaciji selo – grad i veliki grad – mali grad, odnosno do *migriranja i komutiranja* (Oliveira-Roca, 1991.) unutar gravitacijskih zona kao sve češćih pojava.

Relativno noviji fenomeni prisutni u sve većem broju zemalja su fenomeni tzv. «*visokih zidova*» ili «*zatvaranja unutar zidova*» koji se podižu oko novih luksuznih zgrada u elitnim gradskim četvrtima. Zidovi oko tih zgrada služe kao obrana od brzorastućih sirotinjskih četvri ili slamova u njihovoj neposrednoj blizini. Oni se pojavljuju kako u SAD-u tako i u Latinskoj Americi gdje su i najprisutniji. Jedan od primjera su «*luksuzne enklave okružene zidovima, vratima i električnom žicom koje se izdižu iznad okolnih favela ili sirotinjskih gradova u četvrti Morumbi u Sao Paulu*» (Caldeira, 1996.: prema Amin, Graham, 1999.: 19). Ti slučajevi tzv. *zatvaranja ili gatinga* primjer su novog modela društvene segregacije u gradovima danas. Ali su i još jedan tip postojećih urbanih tenzija – u ovom slučaju- između bogatih i siromašnih. Ukupna urbana dinamika danas temelji se na ovakvim dihotomnim tenzijama. Sve ovo govori u prilog novim trendovima u urbanim prostorima svijeta koji će, osim što sve više sliče jedan drugome, ubuduće dijeliti i sve sličnije probleme jer globalizacijski kontekst razvoja nudi unificirajući model ponašanja i djelovanja. Po tom modelu najočitije su promjene u ekonomskoj i

informatijsko – komunikacijskoj sferi života koje onda postaju relevantne za promjene na svjetskoj globalnoj razini, dok na nacionalnoj razini postupno gube značenje. Nacionalne razine djelovanja ili nacionalne zemlje postaju sve manje važne u polju vlastite ekonomije, izuzev onih najjačih svjetskih sila, pa im njihov razvoj neminovno određuju velike međunarodne organizacije poput MMF-a, WTO-a i najrazvijenijih zemalja svijeta poput SAD-a ili nekih zemalja EU-a. Ovakav razvojni obrazac slijedi se najčešće u internacionalnim ekonomskim aktivnostima, dok se ostale aktivnosti kontroliraju unutar područja nacionalnih država. Prema tome se može predvidjeti i budući razvoj gradova jer je on uglavnom podređen utjecajima iz ekonomije, pa je za očekivati da se obrazac razvoja najvećih gradova kopira i postupno prenosi na ostale gradove svijeta.

Kao što je već navedeno, uz proces globalizacije nerazdvojno idu i procesi *stvaranja raznih mreža pa tako i prostornih mreža*. Jedna od definicija mreže glasi: *«mreža je skup međusobno povezanih čvorova. Čvor je točka u kojoj se krivulja siječe. Uključenje / isključenje u mreže i arhitektura odnosa između mreža koje se radom informatičke tehnologije zbiva brzinom svjetlosti, oblikuju dominantne procese i funkcije u našim društvima»* (Castells, 2000.: 494). Ti novi prostorni oblici izrazito snažno utječu na život svih nas, kako na globalnoj, tako i na lokalnoj razini, a karakteriziraju ih nove društvene dinamike. One čine nove prostorno – vremenske relacije u kojima i urbani prostori dobivaju novo značenje. Može se reći da grad dobiva potpuno novo značenje u globalnom kontekstu te da postaje samo jedna od razina u prostornoj hijerarhiji, ali ne više i najvažnija razina. Vrijednost dobivaju *urbanizirani prostori kao takvi, odnosno kao urbanizirane cjeline*. To su sva naselja u urbaniziranom prostoru koji onda čine često neravno pravan odnos na tom prostoru ili *prostor mreže naselja*. Unutar mreže su smješteni centri ili mjesta različite važnosti i veličine – čvorišta - ovisno o tome da li su

urbani ili ruralni tip naselja. To se odnosi i na zagrebačku mrežu naselja ili njen umreženi prostor koji je predmetom analize zajedno sa svojom prostornom hijerarhijom.

3. Proces urbanizacije u svijetu

Urbanizacija je proces širenja urbanog načina življenja. Ona je time i transformacija ruralnog stanovništva u urbanizirano, te pretvaranje ruralnih naselja u urbanizirana naselja i gradove. «Urbanizacija danas sigurno postavlja čovječanstvu velike a katkad i nesavladive probleme, ali to nije razlog da se globalno osudi, kao što to mnogi pokušavaju» (Marinović-Uzelac, 2001.: 71). Iako urbanizacija donosi sa sobom brojne probleme i nesagledive posljedice, ona je možda najvažniji događaj u povijesti svjetskih civilizacija od samih početaka i njezine su pozitivne posljedice iznimne i stoga neusporedive s negativnima. S njom su nastali novi odnosi između društvenih skupina i unutar njih, te brojne promjene u načinu života. Za glavne uzroke suvremene urbanizacije najčešće se navode: *demografska eksplozija, industrijska revolucija i revolucija u transportu* (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 58).

Danas se najčešće govori o trima stadijima urbanizacije kroz koje svijet prolazi i koji se prostorno i vremenski mijenjaju. To su:

1. prijeindustrijski
2. industrijski
3. poslijeindustrijski.

U *prijeindustrijskom stadiju* stupanj urbanizacije je vrlo nizak, a udio gradskog stanovništva ne prelazi 1/6 ukupnog stanovništva. U strukturi aktivnog stanovništva prevladava primarni sektor djelatnosti (poljoprivreda).

U *industrijskom stadiju* urbanizacije poticaj urbanom razvoju daju sekundarne djelatnosti, naročito industrija. Razvoj industrije uvjetuje i mnoge druge značajne socioekonomske i populacijske procese. Ona uvjetuje jaku koncentraciju stanovništva u centrima rada i stvaranje velikih aglomeracija, a s druge strane pospješuje ruralni egzodus.

Poslijeindustrijski ili tercijarni stadij treći je stadij urbanizacije i karakterizira najrazvijenije zemlje. Glavni poticaji urbanom razvoju su tercijarne djelatnosti. U uvjetima visokog standarda, te zahvaljujući jakoj automobilizaciji i velikim mogućnostima prostorne pokretljivosti, nastaje proces *metropolitanizacije*. Veliki gradovi postupno gube stanovništvo, a naseljavaju se i urbaniziraju rubne i prigradske zone. Tako nastaju nove urbane jedinice - *metropolitanska područja ili urbane regije*. Preseljavanja stanovništva iz sela u grad i ruralni egzodus prestaju, a jačaju preseljavanja iz grada u okolicu (prema Vresk, 2002.: 19). Kroz ova tri stadija stječe se kratki uvid u cjelokupni proces urbanizacije. Izdvojene su samo neke osnovne karakteristike tog procesa usko vezane uz temu rada.

Neki od pokazatelja procesa urbanizacije su *gustoća gradova i stupanj urbaniziranosti*. Matematički pokazatelj kojim se mjeri geografska rasprostranjenost gradova jest *gustoća gradova*. U ukupnom prostoru ona označava broj gradova na nekoj površini, obično na 1000 km². Gustoća gradova se ne smije miješati sa pojmom *urbane ili gradske gustoće* koja je unutrašnja gustoća stanovništva u gradu, a izražava se brojem stanovnika na jedan km². Još je jedan važan pokazatelj procesa urbanizacije – *stupanj urbaniziranosti* prostora i najčešće se izražava demografskim koeficijentom urbanizacije. *Opći koeficijent urbaniziranosti jest omjer urbaniziranog i ukupnog stanovništva*. Tako Engleska, na primjer, ima koeficijent

urbaniziranosti 0,81 što znači da 81% ukupnog stanovništva živi u gradovima. To je za sada najveći koeficijent urbaniziranosti u svijetu (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 73). Hrvatska sa svojim koeficijentom urbaniziranosti od 51,09%⁵ spada u srednje urbanizirane zemlje.

Povećanje broja velikih gradova, aglomeracija i urbanih regija, te porast gradskog stanovništva uopće, u potpunom su neskladu ovisno o pojedinim regijama ili zemljama. Tako je većina gradova u Europi i u razvijenom svijetu osnovana do 19. st. tj. prije industrijske revolucije, a svoj nagli porast i procvat duguju upravo njoj. Broj i udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu svijeta gotovo je neznatan sve do 20. stoljeća. Tek u 20. stoljeću broj i udio gradskoga stanovništva raste brže, tako da je sredinom stoljeća više od 20% stanovništva živjelo u gradovima (Vresk, 2002.: 21). Velika koncentracija stanovništva u gradovima danas je obilježje industrijske urbanizacije 20. stoljeća. Europa, koja se i najprije počela industrijalizirati, ima i najveći udio gradskog stanovništva sve do 1900. godine, kada su je pretekle Amerika i Australija. Europa, Angloamerika i Australija najranije su se i najintenzivnije industrijalizirale pa je udio njihovog gradskog stanovništva i najbrže rastao.

Industrijalizacija u zapadnim zemljama Europe nesumnjivo je imala najveći utjecaj koji se zatim širio u druge dijelove svijeta. Isto tako imala je i svoju specifičnu urbanu formu neprenosivu i jedinstvenu. U tim su se gradovima, prema Soji, dogodila tri različita vremenska perioda koja čine tzv. *restrukturirajući proces* urbane forme. Taj je proces označavala ekonomska i društvena kriza koju se pokušavalo riješiti i obnoviti kroz ponovnu ekonomsku ekspanziju i ekonomski rast.

- *Prvi je period* slijedio tzv. doba kapitala (1848.-1878.) i trajao je do kraja 19. st., tj. do perioda velike depresije u Europi.

- *Drugi period* trajao je od 1920-tih godina preko velike krize do kraja Drugog svjetskog rata.
- *Treći period* počeo je u kasnim 60-tim i ranim 70-tim godinama 20. st. te traje i danas na početku novog tisućljeća.

Iz ovog vremenskog presjeka može se pratiti urbani razvoj kroz zadnja dva stoljeća u kojima se događalo mnogo transformacija urbanog fenomena. *Prijelaz s modernog na postmoderni metropolis* može se promatrati i kao *četvrta urbana revolucija* koja nam govori što će se događati s gradovima u novom tisućljeću (prema Soja, 2000.: 149). Tvrdnju o četvrtoj urbanoj revoluciji ne dijele svi autori već je ona individualizirana pretpostavka samo nekih autora današnjice. Četvrta urbana revolucija zbiva se samo u najrazvijenijim gradovima svijeta dok će u ostalim dijelovima kasniti ili će ih zaobići. Suvremeni postmetropolis može se isto tako promatrati i kao najnoviji produkt restrukturirajućeg procesa krize što znači da je on trenutna urbana forma u tom procesu ali vjerojatno ne i posljednja. Karakterizira ga trajna i kontinuirana transformacija forme koja za sobom povlači mnogobrojne posljedice.

3.1. Urbanizacija i modernizacija u Hrvatskoj

Hrvatska unatoč dugoj tradiciji urbanizacije (još od antičkog doba) danas pripada *grupi srednje urbaniziranih europskih zemalja*. Za to postoji više razloga, a neki od njih su: a) Hrvatska nije doživjela onaj intenzitet industrijske urbanizacije od 19. stoljeća, kakav je izražen u drugim zemljama srednje i zapadne Europe; b) Hrvatska je dugo zadržala karakter agrarne zemlje i zaostali obrazac razvoja, iako je imala relativno gustu mrežu gradova naslijeđenu iz prijašnjih vremena, a industrijska urbanizacija jačeg intenziteta javlja se tek nakon Drugog svjetskog rata (prema Vresk, 2002.; Hodžić, 2002.). Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata kod nas

karakterizira proces *ubrzane i nejednake urbanizacije, te proces deagrarizacije i masovnog napuštanja ruralnih područja*. Ti su procesi u različitim intenzitetima trajali i traju čak do današnjih dana. S obzirom da je Hrvatska regionalno vrlo različita zemlja i procesi urbanizacije su ovisno o pojedinom području bili različitih intenziteta. U Hrvatskoj stoga možemo razlikovati npr. priobalni dio Hrvatske kao najurbaniziraniju regiju u zemlji, od kontinentalnog dijela kao manje urbaniziranog područja, ili podjelu na gradove tzv. «mediteranskog i srednjoeuropskog kruga» (Vresk, 2002.: 93.). Zašto je tome tako odgovor se svakako može pronaći u gospodarsko – razvojnoj situaciji ovih područja te gospodarskoj strukturi i tipu najčešće djelatnosti u njima. Primarni sektor djelatnosti ili poljoprivredna djelatnost u kojoj je nakon Drugog svjetskog rata kod nas bio zaposlen najveći broj stanovnika nije na jednaki način ispunjavao egzistencijalne potrebe stanovništva priobalnog i kontinentalnog dijela Hrvatske. Priobalni je dio bio znatno siromašniji i neproduktivniji, pa je s masovnom pojavom industrijalizacije i povećanja zaposlenosti u sekundarnom sektoru u to vrijeme najveći broj stanovnika napuštao selo i odlazio u gradove nalazeći poslove u različitim granama sekundarnog sektora. To su uglavnom bile teška i laka industrija koja su u prošlom sustavu poprimile razmjere gigantske raširenosti. U kontinentalnom dijelu Hrvatske procesi *deruralizacije i deagrarizacije* imali su nešto blaži oblik, pa je veći dio stanovnika ostajao i dalje u primarnom sektoru (poljoprivrednoj djelatnosti), čime on nije potpuno napušten kao u primorskom dijelu zemlje. Ovo je samo kratak opis relevantnih procesa kod nas od Drugog svjetskog rata naovamo te je dijelom uvod i u današnje stanje.

Ukratko, može se reći da je urbanizacija u Hrvatskoj poslije Drugoga svjetskog rata i sve do 60-tih godina 20. st. bila *klasičan tip urbanizacije* koji se odvijao imigracijom sa sela, zatim da je obilježavala *decentralizirana urbanizacija* ili urbanizacija stanovništva u seoskim naseljima, te *hiperurbanizacija glavnoga grada* u području inače niskog stupnja urbaniziranosti.

Deagrarijacija je najizraženiji proces koji je obilježava te je komplementaran procesu urbanizacije, a odnosi se na napuštanje poljoprivrednih zanimanja i uopće zanimanja primarnog sektora djelatnosti, te na imigraciju ruralnog stanovništva u gradove (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 77; Puljiz, 1977.). Osim ovih gospodarskih razloga, važno je navesti i političke faktore ključne za dinamiku urbanizacije. «Od godine 1102., pa sve do 1991. Hrvatska je bila u sastavu drugih, državnih tvorevina: Austrije, Austro-Ugarske i Jugoslavije. Njezin se urbani sustav razvija kao podsustav većih urbanih sistema» (Vresk, 2002.: 28). Svi su ti faktori odigrali značajnu ulogu u dinamici i razvoju urbanizacije u Hrvatskoj. Od druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj je ipak stvoren «urbani sistem koji je počeo funkcionirati kao cjelina, s izraženijom funkcionalnom hijerarhijom. Zagreb je u pravom smislu postao glavni grad» (Vresk, 2002.: 92-93.). Isto tako izdiferencirali su se i makroregionalni centri Split, Rijeka i Osijek, ali su zapaženiji rast postigli i pojedini regionalni centri ili današnje županije. Danas je Hrvatska nejednako urbanizirana i s velikim regionalnim i prostornim razlikama, a karakterizira je prevlast malih gradova. Ne postoje veliki milijunski gradovi i metropolitanska područja, osim Zagreba kao najvećeg grada, za kojim čak zaostaju po veličini ostali makroregionalni centri (Split, Rijeka i Osijek). Opći stupanj urbaniziranosti koji se definira odnosom gradskog stanovništva i ukupnog stanovništva, u Hrvatskoj iznosi 51,09% uzimajući u obzir stanovništvo samo u gradskim naseljima (Izvešće o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 16).

Kao rezultat urbanizacijskih procesa u Hrvatskoj, a slijedom trenda migracija iz sela u grad oblikuju se širenjem gradskih prostornih struktura i povezivanjem funkcija gradske regije - *aglomeracije*. Nastaju spajanjem susjednih naselja u jednu veću urbanu cjelinu. «*Urbana aglomeracija* je skupina gradskih naselja i drugih naselja oko gradova na relativno maloj udaljenosti koja su širenjem i spajanjem svojih građevinskih područja i razvojem zajedničke infrastrukture stvorila veća i pretežito izgrađena područja, kao novu prostorno – funkcionalnu

cjelinu sastavljenu od više naselja s izrazitom podjelom na središnje zone i periferiju i koridore velike infrastrukture» (Izvješće o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 18). To su ujedno prostori s najvećom gospodarskom dinamikom i najvećim brojem radnih mjesta ali i izrazitim prometnim problemima koji prate unutarnje i vanjske migracije. Aglomeracije osim u okolici Zagreba, nastaju i u drugim većim gradovima u Hrvatskoj: oko Splita i Rijeke (oko gradova na jadranskoj obali Trogir – Split – Omiš i Opatija – Rijeka – Crikvenica), zatim oko Osijeka i u okolici većih srednjih gradova (osobito Zadra, Pule, Slavonskog Broda, Varaždina, Karlovca i Siska). U Hrvatskoj postoje *četiri velike urbane aglomeracije: zagrebačka, splitka, riječka i osječka* koje ukupno imaju 1.447.728 stanovnika odnosno 32% od ukupnog broja stanovnika. Prosječna gustoća naseljenosti u njima je 710,9 st/km² (Izvješće o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 19).

Zagrebačka je aglomeracija izrazito *radijalno razvijena* što znači da uz postojeći najveći centar ili grad Zagreb još neki gradovi u njenom sastavu imaju ulogu gradskog centra. To je *policentričan način jačanja ostalih gradova što omogućuje uravnoteženiji razmještaj funkcija* u aglomeraciji (npr. Velika Gorica, Samobor i Zaprešić su takvi gradovi sateliti i centri u njoj). Unutar takvih velikih urbanih regija, aglomeracija ili urbaniziranih prostora, prisutan je *stalni utjecaj gradova na okolicu, ali i okolice na gradove*. Ti međusobni odnosi zbivaju se na «relaciji između zbijenog (*koncentriranog*) urbanog prostora i raspršene (*difuzne*) ruralne sredine. Prema tome, svi se pravci tih gibanja, koliko god ona bila uzajamna (*recipročna*), sustječu (*konvergiraju*) iz okolice prema gradu. Zato se govori o *polarizacijskom utjecaju grada na prostor*» (Marinović-Uzelac, 2001.: 197). Utjecaj grada na okolni prostor je *gravitacijski utjecaj* ili tzv. utjecaj u *zoni gravitacije grada*. Ta zona utjecaja ovisi o veličini grada i funkcijama koje on sadrži, a koje opet služe okolnom prostoru. Doseg gravitacije najviše ovisi o funkcijama, tj. o djelatnostima koje stanovnici obavljaju. Za veličinu gravitacijske zone odlučujuće su funkcije

uprave, trgovine na malo i rijetke usluge, a industrijska funkcija stvara utjecajnu zonu manjeg radijusa (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 200).

3.2. Modernizacija hrvatskog sela

Modernizaciju ruralnih prostora u nas pratit će se ponajviše od vremena nakon Drugog svjetskog rata. Na području Hrvatske kasnili su svi procesi: industrijalizacija, urbanizacija, deagrarizacija, demografska tranzicija, skolarizacija, sekularizacija i ostali neizostavni modernizacijski pratitelji (Štambuk, 2002.: 16). Hrvatsku karakterizira i zakašnjela industrijalizacija specifičnog tipa u kojem prevladava proizvodnja udaljena od središta modernizacije, odnosno diktirana iz zemalja jezgre. Započinje tek početkom 20. st. što je cijelo stoljeće iza prvih industrijaliziranih zemalja ili industrijske revolucije u svijetu. Prevladavajuća samoopskrbna i ekstenzivna proizvodnja usporavala je prijelaz u industrijsko društvo, a «feudalna obilježja prve modernizacije» u nas onemogućila su sustavno rješenje seljačkih problema, posebice problem vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem. Kad se radi o promjenama unutar ruralnog društva termin modernizacija ili moderno društvo opozitno se stavlja u odnos s tradicionalnim društvom. U toj se shemi, obično, tradicionalno društvo promatra kao prva razvojna društvena faza, a moderno kao sadašnja ili poželjna faza u razvitku seoskog društva (prema Štambuk, 2002.: 13).

Proces prerastanja tradicionalnog u moderan ruralni svijet odvija se postupno i u fazama, a najčešća podjela je ona prema *Kayserovoj podjeli francuskog ruralnog društva*, koja se može odnositi i na većinu drugih europskih zemalja, pa tako i Hrvatske. Taj je proces podijeljen u tri

faze razvoja ruralnog društva: *kompoziciju, dekompoziciju i rekompoziciju*. Prva faza ili kompozicija traje do kraja 19. st., a karakterizira je dug i relativno stabilan suživot svih tradicionalnih socijalnih slojeva: seljaka, obrtnika, trgovaca, viših slojeva i dr. Druga faza trajat će, negdje duže negdje kraće, ali otprilike do kraja Drugog svjetskog rata, a karakterizirat će je usporedni urbani industrijski razvitak koji sa sela izvlači nepoljoprivredne djelatnosti. To je razdoblje *poljoprivredizacije sela ili dekompozicije* u kojoj osim seljaka gotovo da nema drugih socijalnih slojeva. Nakon Drugog svjetskog rata seoski prostor, pod utjecajem gospodarskog procvata, ulazi u fazu rekompozicije u kojoj se postupno obnavlja nepoljoprivredna populacija u selu, a poljoprivredna djelatnost se modernizira. Usporednu analizu tog razvoja s razvojem hrvatskog ruralnog društva temeljito analizira M. Štambuk koja naglašava da modernizacijski procesi na hrvatskom prostoru nisu izazvali posljedice kakve su se dogodile u zapadnoeuropskim zemljama (prema Štambuk, 2002.: 14).

Kao i u ostaloj Europi, razdoblje kompozicije kod nas odvija se u 19. st. Osnova stanovništva je poljoprivredno stanovništvo koje živi u neposrednom kontaktu sa drugim društvenim slojevima. To se razdoblje djelomično vremenski poklapa sa fazom kompozicije u drugim susjednim zemljama, ali u Hrvatskoj traje nešto duže. Faza dekompozicije stoga započinje kasnije i to zbog sporijeg razvoja gradova i industrije. I ovaj proces koji završava 50-tih godina u većini europskih zemalja u Hrvatskoj se produžuje jer seoski socijalni sustav slabi na svim razinama. Proces decentralizacije industrije i urbanizacije, te razvoja sekundarnog i tercijarnog sektora nakon Drugog svjetskog rata, ipak stvaraju osnovu na kojoj je moguće zaustaviti opadanje seoskog stanovništva. Hrvatska započinje s fazom rekompozicije seoskog socijalnog sustava. Time započinje intenziviranje društvene dinamike na seoskom prostoru iako je za mnoge krajeve prekasno jer su na njima uznapredovale negativne tendencije zaostajanja i slabljenja u razvojnom pogledu, a depopulacije i egzodusa u demografskom pogledu. Ta je faza

ovisno o lokalnim prilikama, također nejednako prisutna u Hrvatskoj. Modernizira se poljoprivredna proizvodnja i profesionalizira se odnos prema poljoprivredi na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu, ali istovremeno opada važnost poljoprivrede u radnom i financijskom smislu. Do toga dolazi jer se sve više članova domaćinstva zapošljava izvan gospodarstva, u nepoljoprivrednim djelatnostima. Tako nastaje i širi se novi socijalno – gospodarski fenomen – *poljoprivreda bez seljaka* (prema Štambuk, 2002.: 18-20.)⁶.

Zaposleni sa sela u sekundarnom i tercijarnom sektoru ne napuštaju poljoprivrednu djelatnost potpuno već se njome bave istovremeno s drugom djelatnošću ili samo povremeno. Taj novi sloj tzv. *seljaci – radnici* zbog svoje financijske sigurnosti pronalaze poslove izvan poljoprivrede u drugim sektorima djelatnosti, najčešće sekundarnom, ali im poljoprivreda i dalje ostaje dodatnim izvorom prihoda ili im je jednostavno nastavak održavanja vlastite tradicije. Seljaci - radnici poljoprivredom se bave nakon svog svakodnevnog posla ili sezonski, u vrijeme poljoprivrednih radova, te hobistički. Taj specifičan sloj karakterizira čitavu fazu rekonstrukcije kod nas i fenomen je koji traje do danas. Diferencijacijom socijalne strukture nastaju sadržajno bogatiji odnosi i veze, pojačavaju se odnosi s bližom i daljom okolicom, naročito s gradom. Nastaju *obiteljska poljoprivredna gospodarstva kao temeljna seoska jedinica i nositelj budućeg razvoja*. Sve to utječe na ukupnu seosku dinamiku koja podiže kvalitetu života i pridonosi napretku ruralnih područja, najčešće samo u onima u kojima za to postoje potrebni preduvjeti jer su u mnogim područjima procesi *depopulacije prostora i senilizacije ruralnog stanovništva* uznapredovali pa koče i onemogućavaju ostale procese.

Deagrarijacija i deruralizacija kao usmjeravani i planirani procesi zadnjih 50-tak godina, poremetili su prostornu raspodjelu stanovništva u Hrvatskoj. *Ruralni egzodus* opustošio je brojne ruralne prostore, a punio gradove, naročito one najveće. Mnogi su ruralni prostori nakon

faze dekompozicije postali neatraktivni i besperspektivni za život stanovnika pa su masovno iseljavani. Državna politika zadnjih 50-tak godina u vremenu bivše države nije to znala zaustaviti, a dijelom je i poticala takav smjer razvoja. *Regionalni urbani centri nisu mogli prihvatiti u dostatnoj mjeri deagrarnizirano stanovništvo iz svog gravitacijskog područja, pa su glavni migracijski tokovi bili usmjereni u makroregionalne centre ili prema inozemstvu.* Brzi populacijski rast, za hrvatske uvjete velikih gradova, Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka, to uvjerljivo potvrđuju. Sveukupni razvitak malih i srednjih gradova nije mogao zadržati glavninu deagrarniziranog stanovništva iz svojih gravitacijskih zona, pa je ruralni egzodus bio neizbježan (Akrap, 2002.: 60). Opća je oznaka strukturnog demografskog razvitka hrvatskog sela znatna ostarjelost dobne i izražena neujednačenost spolne strukture. Dobno – spolnu strukturu seoskog stanovništva u nas karakterizira demografsko starenje kao globalni demografski proces depopulacijskih značajki. Smanjuje se udio mladih u hrvatskim selima, a udio starih neprestano raste. *Poremećena dobno – spolna struktura negativno utječe na stopu rasta stanovništva potičući pritom ukupnu depopulaciju ili demografski pad* (prema Živić, 2002.: 124.-125.).

Danas u vremenu tranzicije i potpuno novim i drugačijim gospodarskim, političkim i ekonomskim uvjetima razvoja teško je pronaći uspješnu strategiju ruralnog razvoja koja bi vrijedila za područje cijele Hrvatske. Dosadašnje nesnalaženje državnih vlasti u nastalim prilikama unazad 15 godina dovelo je do relativno lošeg stanja u selu i u poljoprivredi. Nagomilani i neriješeni problemi obilježavaju većinu ruralnih područja u zemlji. S druge strane naši najveći gradovi zagušeni su pridošlim stanovništvom, povećanom nezaposlenošću stanovnika, problemima stanovanja i stanogradnje, te problemima prometa. Tako gradovi vabe za redistribucijom ljudi i problema na ostale prostore, a sela pak za obnovom i povratkom ljudi i razvoja. «Obnova sela, posebice u perifernim seoskim zonama, kao i u ratom devastiranim područjima, ne znači samo sanaciju postojećeg stanja već je valja tretirati kao širi razvojni

proces, te kao mogućnost da se na dužu stazu osigura poželjna i svekolika revitalizacija sela» (Župančić, 2002.: 55). Potencijali za revitalizacijom hrvatskog sela nesumnjivo postoje, ali ih razvojno treba pokrenuti oslanjajući se na neke pozitivne europske primjere ali ne zaboravljajući specifične lokalne i regionalne uvjete našeg sela. Tranzicija ne mora nužno biti loš period za hrvatsko selo pogotovo jer je u njegovoj tradiciji očuvano *individualno obiteljsko gospodarstvo*. Ta osnovna seoska i poljoprivredna jedinica koja je preživjela dosadašnje kolektivističko – zadružne uvjete može se bolje razvijati u novim privatizacijskim i tržišnim uvjetima. Revitalizacijska ruralna politika upravo se oslanja na takav pristup razvoja sela iako još uvijek postoje mnogi problemi koji ga koče.

Trendovi naseljavanja i preseljavanja iz gradova prema selima i predgrađima, koji su u razvijenim zapadnim zemljama prisutni već nekoliko desetljeća, kod nas su tek u začetku i relativno su noviji urbani fenomeni koji obećavaju potpuno drugačiji prostorni razmještaj. Takvim bi se prostornim razmještajem prema ruralnim područjima ublažila prenapučenost u velikim gradovima te podigla materijalna razina života stanovnika. Veću vrijednost dobili bi manji i srednji urbani centri. Manje urbane forme dobile bi i na dinamičnosti. U nas je dobar primjer takve prostorne disperzije upravo zagrebački prostor sa svojim ruralnim i urbanim naseljima, tj. mrežom naselja. U njoj se kroz procese decentralizacije, prostorne disperznosti i dekoncentracije izvan njenog nekadašnjeg metropolitanskog prostora, izdvojio i osnažio prostor *urbanog sustava i funkcionalne regije s osam gradova satelita i velikim brojem naselja*. Podjednaka važnost sela i grada danas je vidljivija više nego ikad. Slične prostorne tendencije mogu se vidjeti i kod naših ostalih makroregija koje također postaju velike urbane regije i mreže naselja. Često dijele većinu obilježja sa zagrebačkom regijom, a njih će se vidjeti u nastavku rada.

4. Zagreb kao urbani sistem i mreža naselja

Danas u hrvatskom urbanom sustavu ili sustavu središnjih naselja postoje sljedeće kategorije gradova: *glavni grad* (Zagreb), *četiri makroregionalna centra* (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek), *veća regionalna središta* (11 gradova), *regionalna središta* (14 gradova), *manja regionalna središta* (41 grad), *područna i lokalna središta* (52 grada) (prema Izvješću o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 125). Taj se sustav naziva se i *regionalnim sustavom Hrvatske*, a dijeli se na *makroregije, regije i subregije*. Makroregije su prva i najveća razina tog sustava, a nositelji razvoja su joj *veliki gradovi*. Druga razina su regije čiji su nositelji *veći srednji gradovi*, a treća razina su subregije sa gradovima srednje veličine ili *srednjim srednjim gradovima* (prema Šimunović, 1999.: 159-160.) Grad srednje veličine ima brojne definicije, a najčešće se definira brojem stanovnika. To su oni gradovi koji broje od 30.000 do 200.000 stanovnika kako ih tumači Francuska kao primjer (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 243)⁷. Prema *Strategiji prostornog razvitka Republike Hrvatske* srednji gradovi su oni koji imaju između 20.000 i 100.000 stanovnika i iz toga se može vidjeti relativnost kriterija broja stanovnika i nepoklapanje naših i nekih europskih kriterija. Ipak neovisno o samoj veličini srednjih gradova, koja varira ovisno o zemlji i određenim okolnostima u prostoru, naglašava se njihova važnost u decentralizaciji i dekoncentraciji urbanih sistema i regija. Tako je stvarana i mreža naselja u Zagrebačkoj regiji čija se decentralizacija događala upravo jačanjem postojećih srednjih gradova i samim time omogućio se kvalitetniji život većem broju stanovnika. S obzirom da u teritorijalnom ustroju Hrvatske nema dovoljan broj jakih srednjih gradova (onih do 200.000 stanovnika), već prevladavaju manji gradovi (do 50.000 stanovnika) i nekoliko velikih (iznad 500.000 stanovnika), tendencija je jačanje upravo takvih srednjih gradova kao budućih nositelja

urbanog razvoja. Srednji gradovi zapravo su neiscrpn rezervoar u koji se može smjestiti sve one funkcije koje ne mogu opstati u malim središtima i sve one koje su nepoželjne u velikima (Marinović-Uzelac, 2001.: 281). To se odnosi na ukupan prostor Hrvatske, a naročito na one njene dijelove u kojima ne postoji dovoljan broj jačih srednjih središta koji bi zadržali svoje stanovništvo i postali pokretači razvoja.

Srednji gradovi razvili su se kao nositelji razvoja pored glavnog i najvećeg grada Zagreba u zagrebačkoj regiji te sadrže važan dio urbanih funkcija, sadržaja i djelatnosti u njoj. Oni su tako postali sastavni dio veće urbane cjeline. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine područje Zagrebačke županije ima 309.696 stanovnika, a Grad Zagreb 779.145 stanovnika (DZS, 2001.), pa je ukupan broj stanovnika tzv. *zagrebačkog prstena ili zagrebačke regije* svega malo iznad milijun stanovnika, točnije 1.088.841. Zagreb stoga i nije tipičan primjer golemog porasta stanovništva ili višemilijunske prenapučenosti, kao što je to slučaj u mnogim svjetskim metropolama, ali je po svim ostalim obilježjima pravo *metropolitansko područje*. Takvo područje je «urbanizirana okolina s jednim jačim centrom koji ukupno ima najmanje 500 000 stanovnika...» (Čaldarović, 1989.: 13). Gradovi i općine, tj. naselja (gradskog i seoskog tipa) u njegovom sastavu su tzv. *gradovi sateliti* i čine *mrežu naselja* (Seferagić; Popovski, 1987., i dr.) ili *naseljsku mrežu* što znači da su svi dijelovi mreže u stalnom međusobnom odnosu. «Mreža naselja znači takav sistem naselja u kome postoje funkcionalne, socijalne i druge veze među naseljima sa svrhom zadovoljenja potreba svih stanovnika unutar mreže naselja» (Seferagić, 1987.: 70).

Gradovi sateliti se izdvajaju u mreži naselja kao naselja sa brzim razvojem i koja preuzimaju dio funkcija matičnog ili najvećeg grada. Oni su veličinom srednji gradovi koji postaju u ukupnom teritoriju urbana čvorišta sa vlastitim sustavom usluga, zaposlenosti i načinom života.

«Satelitski gradovi jesu naselja koja po svojim obilježjima i veličini imaju gradski karakter. Nalaze se unutar mreža gradske regije te su funkcionalno čvrsto povezani s matičnim gradom» (Vresk, 2002.: 180). Mogu nastati ili spontanom urbanizacijom ruralnih naselja ili planskim podizanjem posve novih naselja. Navedeno je da unutar zagrebačke gradske regije postoji *osam gradova satelita* koji su različiti po veličini i svojim funkcijama, i koji su znatno manji od matičnog grada Zagreba. To su: *Samobor, Velika Gorica, Zaprešić, Dugo Selo, Ivanić Grad, Sveti Ivan Zelina, Vrbovec i Jastrebarsko*. Svaki od tih gradova satelita ima svoju vlastitu okolicu na koju ima i neposredan utjecaj, ali isto tako između nekih gradova satelita postoji međusoban odnos neovisno o njihovom odnosu s matičnim gradom. Oni nedvojbeno igraju veliku ulogu u široj decentralizaciji urbanih funkcija, kao što je zaposlenost ili stanovanje.

Područje s većim brojem urbanih središta povezanih u funkcionalnu cjelinu naziva se i *urbani sistem ili sustav*. «Urbani sistem čini skup gradova među kojima postoji interakcija koja se provodi cirkulacijom ljudi, robe i informacija» (Bourne; Simmons, 1978.; prema Vresk, 2002.: 1). Urbani sistemi su i socijalni i prostorni sistemi, a međusobno se razlikuju po veličini prostora, pa se može govoriti o *lokalnim, regionalnim, nacionalnim i internacionalnim urbanim sistemima* (Vresk, 2002.: 17). Lokalni ili dnevni urbani sistem obuhvaća grad i okolni prostor s kojim postoji dnevna interakcija. Taj se sistem manje - više prostorno podudara s metropolitanskom regijom. Regionalni urbani sistem organiziran je oko većih i značajnijih gradova. Regionalni su sistemi podsistemi nacionalnih urbanih sistema (Vresk, 2002.: 6). Prema tome, *zagrebački prostor je i lokalni ili dnevni urbani sistem jer obuhvaća pojedine gradove i njihova okolna područja koji su u dnevnoj interakciji ili međuovisnosti, ali je i regionalni sistem u koji je uključen kao područje cijele regije zajedno sa gradovima satelitima*. Regionalni sistem sastoji se od većeg broja urbanih središta i ruralnih naselja pa ga kao takvog možemo nazvati i *mrežom naselja*. U ovom slučaju Grad Zagreb je primarno i centralno središte

koje funkcionalnim, društvenim, kulturnim, političkim, prometnim i drugim vezama povezuje ostale područja u svom sastavu ili manja gradska središta sekundarne važnosti.

Razvoj urbanih sistema u Europi kroz povijest bio je dugotrajan i složen. Kolijevka europskog urbanog razvoja bila je antička Grčka, iako je urbani razvoj postojao i mnogo prije nje u drugim krajevima i gradovima (sjever Afrike, Bliski Istok, Latinska Amerika). Međutim, Grčka, a kasnije i Rim razvili su mrežu centara koja je u kasnijim razdobljima bila osnova razvoja urbanih sistema pojedinih, među ostalim i naših, krajeva. U srednjem vijeku pojavljuju se nova žarišta razvoja koja se tada nalaze u srednjoj i zapadnoj Europi. Nakon velikih geografskih otkrića kad Atlanski ocean preuzima središnju ulogu i u prekomorskim zemljama počinje razvoj urbanih sistema. U 19. st. na tom prostoru dolazi do urbane eksplozije uvjetovane industrijskom revolucijom. Tako se žarište urbanog razvoja u razdoblju dugom više od tri tisuće godina s jugoistoka Europe premjestilo na sjeverozapad Europe. Iz ovog se vidi starost ili dugovječnost urbanih sistema, te njihovo pojavljivanje istovremeno s pojavom prvih gradova. Time se samo želi naglasiti da taj fenomen nije nov i da su se urbani prostori oduvijek razvijali i širili tendirajući prema još većim prostorima ili cjelinama koje danas najčešće nazivamo *funkcionalnim urbanim regijama* (Herbert; Thomas, 1991.: 89).

Prostorni razmještaj funkcionalnih regija i sistema najčešće sačinjava nekoliko centara ili čvorišta, a ne samo jedan. I sam teoretski pristup koji se tiče veza i odnosa unutar takvih regija ili mreža naselja naglašava važnost decentralizacije tih odnosa. *Regije i mreže ne bi trebale činiti centralizirani i hijerarhizirani sustav, već decentralizirani sustav s jednakom važnošću svih njenih dijelova, kako gradskih tako i seoskih. Zato je princip na kojem bi mreže u prostoru trebale počivati onaj policentričnog tipa koji poštuje vrijednost jednakosti u razvoju sistema naselja* (Seferagić, 1987.). To znači i *decentralizirani pristup* u prostornom razmještaju naselja

umjesto centraliziranoga, a on je temelj današnjeg globalizacijskog konteksta. Danas je takav pristup još i važniji jer je stalnim rastom stanovništva i povećanjem teritorija na kojem ono živi jedini donekle produktivan u rješavanju tih problema. Prema njemu, makar samo u teoriji, jednaka se vrijednost pridaje kako centru tako i periferiji. Odnos između centralnog i perifernog dijela također ima svoj razvojni tijek. *Rast predgrađa ili suburbanizacija je najjasniji znak o širenju urbanog prostora.* Osnaživanjem prometnog sustava i infrastrukture stambena područja niže gustoće na rubovima gradova zamjenjuju se sa visokom gustoćom centra gradova i dugi proces selektivne migracije prema vani time započinje. *Suburbanizacija* je složen proces preobrazbe okolica gradova, a podrazumijeva socijalne, funkcionalne i fizionomijske promjene u okolicama, čime se smanjuju razlike između sela i grada. Skala *suburbanizacije* se povećala i postala ključna činjenica urbanog rasta. Suburbani razvoj od sredine 20. st. umanjio je urbani rast iz 19. st. (Herbert; Thomas, 1991.: 43).

Intenzivna suburbanizacija najranije je počela i najdalje otišla u Sjevernoj Americi i to već početkom 20. st. U Europi je taj proces najranije zamijećen u Velikoj Britaniji. U ostalim zapadnoeuropskim zemljama jače se očituje od sredine stoljeća, a u nekima je tek u početnoj fazi. U Sjevernoj Americi postojala je svesrdna javna potpora izgradnji prometnica prema predgrađu (suburbiji) na koje se trošilo mnogo novca iz državnog proračuna i to naročito od Drugog svjetskog rata do 1960-tih godina 20. st. To ulaganje u periferni i suburbani način života koliko je, s jedne strane bilo napredno ili progresivno, s druge je strane bilo regresivno ili nazadno jer je značilo manje novca za javni prometni sustav (javni prijevoz), a gotovo se uopće nije ulagalo u stanovanje u centralne dijelove gradova. Oni su se s vremenom prepustili siromašnijim slojevima stanovništva jer je centar kao takav pomalo gubio na vrijednosti.

U Velikoj Britaniji postojala je drugačija praksa od one u USA, tj. postojala je mnoga jača intervencija od strane javnog sektora u problem stanovanja što je značilo i veću ravnotežu kod ulaganja kako u državni centar tako i na privatnu periferiju (prema Herbert; Thomas, 1991.: 43). Time je bolje sačuvan centralni dio grada koji nije prepušten samo lošijim oblicima stanovanja, a istovremeno je jačala i periferija. Ponovo osnažuju procesi *gentrifikacije i urbane obnove* kroz povratak bogatijih slojeva u centar gradova, ali i posjedovanju dvojne imovine, i u centru grada i u suburbiji, a ovisno o njihovim ekološkim ili elitnim potrebama stanovanja. Gentrifikacija i urbano uljepšavanje započeli su iz obnove porušenih gradova nakon Drugog svjetskog rata, te zbog opadanja kvalitete života u središnjim dijelovima gradova, što je otvaralo mogućnosti novog uređivanja i rekonstrukcije tih gradova (prema Svirčić, 2002.: 122). Kroz taj proces uljepšavanja, a koji je rezultat i vrijednosnih orijentacija prema izgledu i slici grada u kojem stanovništvo svakodnevno živi, «odvija se i popravljjanje socijalne strukture stanovništva, koja zatim u poljepšanom i eventualno urbanom okruženju onda bolje funkcionira» (Čaldarović, 1989.: 123). Kroz socijalnu diferencijaciju viši i bogatiji slojevi stanovništva nastoje poboljšati svoju neposrednu životnu okolinu i utjecati na izgled grada. Taj ponovni proces gentrifikacije prisutan je u razvijenim zemljama zadnjih nekoliko desetljeća, a u nas je vidljiv već neko vrijeme, naročito od devedesetih naovamo. Ovo je dobar primjer kojim se pokazuje kako urbane forme i neki urbani procesi imaju dinamičan, ali prije svega *cikličan* karakter, što znači da mogu nestati i ponovo se pojaviti u nekom sličnom i novijem obliku, ovisno o okolnostima samima.

Suburbanizacija ili odnos grada i okolice može se analizirati u nekoliko faza razvoja (prema Vresk, 2002.: 85; Seferagić, 1981., 1987.):

- *prvu fazu karakterizira tzv. klasičan oblik suburbanizacije* koji nastaje razvojem željeznice.

Veze između grada i okolice održavaju se željeznicom koja potiče razvoj predgrađa, pa se grad prema van širi radijalno, uzduž prometnica;

- *u drugoj fazi nastaje specifičan proces suburbanizacije*, a utjecaj grada širi se na okolicu zbog jakog individualnog automobilskeg prometa. To je faza intenzivnog razvoja stambenih suburbija viših slojeva stanovništva. Automobil i vlastita obiteljska kuća u zelenilu simbol su te faze razvoja;

- *treću fazu razvoja odnosa grada i okolice karakteriziraju pojačane dnevne migracije iz okolice u grad, čime se urbanizacija širi dalje u prostor*. Zbog toga se danas migracija radne snage u grad uzima kao najrelevantnije obilježje izdvajanja metropolitanskih regija i dnevnih urbanih sistema (Boustedt, 1975., prema Vresk, 2002.: 85).

Broj stanovništva metropolitanske regije, prema tome, povećava se mnogo brže nego stanovništva gradske jezgre što je posljedica migracije stanovnika iz ruralnih i nemropolitanskih područja. U ruralnim područjima danas uglavnom nema pozitivnih promjena u broju i gustoći naseljenosti, a metropolitanska područja neprestano rastu. Taj *proces metropolitanizacije* u Europi najprije je došao do izražaja u razvijenim zapadnim zemljama, iako ne svuda u isto vrijeme. Može se reći da općenito počinje poslije 1960. godine, a to je mnogo kasnije nego u Sjevernoj Americi gdje je taj proces vrlo intenzivan već između dva svjetska rata. Proces metropolitanizacije zaostaje u manje razvijenim europskim zemljama, među ostalim i u Hrvatskoj u kojoj je taj proces započeo nekoliko desetljeća kasnije. «Općenito se može reći da je tendencija urbanizacije nastajanje velikih metropolitanskih regija u kojima se koncentriraju sve više stanovnika i radnih mjesta» (Vresk, 2002.: 86.).

Urbanizacija uključuje i dva bitna procesa: *socijalnu i prostornu mobilnost*. Socijalna mobilnost podrazumijeva promjenu položaja ljudi na socijalnoj ljestvici. Položaj se može mijenjati uzlazno i silazno (D. Sekulić, V. Katunarić, A. Hodžić)⁸. Sa socijalnom mobilnošću nužna je i promjena mjesta rada i stanovanja. Pod tim se podrazumijeva preseljavanje stanovništva iz jednog mjesta u drugo i svakodnevne migracije zaposlenih. Prestrukturiranje poljoprivrednog stanovništva potiče ruralni egzodus i koncentraciju stanovništva u gradove. Ovaj proces karakterizirao je cijelu *industrijsku fazu urbanizacije*. U *poslijeindustrijskoj fazi urbanizacije* socijalna se mobilnost zbiva unutar nepoljoprivrednog stanovništva i u njoj prestaje preseljavanje iz sela u grad. Jačaju preseljavanja iz grada u okolicu kao i dnevne migracije. Stoga u postindustrijskom gradu predgrađe dobiva novu, veliku ulogu prije svega zbog razvoja prometa, kako osobnog, (automobilskog), tako i javnog. *Procesi u prostoru poput suburbanizacije, povećanja prostorne raspršenosti (disperznosti) i promjene tipoloških obilježja naselja i okoliša obilježavaju okolicu svih većih gradova u Hrvatskoj. I u selima se u blizini užih gravitacijskih područja značajnijih središta odvijaju slični procesi. Tako nastaju nova suburbanizirana naselja individualnih stambenih kuća u blizini gradskih središta ili se mijenjaju nekadašnja sela (Izvješće o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 18).*

4.1. Svjetski kontekst razvoja mreže naselja

U čitavom 20. st. pokušavalo se rješavati negativne posljedice nastale općom urbanizacijom svijeta nakon industrijske revolucije i nakon dvaju svjetskih ratova. S razvojem metropolitanizacije, širenja urbanih regija i sličnih procesa veže se i razvoj tzv. *novih gradova* koji će se graditi u mnogim zemljama svijeta. Začetnik ideje o gradnji takvih novih gradova u 19. st. je Englez **Ebenezer Howard** koji je na negativni opći trend razvoja tadašnjih gradova stvorenih industrijskom revolucijom (19. i početak 20. st.) odgovorio novim teorijama o gradu kojima je cilj bio rasterećenje i dekoncentracija tadašnjih gradova (primjer Londona i Pariza). Njegovi «*vrtni gradovi budućnosti*» (*Garden Cities of Tomorrow*) nedaleko od Londona s početka 20. st. među prvim su primjerima decentralizacije stambene površine grada (Mumford, 1988.) i urbanog planiranja, čijom se gradnjom nastojalo riješiti zagušenost Londona te nehumane uvjete života u njemu. Nastojalo se uspostaviti trajnu vezu između grada i sela gradnjom gradova od 30-tak tisuća stanovnika sa zelenim pojasom, tj. «*ujediniti gradske i seoske komponente u mrežasti regionalni kompleks sastavljen od više središta, ali sposoban da funkcionira kao jedna cjelina*» (Mumford, 1988.). Ideje E. Howarda naišle su na plodno tlo i u SAD-u, gdje je također vrlo rano počela planska gradnja novih, tzv. vrtne gradova (*greenbelt towns*). Do 1940. godine u SAD-u je sagrađeno oko 215 novih gradova, a od toga su polovicu činila radnička naselja koja su pojedina industrijska poduzeća sagrađila za svoje radnike (*company towns*). Vrtne gradovi su se podizali kao nova naselja za više slojeve stanovništva, na dobrim lokacijama u prigradskim zonama velikih gradova u kojima prevladavaju obiteljske kuće. Gradnja vrtne gradova za srednje slojeve počela je između dva svjetska rata i to u sklopu New Deal-a, odnosno državne administracije (prema Vresk, 2002.: 258.).

Osim tog primjera postoje i brojni drugi primjeri rješavanja ili pokušaja rješavanja problema sve veće urbaniziranosti suvremenih gradova nakon Drugog svjetskog rata, odnosno njihovog širenja i napučenosti. Kroz proces prostornog i urbanog planiranja u prošlom stoljeću nastojala je to većina svjetskih zemalja, ali ovisno o dihotomnoj podjeli na tzv. istočne i zapadne, na ponešto drugačiji način. Za zemlje istočne Europe u 20. st., koje je najvećim dijelom obilježavao realsocijalizam, primjenjivan je «direktivno-planibilni model industrijalizacije i urbanizacije» (Čaldarović, 1989.: 9), a taj se model odnosio i na našu zemlju u bivšem uređenju. U zapadnim kapitalističkim zemljama primjenjivan je «tržišni model u kojem zakoni tržišta i ekonomije određuju tokove industrijalizacije i urbanizacije» (Čaldarović, 1989.: 10). Za razliku od tog principa, direktivno-planibilni model najviše i uglavnom ovisi o državnoj politici koja određuje tempo i smjer ovih procesa. Urbanistička ostvarenja u oba modela rezultirala su kaotičnim kapitalističkim gradom, te utopističkim socijalističkim gradom sa brojnim problemima neriješenima do danas.

Način rješavanja rasta gradova u socijalističkim zemljama (konstruktivisti u bivšem SSSR-u) uglavnom se oslanjao na stvaranje čitavih novih gradova za desetke tisuća ljudi naseljavanih na način preseljenja stanovništva iz seoskih područja (proces industrijalizacije i deagrarizacije). To se pokazalo nedovoljno učinkovito rješenje pa se i nadalje nastavilo preseljenje stanovništva iz sela u gradove. Ono je bilo donekle učinkovito rješenje i to samo za dimenziju stanovanja stanovništva pa su se ti gradovi pretvorili u ogromne spavaonice. Ostale dimenzije i funkcije urbanog života ostale su zapostavljene ili nerealizirane. Slični primjeri tog modela nastajali su i kod nas, kada se gradnjom novih dijelova gradova nastojalo riješiti problem stanovanja u njima (primjerice Novi Zagreb, Split III i dr.). Mnogo bolja situacija nije niti u zapadnim kapitalističkim zemljama koje su neprekidnim rastom urbanog stanovništva i urbane površine svojih gradova dopustile da veliki broj ljudi u njima danas živi u tzv. divljim naseljima ili

gradskoj periferiji u lošim stambenim uvjetima. Nerijetko ti gradovi imaju i po desetke milijuna ljudi (najčešće na relativno malom prostoru u odnosu na broj stanovnika). Najbolji primjer su latinoamerički i sjevernoamerički gradovi koji često imaju od 10-tak do 20-tak milijuna stanovnika, kao danas gotovo svi veliki gradovi u zemljama tzv. trećeg svijeta.

Brojni pokušaji urbanih geografa, naročito prije i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, odnosili su se na detaljnu analizu ustroja mreže naselja ili urbanog sustava koji obuhvaća cijeli sustav (*središte i gravitacijske zone*). Jedan od tih pokušaja je *Christallerov heksagonalni model* (1933.) po kojem je grad centralno mjesto koje svojoj okolini pruža dobra i usluge središnjih (centralnih) funkcija, odnosno koji sadrži tri načela: opskrbno ili tržišno, prometno i političko-upravno načelo (Marinović-Uzelac, 2001.: 217). Ta tri načela čine *vertikalnu ili hijerarhijsku dimenziju*. Ovaj je model idealiziran i teško izvediv u praksi ali kao ideal pokazuje moguće metode i pristupe djelovanja. Jedan je od prvih znanstvenih pokušaja objašnjenja prostornog razmještaja centara u prostoru i njihove funkcionalno – hijerarhijske organizacije, a naziva se još i *teorija centralnih naselja* (prema Vresk, 2002.: 4). U tom se modelu prostorni razmještaj gradova i naselja dovodi u vezu s njihovom osnovnom funkcijom, a to je prema Christalleru, opskrba okolnog prostora. S obzirom na tu funkciju, prostorni razmještaj centara mora biti takav da što manji broj većih centara opskrbljuje što veći broj manjih centara. To je u ovom modelu *horizontalna ili prostorna dimenzija*. Tim se modelom nije mogao objasniti razmještaj naselja u prostoru zato što je počivao na jednostranim i idealnim pretpostavkama. To se nije potpuno uspjelo postići ni drugim uopćenim modelima koji su nastajali kasnije (prema Vresk, 2002.: 4).

Iz tog se modela može shvatiti i projicirati razmještaj većine gradova u prostoru, pa tako i grada Zagreba i njegove regije. Jasno je da su gradovi u takvom širem prostoru povezani u, već spomenute, *prostorne sustave ili sisteme*. U tim sistemima gradovi imaju ulogu *čvorišta*

povezanih vezama kojima se provodi interakcija. Čvorišta i veze čine mrežu koja ima svoja obilježja (prema Vresk, 2002.: 4). Prostorni sistemi mogu se međusobno znatno razlikovati veličinom mreže, gustoćom čvorišta, međusobnom udaljenošću i drugim obilježjima. Kod nas ne postoje iznimno veliki gradovi, pa Zagreb kao naš najveći grad sa manje od milijun stanovnika, a sa nešto više od milijun sa cijelom regijom, spada u relativno male prostorne sustave. U tom prostornom sustavu najveći grad ujedno je vodeći i najjači po svim svojim sadržajima i ulogama. Nalazi se u središtu mreže, a oko njega su mnogo manji ali isto značajni gradovi iz periferije. To je pravilna mreža gradova koju čine *simetrični prostorni sustavi ili urbani sustavi*. S obzirom da zagrebačka prostorna mreža nije velika ili nije problematično velika kao mnoge danas, ima dobre šanse za poboljšanje stanja unutar svog područja. Ima mali broj *gradova čvorišta* pa se potencijalni problemi mogu lakše spriječiti. To međutim ne znači da treba dozvoliti promjenu stanja na gore. Srastanje okolnih područja oko Zagreba sa gradom utječe na život stanovnika svih dijelova, na njihov standard stanovanja, opremljenost i razvijenost prostora, prometnu povezanost i opću kvalitetu života, pa bi se trebalo djelovati sustavno i voditi računa o svim dijelovima navedenog prostora. To, međutim nije uvijek tako jer unutar svih prostornih sustava, pa tako i zagrebačkog, postoje primjeri razvijenih naselja, primjerice većina gradskih, ali i potpuno zapostavljenih kao što su neka seoska, npr. Žumberak. Nejednaka razvijenost pojedinih dijelova unutar mreže realna je slika postojećeg stanja, a za njegovo poboljšanje potrebna je angažirana djelatnost i struke i politike, te različitih sfera društva. Sva ta pitanja predmet su socioloških istraživanja, odnosno urbano – sociološke tematike koja nastoji dati odgovore na njih.

Sociološki aspekti mreže naselja odnose se na društveni kontekst i njegov utjecaj na urbanizaciju. Oni podjednako obuhvaćaju analizu socijalističkog i kapitalističkog modela koje karakteriziraju najvažniji fenomeni modernog doba kao što su nagla urbanizacija,

deagrarizacija i industrijalizacija, te metropolitanizacija, ali sa različitim posljedicama u pojedinom modelu. Nedavne analize odnose se na današnji tranzicijski i globalizacijski koncept koji karakterizira drugačiji, tj. policentrični razvoj naselja u prostoru, te stalna ekspanzija u dosadašnja ruralna područja. Noviju fazu urbanizacije u Hrvatskoj u kontekstu tranzicije (posljednjih petnaestak godina) obilježava smanjena uloga države i porast broja aktera, tržište i privatizacija, te naročito nedavni Domovinski rat čije se posljedice osjećaju još uvijek. Neki novi akteri kao pokretači razvoja i promjena u selu i u gradu su «vitalna gospodarstva i poduzetni seljaci, vanjski poduzetnici, zaštitari kulture i prirode, mladi, seoska društva, političke organizacije, lokalna i mjesna samouprava, te interesne zajednice» (prema Seferagić, 2002.: 19.-28.), ali i brojne nevladine organizacije koje uglavnom egzistiraju samo u gradovima. «U tranziciji se gubi «briga» države, a javljaju se brojni slobodni akteri i odnosi koji nemaju nužno pregled nad cjelinom i interes za nju» (Seferagić, 2002.: 17). Posebnu ulogu dobio je Zagreb kao «hrvatska metropola» koja treba biti centar nacionalne i političke moći, a u hijerarhijskom poretku gradova na najvišem mjestu. Često njegova takva uloga i utjecaj stvaraju antagonizam ostalih gradova u zemlji prema Zagrebu jer se produbljuju već postojeće nejednakosti. U gradovima se i inače nalaze svi akteri koji odlučuju o društvu u cjelini, a Zagreb se kao glavni grad gotovo poistovjećuje s državom samom. Sličnu situaciju ovakve istaknutosti i veličine glavnoga grada dijele gotovo sve bivše komunističke danas tranzicijske zemlje u kojima je takva situacija posljedica izrazite *centralizacije* svega, a naročito političke moći koja se lakše kontrolirala i usmjeravala samo iz jednog centra. Tako je u Budimpešti, glavnom mađarskom gradu, smještena polovica ukupnog stanovništva zemlje, a samim time i svi ostali najvažniji segmenti društva (financije, tržište, znanost, politika, kultura i dr.). Na taj se način stvorilo monopolističke urbane i državne centre koji su utjecajem i veličinom daleko nadmašili sve ostale centre u zemlji. Atraktivnost samo jednog centra dovodi do stalnog doseljavanja stanovništva u njega kako iz okolnih područja tako i iz ostatka zemlje. I kod nas je u zadnjih

50-tak godina došlo do naseljavanja samo grada Zagreba i njegovog užeg dijela, a od vremena tranzicije i nove prostorne dinamike došlo je do pojačanog naseljavanja čitave zagrebačke regije. Naročito su privlačna postala njena gradska naselja Samobor, Zaprešić i Velika Gorica koja su i najveća naselja. Stoga se može zaključiti kako je rast i razvoj samo jednog najjačeg središta u zemlji potpuno upitan pristup koji ne odgovara sveopćem globalizacijskom kontekstu koji zagovara *decentralizaciju i premreženost prostora ravnopravnim središtima nasuprot centralizaciji i razvijenosti samo jednog centra*. «Na decentraliziranu urbanizaciju logično se nadovezuje policentrični, organski razvoj pojedinog grada» (Seferagić, 1988.: 133). Na postavkama ovakvog *policentričnog teorijskog pristupa* trebalo bi se pokušati oblikovati postojeći prostor.

4.2. Budući razvoj urbanih regija i sustava

Spomenuto je da danas grad poprima novi i disperzni karakter jer se njegov utjecaj širi na sve veći prostor. *Grad sa okolicom čini jednu međuovisnu funkcionalnu i prostornu cjelinu tzv. gradsku regiju* (Vresk, 2002.: 160). U urbanoj geografiji, koja također prati nove urbane fenomene, razvijeno je nekoliko modela razvoja gradskih regija. Jedan od istaknutijih modela razvoja gradskih regija i aglomeracija je *deskriptivni model* koji su razvili nizozemski i britanski geografi. Taj model dijeli *razvoj aglomeracije u četiri faze karakteristične po razvoju stanovništva*. Svaku od faza karakterizira kretanje broja stanovnika i radnih mjesta gradske regije u cijelosti, te matičnoga grada i okolice:

1. *urbanizacija* – veliki porast broja stanovnika i radnih mjesta u matičnom gradu;
2. *suburbanizacija* – relativno jači porast stanovništva u okolici;
3. *desuburbanizacija* – pad stanovništva matičnoga grada i okolice;
4. *reurbanizacija* - relativni porast stanovništva matičnoga grada (Gaebe, 1987., prema Vresk, 2002.: 184-185.).

U zreloj fazi suburbanizacije stanovništvo okolica nadmašuje ukupno stanovništvo matičnih gradova. *Općenito se može reći da faze urbanizacije i reurbanizacije doživljavaju centralizaciju, a suburbanizacija i desuburbanizacija decentralizaciju*. Ovaj model može poslužiti za analizu razvoja gradskih aglomeracija u svim zemljama pa je i naglašen. Razvoj gradskih regija ovisi o gospodarskoj razvijenosti i stupnju urbanizacije, ali i o veličini aglomeracije. Generalizaciju razvoja gradskih regija nemoguće je izvesti jer je Europa po stupnju razvijenosti i urbanizacije vrlo heterogena (prema Vresk, 2002.: 187). *Noviji trendovi u procesu urbanizacije donose smanjenje i pad stanovnika u ruralnim i slabije naseljenim prostorima, a njihovo povećanje i premještanje u urbaniziranije i aktivnije krajeve. Istovremeno postoji tendencija premještanja stanovništva iz velikih gradova u okolicu*. Može se pretpostaviti da će se oba procesa kontinuirano izmjenjivati i nadalje događati. Ti trendovi i

procesu uvjetuju razvoj velikih metropolitanskih regija ili prostornih gusto naseljenih i urbaniziranih regija za koje još postoji naziv i *megalopolis*.

Sve tendencije urbane dinamike trenutačno se mogu prepoznati i u tzv. postsocijalističkim ili tranzicijskim zemljama, među kojima je i Hrvatska, dok se u razvijenim kapitalističkim zemljama koje su ušle u novu razvojnu fazu već mogu vidjeti neki drugi procesi kao što su *dezurbanizacija ili deurbanizacija i reurbanizacija*. *Deurbanizacija je razvojna faza aglomeracije s tendencijom dekoncentracije i decentralizacije* (Vresk, 2002.: 187). U toj fazi matični grad doživljava pad broja stanovnika i radnih mjesta, a sve te promjene zahvaćaju i njegovu okolicu. Posljedica je pad broja stanovnika čitave aglomeracije, odnosno regije. Za taj proces u literaturi se danas još koriste i nazivi *eksurbanizacija, counterurbanization* (Vresk, 2002.; Soja, 2000.). Razlozi ovom trendu su brojni, a samo neki od njih su: nova prometna i komunikacijska tehnologija, poboljšanje proizvodnih prilika u seoskim naseljima, gubitak atraktivnosti grada u korist sela, strukturni problemi grada, demografski razvoj itd.

Reurbanizacija kao nova razvojna tendencija ogleda se u obnovi grada i gradskog načina života. Najveći zahvati primjenjuju se u gradskoj jezgri, gdje se obnavljaju ranije napuštene zgrade i trgovine. Tako nastaju novi poslovni centri s pješačkim zonama i drugim sadržajima. Broj stanovnika je u porastu jer se u jezgri doseljava novo mlado stanovništvo srednje klase koji se zapošljavaju u sektoru poslovanja i informatike (prema Vresk, 2002.: 188). Uvjeti za ovaj proces vidljivi su u poboljšanim uvjetima stanovanja, humanijem okolišu, otvaranju novih i atraktivnih radnih mjesta, blizini internacionalnih institucija, uglavnom transnacionalnih kompanija kao glavnih nositelja današnje globalne ekonomije itd. «Proces je reurbanizacije velikom mjerom uvjetovan informacijskim oblikom razvoja i globalizacijom» (Vresk, 2002.: 188).

Tranzicijske zemlje u odnosu na zapadnoeuropske zemlje imaju niži stupanj gospodarske razvijenosti i urbanizacije. U većini njih donedavno je razvoj aglomeracija bio pod kontrolom centralno – planskih institucija, što se mijenja promjenom njihovih političkih sustava. Tržišno gospodarstvo i privatizacija omogućili su slobodu kupoprodajnih odnosa, poduzetništvo, slobodno preseljavanje, ali i malverzaciju svim navedenim, zbog neuređenosti glavnih sektora društvenog djelovanja. U tim se zemljama sada uglavnom može prepoznati pojave i procese suburbanizacije, dok će se procese reurbanizacije moći očekivati kasnije, ali relativno brzo jer sve te zemlje danas trebaju manje vremena za pojedini trend nego što su to trebale razvijene zemlje u svom prirodnom tijeku prolaska istog. Sve to ovisi i o urbanoj dinamici pojedinačne zemlje, također.

5. Kvaliteta života i opremljenost naselja kao osnovni operacionalni pojmovi

Sociološki aspekti *mreže naselja* kao tema obuhvaćaju nekoliko pojmova unutar sebe. To su prvenstveno pojmovi *kvalitete života* i *opremljenosti kućanstava* i *opremljenosti naselja* unutar mreže. Kvaliteta života sociološki se definira kao stupanj zadovoljenosti postojećom životnom situacijom pojedinca ili grupe i to kroz zadovoljstvo od *osnovnih ljudskih potreba, preko razvijenih potreba do ekskluzivističkih (specijaliziranih) potreba*. Te specijalizirane potrebe obično se ispoljavaju i nastaju nakon ispunjenja i zadovoljenja prvih dviju vrsta potreba, tj. osnovnih i razvijenih. S povećanjem kvalitete života pojedinaca i grupa povećavaju se i njihove aspiracije i želje za sve specijaliziranijim potrebama. *Kvaliteta života je «situacija, egzistencijalno stanje manje ili veće (ne)zadovoljenosti potreba pojedinca, odnosno potreba različitih grupnih entiteta kao što su: slojevi, klase, profesionalne grupe, itsl.»* (Lay, 1991.: 3). Popis ljudskih potreba danas nema konačan broj već on raste iz dana u dan. To je posljedica konzumerističko – industrijskog društva i mentaliteta u kojem živimo i u kojem što više potreba zadovoljimo sve više ih se i dalje stvara. U Hrvatskoj su se istraživanjima kvalitete života bavili brojni sociolozi: O. Čaldarović, S. Čolić, B. Krištofić, V. Lay, N. Lončar Butić, M. Mihovilović, I Rogić, D. Seferagić i drugi. Uglavnom su se svi bavili pojedinim aspektima kvalitete života, kao što je stanovanje, zdravlje, slobodno vrijeme, uvjeti rada i dr. polazeći od sličnog pristupa. Taj pristup je najprije uvršten kao jedan od ciljeva, a potom i kao prvi cilj u društvene i prostorne planove razvoja, kao i druge dokumente (prema Seferagić, 2000.: 110).

«Kvaliteta života je cjelovit proces proizvodnje, raspodjele i potrošnje upotrebnih vrijednosti i ljudskih odnosa primjerenih neotuđenim potrebama svih grupa i pojedinaca» (Seferagić, 1988.: 17, prema 2000.: 111). Postoji bezbroj potreba i elemenata kvalitete života preko kojih se mjeri njen sadržaj i razina. Neki glavni elementi koji su izabrani i dogovoreni su tzv. *indikatori blagostanja ili osnovnih potreba* a to su: *prehrana, zdravlje, stanovanje, uvjeti rada, odmor i rekreacija (slobodno vrijeme), obrazovanje* itd. Svaki se od elemenata dijeli na određen broj

varijabli da bi se dobili *indeksi kvalitete života*. «Stanovanje se npr. mjeri četvornim metrima prostora, sobnošću, opremom itd, a svi zajedno čine indeks kvalitete stanovanja» (Seferagić, 2000.: 111). Iz rezultata istraživanja mogu se odrediti i *skupni indeksi* pojedinih elemenata kvalitete života ili elemenata opremljenosti kućanstava i naselja, a prema njihovim *primarnim ili sekundarnim karakteristikama i pokazateljima*. Osnovne ili temeljne potrebe slične su i lako odredive u većine ljudi (mogu se nazvati i minimumom životnog standarda), za razliku od razvijenih potreba kao što je sloboda, samoodređenje i sl. koje su određene različitim okolnostima, od društvenih, kulturnih, povijesnih do geografskih, pa je njihova kvaliteta vrijednosno relativistička i ovisna o određenoj kulturi. «Sintagma kvalitetan život zadobila je svojstvo koje će u 20. st. postati jedno od najvažnijih: *alternativnost*. Kvalitetno živjeti znači, sukladno tome, živjeti s pravom na brojne alternative, i to u različitim sferama opstanka (Rogić, 1992.: 145). Mogućnost izbora ili alternative može se promatrati i kao razvijena potreba kojom se potvrđuje da je razina osnovnih ili temeljnih potreba ispunjena te da se otvaraju dodatne mogućnosti i aspiracije prema višim i neostvarenim potrebama ili razinama.

Mnoštvo je istraživanja i radova napravljeno na ovu temu i već se nekoliko desetljeća ona sustavno provode i u nas uglavnom kao istraživanja osnovnih potreba ili pojedinačnih aspekata kvalitete života. Iako i *objektivne ili osnovne i subjektivne ili razvijene potrebe* zajedno čine *ukupnu kvalitetu života* najčešće se ona prati kroz specijalizirajuće pristupe, jer postaje gotovo nemoguće izmjeriti i odrediti sveukupnost potreba na jedan validan i opće prihvaćen način. Stoga će se na specijalizirajućem pristupu temeljiti i ovaj rad. Mnogi autori pokušali su definirati i sistematizirati mnogobrojnost ljudskih potreba, a sve u svrhu njihovog lakšeg objašnjenja i praćenja kroz istraživanja.

Tako npr. različiti autori (**Allardt, Maslow, Alderfer, Fromm**) navode tzv. «*trijadu potreba*» koju čine:

1. MATERIJALNE POTREBE (imati) – potrebe «nedostajanja» - fizičke potrebe – potrebe egzistencije;
2. SOCIJETALNE POTREBE (ljubiti) – potrebe za sigurnošću, pripadanjem, odobravanjem, ljubavlju, itsl. – potrebe odnošenja;
3. PERSONALNE POTREBE (biti): potrebe za saznanjem, samoaktualizacijom – potrebe (osobnog) razvoja (Allardt, 1976., prema Lay, 1991.: 5).

Kao što je navedeno, *socijalno blagostanje može se pratiti i kroz domenu osnovnih ili materijalnih potreba, odnosno potreba egzistencije*. Zadovoljenje ovih potreba vezano je uz pojam «imati», tj. posjedovati ili ne posjedovati određena sredstva i stvari te moći ostvariti materijalne mogućnosti kao što su stan/kuća, posao, odjeća/obuća, hrana i dr. Imati i moći zadovoljiti osnovne ljudske potrebe je stoga i temeljno značenje materijalnih (egzistencijalnih) potreba. «Tko «ima» taj živi u blago-stanju. Tko «nema» taj živi u stanju oskudice» (Lay, 1991: 5).

Pojam kvalitete života u daljnjem radu će se, uz već navedenu razradu materijalnih potreba i socijalnog blagostanja, koristiti u nešto reduciranom obliku. Uz neke već korištene indikatore, bit će joj dodani novi indikatori *migracija i prometa, te zadovoljstva ispunjenjem primarnih i sekundarnih uvjeta života*. Uz pomoć tih indikatora pokušat će se ocijeniti prometna i migratorna povezanost među naseljima koja je danas postala neophodna za funkcioniranje osnovne razine urbanog života. Kroz domenu zadovoljstva, koja iako je najvećim dijelom subjektivistička i relativistička, pokušat će se odrediti stvarno zadovoljstvo svim navedenim, a iskazano od strane ispitanika samih. Prema tome, od šest već korištenih i stalnih indikatora, za

potrebe ovog istraživanja koristili su se sljedeći: *stanovanje, obrazovanje, radni status i zanimanje*, dok ostali neće biti predmet rada (prijašnja podjela), ali su im dodani novi (nova podjela). Takav je odabir izveden iz samog predmeta istraživanja koji se odnosi na mrežu naselja i njenu opremljenost kao osnovnu dimenziju dok je kvaliteta života uvedena samo kao opći pregled te opremljenosti, pa neće biti jednako detaljno analizirana. To znači da će kvaliteta života analizirati kroz nekoliko općih indikatora ali ne kroz sve spomenute indikatore. Na taj se način izbjeglo preopširno ulaženje u različite predmete istraživanja čime bi se zaobišla ovdje zadana tema. Prema tome, od šest pokazatelja ili indikatora socijalnog blagostanja (A) koje se koristilo kao najčešće u dosadašnjim IDIS – ovim istraživanjima (prema Lay, 1991.: 4-5), izdvojila se *nova podjela od šest indikatora prilagođena ovom istraživanju i ovoj temi (B)*:

A: (prijašnja podjela)

1. STANOVANJE
2. PREHRANA
3. UVJETI RADA
4. ZDRAVLJE
5. ODMOR I REKREACIJA
6. OBRAZOVANJE

B: (nova podjela)

1. STANOVANJE
2. RADNI STATUS
3. OBRAZOVANJE
4. ZANIMANJE
5. MIGRACIJE I PROMET
6. ZADOVOLJSTVO

Opremljenost naselja i opremljenost kućanstava odnosi se na *institucionalnu i infrastrukturnu opremljenost naselja*, te na tzv. *tehničku opremljenost kućanstva*. Kućanstva mogu biti opremljena *osnovnim ili primarnim tehničkim uvjetima i sekundarnim uvjetima koji su iznad razine osnovnih uvjeta*. Primarni uvjeti u kućanstvu su elektrifikacija (struja), vodovod (tekuća

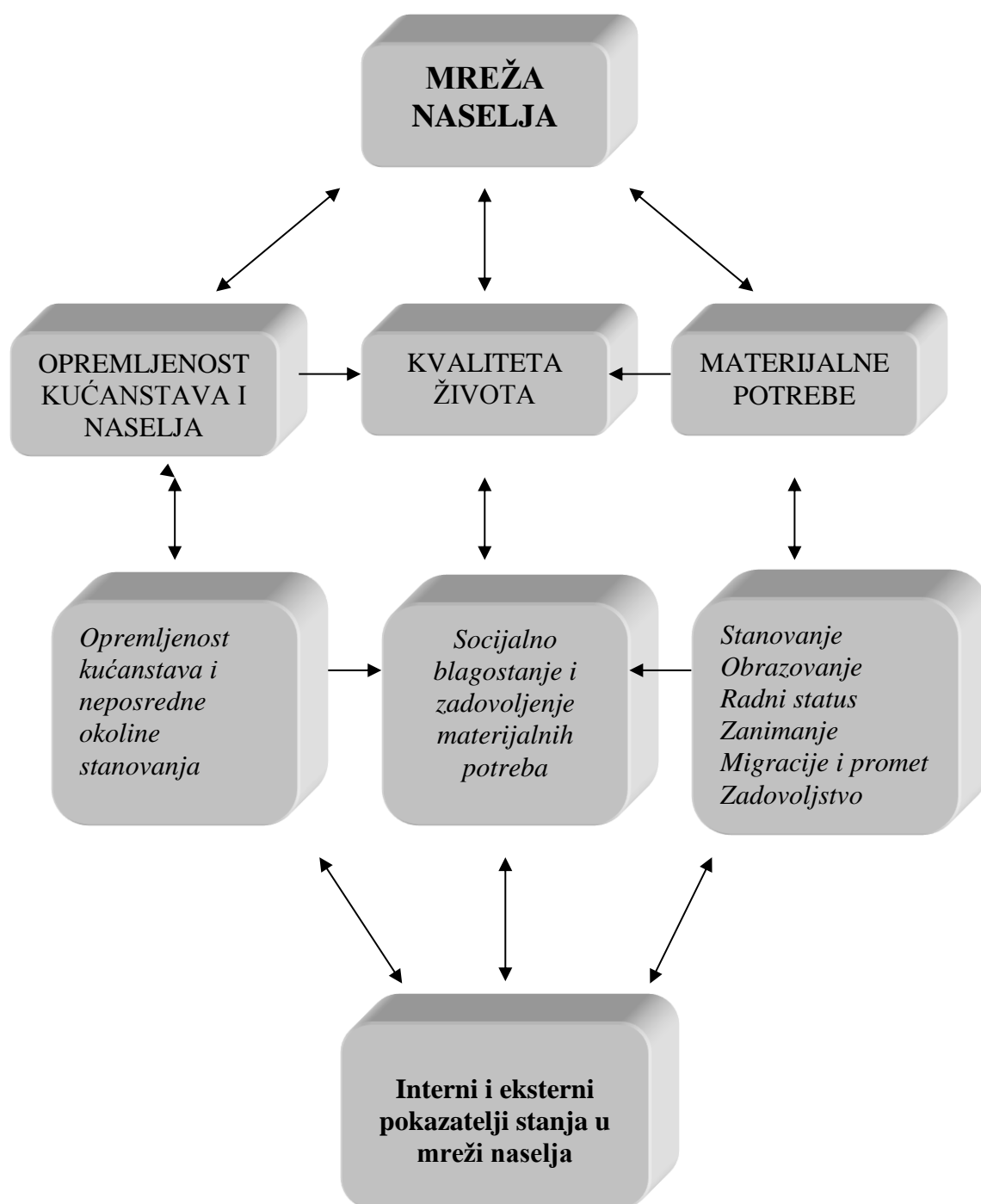
voda), grijanje, javna kanalizacija ili zamjena iste svrhe, te ostale popratne instalacije. Danas je ta primarna razina u većini razvijenih zemalja i zemalja u razvoju dostignuta, odnosno *procesom modernizacije ispunjeni su osnovni uvjeti opremljenosti kućanstava*, pa je taj tip modernizacije u njima završen. Znači da je i u Hrvatskoj taj proces završio, a osnovna razina kvalitete života ispunjena. Ta je razina još uvijek nedovoljno dostignuta samo u nerazvijenim i siromašnim zemljama ili četvrtima. *Sekundarni uvjeti opremljenosti kućanstava* su postojanje tehničkih naprava i uređaja za svakodnevno funkcioniranje života, kao što su kućanski aparati, telefon, ali i sve one manje osnovne, ali suvremene i potrebne instalacije kao npr. priključak na internet. U drugom tipu opremljenosti razina zadovoljenja bilo svim ili samo nekim potrebama koje ga čine, postaje ovisna o mnogim pokazateljima i time teže objektivno određiva. Tako na primjer, ovisno o školskoj spremi stanovnika, ukupnim prihodima u kućanstvu ili nekim osobnim i subjektivnim preferencijama i aspiracijama, ova razina opremljenosti može znatno varirati ali s vremenom se ipak objektivizira njen najniži rang. Iako je objektivna, istovremeno ga je nemoguće potpuno definirati.

*Opremljenost naselja još se može objasniti opremljenošću neposredne okoline življenja stanovnika, odnosno koliko okolina ispunjava minimalne standarde potrebne za funkcioniranje života stanovnika. Ona se očituje u postojanju ili nepostojanju osnovnih društvenih institucija u ispitivanim naseljima, kao što su škole (osnovne i srednje), vrtići, trgovine mješovitom robom i specijalizirane trgovine, te ostale institucije višeg i nižeg ranga važnosti, od različitih javnih službi do prometne povezanosti među naseljima. I opremljenost naselja, kao i opremljenost kućanstava, može se prikazati *tehničkom i društvenom opremljenošću*. *Tehničku opremljenost čini osnovna infrastrukturna razina opremljenosti (trgovine mješovitom robom, stanica javnog prijevoza i sl.), a društvenu čini institucionalna opremljenost (škole, vrtići, pošta i sl.)*. «U najčešćem značenju infrastruktura nekog naselja podrazumijeva tehničku opremljenost koja je*

preduvjet za uspješno funkcioniranje raznovrsnih službi i naselja kao cjeline» (Štambuk; Mišetić, 2002.: 157). U manjim naseljima ta se opremljenost odnosi na čitavo naselje, dok se u većim naseljima i gradovima ona ispituje preko *opremljenosti susjedstava ili kvartova* u njima. Najčešće se takva opremljenost mjeri kriterijem udaljenosti oko 15 minuta hoda od postojeće infrastrukture i institucija. Općenito gledajući, a ovisno o tom kriteriju udaljenosti potrebnih sadržaja, opremljenost naselja i susjedstva može biti *zadovoljavajuća i nezadovoljavajuća (dvije vrijednosne razine), odnosno loša, srednja i dobra (tri vrijednosne razine)*. U radu će se prema dobivenim podacima koristiti podjela na tri vrijednosne razine, na dobru, srednju i lošu razinu opremljenosti.

Novi indikator kvalitete života - *migracije i promet* – također je indikator opremljenosti naselja jer se preko njega mjeri povezanost naselja u opskrbnom i prometnom smislu. Preko njega se može ustanoviti koja od naselja su dobro opremljena ili pak nedovoljno opremljena te zbog toga stanovnici svoje potrebe ispunjavaju u susjednom ili nekom drugom naselju. Iz toga slijedi mogućnost stvaranja cjelokupne slike o zagrebačkoj mreži naselja unutar koje se onda slijedom postojeće kvalitete tih naselja i njihove opremljenosti mogu izdvojiti urbana čvorišta kao važnija središta i nositelji razvoja u mreži. Očita postaju i mjesta nedovoljno iskorištena ili zapostavljena, bilo zbog njihove neatraktivnosti ili zbog gubitka stanovništva. Neke od uzroka tih pojava ponudit će istraživanje, a navode se kao *interni i eksterni uvjeti i pokazatelji stanja u naselju* (vidjeti: konceptualnu shemu iz točke 5.1.). Postojeći standard ili razina kvalitete naselja može se nazvati i tzv. *upotrebnom vrijednošću naselja* koja bi značila postojanje pretpostavki za cjelovit svakodnevni život na lokalnoj razini, a temeljila bi se na pojmu potreba, kao njenom prostornom korelatu i materijalizaciji u prostoru (prema Seferagić, 1988.: 29). Dobro ili loše opremljeno naselje nejednako zadovoljava svakodnevne potrebe stanovnika naselja, te stoga ima dobru ili lošu upotrebnu vrijednost.

5.1. Konceptualna shema istraživanja

Kao što već navedeno, te na gornjoj shemi prikazano, za potrebe ovog istraživanja ispitivalo se najosnovnije ljudske potrebe, odnosno one *materijalne ili egzistencijalne*, a preko dimenzija:

stanovanja, obrazovanja, radnog statusa, zanimanja, migracija i prometa, te zadovoljstva tim uvjetima. One pokazuju interne i eksterne uvjete života u mreži naselja, a u kontekstu tranzicije i globalizacije koje na njih utječu i transformiraju ih. Promjene zadnjih 15-ak godina vidljive su u svim segmentima života, a ponajviše u onim osnovnim uvjetima neophodnima za funkcioniranje svakodnevnog života ljudi. Stoga je mjerenje i istraživanje tih temeljnih potreba nužno da bi se moglo utjecati na poboljšanje istih i na prilagodbu novonastalim procesima, naročito globalizaciji kao najutjecajnijem procesu današnjice. Neprilagođavanje današnjim suvremenim uvjetima života imat će izrazito loše posljedice na sav budući život stanovnika, pa je nalaženje tzv. srednjeg rješenja i ravnoteže između lokalnog prostora i lokalnih uvjeta s globalnim uvjetima, neophodno. To će se moći postići samo daljnim kontinuiranim praćenjem i istraživanjem postojećeg stanja i problema na terenu, a uz pomoć kojih će se onda ukazivati na nastale promjene.

5.2. Strukturna, funkcionalna i teritorijalna obilježja zagrebačke mreže naselja

*Zagrebačku mrežu naselja ili zagrebačku regiju, kao što je već spomenuto, čine Grad Zagreb i Zagrebačka županija zajedno. **Grad Zagreb** je glavni grad Republike Hrvatske i time i političko i upravno središte koje s površinom od 640 km² zauzima 1,13% kopnenog teritorija Republike Hrvatske. U Zagrebu, najvećem i najsnažnijem urbanom središtu zemlje, nalazi se i najveća koncentracija urbanih, ekonomskih, financijskih, gospodarskih, znanstvenih, obrazovnih, vjerskih, kulturnih i zdravstvenih resursa Hrvatske. U punom smislu riječi Zagreb je glavni centar zemlje i o njemu mnogo toga ovisi i nadalje u budućnosti. Grad Zagreb bez Županije zagrebačke prema zadnjem popisu stanovništva 2001. godine ima 779.145 stanovnika, a 1991. je imao 777.826 stanovnika. Prema tablici 1. vidi se razlika u broju stanovnika Grada Zagreba prema zadnja dva popisa 1991. i 2001. godine, odnosno vidi se rast stanovnika grada Zagreba za 1.319. Taj porast nije izrazit i za očekivati je bilo da će biti i viši, naročito nakon kontinuiranog migriranja i preseljenja stanovništva u zadnjem popisnom desetljeću i u godinama u i nakon Domovinskog rata. **Županija zagrebačka** zauzima prostor od 2.090 km² ili 209.000 ha (3,7% ukupnog prostora Hrvatske) i u njoj je 1991. godine živjelo 283.298 stanovnika (prema Akrap, 1998.: 37) (tablica 2.). U njoj gustoća naseljenosti iznosi 80 stanovnika na 1 km² što je nešto niža gustoća od prosječne gustoće naseljenosti u Hrvatskoj. Stanovništvo Županije čini 3,5% ukupnog stanovništva Hrvatske (prema Štambuk; Župančić; Kelebuš, 1995.: 19).*

Tablica 1.

Izvori: Statistički ljetopis grada Zagreba 2001., Zagreb, 2001. i Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, DZS, 2001.

Godina	Grad Zagreb – ukupno
2001.	779.145
1991.	777.826
Razlika	+1.319

U prvom županijskom ustrojstvu na zagrebačkom području osnovani su *Županija zagrebačka* i *Grad Zagreb*. U sastavu Županije, od 01. siječnja 1993., bilo je 20 općina i grad Samobor, a izdvojene su bivše zagorske općine i neki gradovi. Iz Zagreba su izdvojena područja nekadašnjih općina Samobor i Dugo selo, te dio nekadašnje općine Zaprešić. Grad Zagreb se prvi put 01. siječnja 1991. ustrojava kao ekonomska, urbana i upravna cjelina bez općina, sa 14 područnih ureda i tri fonda na razini Grada (Prostorni plan Grada Zagreba, 1999.).

Tablica 2.

Izvori: Zagrebačka županija – Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, DZS, 2001. i Akrap, Anđelko (1998.): Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, 37. str.

Godina	Zagreb. županija - ukupno
2001.	309.696
1991.	283.298
Porast	+26.398

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Zagrebačkoj županiji živjelo je 283.298 stanovnika, a 2001. godine 309.696. Iz tih podataka vidi se porast stanovnika od 26.398 koji je i pozitivni migracijski saldo (tablica 2.). Može se reći da je daleko veći porast stanovnika zabilježila Županija u odnosu na Grad i da se razlozi mogu pronaći u navedenim procesima

suburbanizacije, satelizacije i dekoncentracije stanovnika i urbanog prostora. Taj porast ne može se smatrati apsolutnim jer prostor i veličina Zagrebačke županije nisu bili isti, odnosno jednako teritorijalno ustrojani, u oba navedena popisa. Između njih donesena su brojna zakonodavna i teritorijalna prekrojavanja njenog prostora. Konačan i pravno ustrojen prostor Županije i Grada prihvaćen je tek 1997. godine i od tada nije mijenjan. Iako se ovaj porast stanovnika u Županiji smije promatrati samo u relativnom smislu i dalje se može reći da je značajno veći od porasta stanovnika u Gradu Zagrebu. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine gustoća naseljenosti u gradu Zagrebu je prosječno 1.203 stanovnika na km², a u Zagrebačkoj županiji gustoća naseljenosti je mnogo manja i iznosi 99,5 dok je prosjek za Hrvatsku 77,5 stanovnika po km². Zagrebačko stanovništvo inače, tijekom cijelog 20. st., pripada u demografskom smislu tzv. *imigracijskom tipu stanovništva* s obilježjem «regeneracije imigracijom», a tek u manjoj mjeri prirodnim prirastom, koji je od 1991. godine negativan⁹.

Prije konačnog teritorijalnog ustrojstva čitave mreže doneseno ih je nekoliko. U prvom županijskom ustrojstvu (Republika Hrvatska donijela je Zakon o područjima županija, gradova i općina u RH, Narodne novine broj 90/92), na zagrebačkom području osnovani su *Županija zagrebačka i Grad Zagreb* (Prostorni plan Grada Zagreba, 1999.). Zatim slijedi novo teritorijalno ustrojstvo Grada Zagreba i Županije zagrebačke kojim je ustrojena nešto veća Zagrebačka županija (prema Zakonu o Zagrebačkoj županiji iz 1995.) koju su činili Grad Zagreb i 6 gradova (Samobor, Sveti Ivan Zelina, Jastrebarsko, Vrbovec, Velika Gorica i Zaprešić) i 25 općina (Prostorni plan Grada Zagreba, 1999.). Početkom 1997. usvojen je novi Zakon o područjima županija, gradova i općina u RH i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Gradu Zagrebu na temelju kojih su *Zagrebačka županija i Grad Zagreb* zasebne jedinice lokalne uprave (Prostorni plan Grada Zagreba, 1999.). Prema tom posljednjem ustroju iz 1997. godine Grad Zagreb ima 70 naselja, a Zagrebačka županija ima 8 gradova, 26 općina i 697

naselja. *Gradovi u Zagrebačkoj županiji su: Dugo Selo, Ivanić - Grad, Jastrebarsko, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Velika Gorica, Vrbovec i Zaprešić.* Statutom Grada Zagreba osnovane su gradske četvrti (17) i mjesni odbori kao oblici mjesne samouprave. Odluka o granicama područja i sjedištima gradskih četvrti donesena je 2000. godine (Statistički ljetopis grada Zagreba 2001, 2001.: 37). Oba prostora zajedno, i Grad Zagreb i Zagrebačka županija, čine **zagrebačku regiju** kao funkcionalnu regiju. Prema tome je grad Zagreb *funkcionalni grad*. *Funkcionalni grad je «grad što ga čini kompaktno sagrađen prostor zajedno s urbaniziranom i funkcionalno integriranom okolicom»* (Vresk, 2002.: 7). Zagreb, a time se podrazumijeva ukupna regija, svoju razvojnu snagu crpi iz svojih položajnih i geografskih prednosti, što ga već dugo čini povijesnim i suvremenim središtem regije. Time dobiva i najviše mjesto u hijerhijskoj strukturi centara u Hrvatskoj. Prednost geografsko – prometnog položaja grada Zagreba učinile su ga i važnim prometnim čvorištem hrvatskog i europskog prostora. O prometnoj funkciji i njenom razvoju ovisiti će i budući razvoj grada Zagreba i zagrebačke regije.

6. Uzorak zagrebačke mreže naselja konstruiran iz istraživanja

Već je ranije navedeno da *zagrebačku regiju ili mrežu naselja čini 8 gradova, 26 općina i 697 naselja*. Za potrebe ovog istraživanja iz velikog istraživanja korišten je samo dio materijala vezan uz zagrebačku regiju. Istraživanje je inače provedeno na reprezentativnom uzorku od 2220 ispitanika na području cijele Hrvatske. Za zagrebačku regiju uzorak je sastavljen od 19 naselja zajedno sa Gradom Zagrebom, te veličinom od 555 ispitanika. Ta su naselja različitog tipa i prema tome su i zastupljeni oni tipovi naselja koji postoje u teritorijalnom ustrojstvu regije. Naselja u ukupnom uzorku u cijeloj Hrvatskoj podijeljena su prema sljedećoj klasifikaciji na¹⁰:

1. *glavni grad i makroregionalno središte odnosno Grad Zagreb* – ujedno je i posebna teritorijalna jedinica tzv. 21. županija u sastavu RH;
2. *makroregionalni centri* – Split, Rijeka i Osijek;
3. *regionalni centri* ili županije u sastavu RH – njih 20;
4. *gradska naselja* – u sastavu su regionalnih i makroregionalnih središta;
5. *općinski centri* – također su u sastavu regionalnih i makroregionalnih središta, ali nemaju status grada (gradskog naselja);
6. *seoska ili ostala naselja* – sva ostala naselja u uzorku.

Prema ovoj klasifikaciji naselja, ispitivana zagrebačka regija u skladu s njezinim teritorijalnim ustrojem, podijeljena je na Grad Zagreb i Zagrebačku županiju kao najjednostavniji tip podjele. Unutar te podjele nalazi se detaljnija i obuhvatnija podjela naselja u njenom sastavu na kojoj je temelji i ovaj rad, te interpretacija rezultata dobivena istraživanjem:

1. *Grad Zagreb* – uključujući njegove gradske četvrti reprezentativno zastupljene, ima 381 ispitanika;

2. *gradska naselja* – šest gradova u sastavu Zagrebačke županije: Dugo Selo, Jastrebarsko, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Velika Gorica, Zaprešić, od ukupnog uzorka za regiju imaju 46 ispitanika;
3. *općinski centri* – iz tri općine u sastavu Zagrebačke županije zastupljeni su: Brckovljani, Kravarsko i Donja Pušća, sa 47 ispitanika;
4. *seoska naselja* – devet sela u sastavu Zagrebačke županije: Hudi Bitek, Leprovica, Petrovina, Cerje Samoborsko, Otruševac, Lužan, Šalovec, Buševac, Gornji Laduč, zajedno imaju 81 ispitanika.

Tablica 3.:

Izvor: Rezultati istraživanja; frekvencije po spolu, 2004.

	Frekvencije	Postotak	Kumulativni postotak
Muški	260	46,8	46,8
Ženski	295	53,2	100,0
Total	555	100,0	

Tablica 4.:

Izvor: Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji, rezultati istraživanja, 2004.

	Frekvencije	Postotak	Kumulativni postotak
Zagreb	381	69,1	69,1
Gradska naselja	46	8,1	77,2
Općinski centri	47	8,3	85,5
Seoska naselja	81	14,5	100,0
Total	555	100,0	

Veličina uzorka i njegova podjela za zagrebačku regiju može se vidjeti iz tablica 3. i 4. U tablici 5 vide se podaci o broju stanovnika u gradskim naseljima iz 2001. godine, a uzetima u uzorak za zagrebačku mrežu. Podaci za zagrebačke općinske centre i seoska naselja navedeni su u tablici 6. Kad se usporede podaci iz popisa 1991. godine uočava se da od šest gradskih naselja, korištenih u uzorku, njih četiri imaju status gradskih naselja, a to su Samobor, Jastrebarsko, Dugo Selo i Sveti Ivan Zelina. Ostala naselja imaju status općinskih centara koji su, kao što je već spomenuto, tek 1997. godine postali gradovima. Grad Zagreb i Zagrebačka županija pripadaju u skupinu županija koje su imale pozitivni saldo migracija i za ukupno stanovništvo i za stanovništvo u zemlji (prema Akrap, 1998.: 57).

Tablica 5.

Izvor: Zagrebačka županija – Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, popis 2001., DZS, 2004. (<http://www.dzs.hr>)

DUGO SELO	Spol	Ukupno
	sv.	14.300
	M	7.027
	Ž	7.273
JASTREBARSKO	Spol	Ukupno
	sv.	16.689
	M	7.985
	Ž	8.704
SAMOBOR	Spol	Ukupno
	sv.	36.206
	M	17.600
	Ž	18.606
SVETI IVAN ZELINA	Spol	Ukupno
	sv.	16.268
	M	7.764
	Ž	8.504
VELIKA GORICA	Spol	Ukupno
	sv.	63.517
	M	30.807
	Ž	32.710
ZAPREŠIĆ	Spol	Ukupno
	sv.	23.125
	M	11.061
	Ž	12.064

Gradovi *Dugo Selo*, *Jastrebarsko* i *Sveti Ivan Zelina* imaju broj stanovnika manji od 20.000. Oni stoga i nemaju atraktivnost i gravitacijsku snagu kao ostala tri veća grada, već se njihova veličina temelji uglavnom na pritjecanju domaćeg i okolnog stanovništva u njih, a samo manjim dijelom doseljavanjem stanovnika iz drugih dijelova Hrvatske. Atraktivnost, a time i najveći broj stanovnika imaju gradovi *Velika Gorica*, *Samobor* i *Zaprešić* koji postaju pravi urbani centri sa sve većim brojem funkcija. Sve više preuzimaju i udio stanovnika užeg gradskog područja grada Zagreba, ali i svih dijelova Hrvatske iz kojih se migrira. Porast stanovnika u ova tri grada uočljiv je unazad zadnjih nekoliko desetljeća, a zadnjim se popisom stanovništva ta

tendencija samo potvrdila. Grad Zagreb od početka sedamdesetih godina populacijsku dinamiku prenosi na Veliku Goricu, Zaprešić i Samobor te s njima populacijski i gospodarski oblikuje cjelinu.

Inače, opća karakteristika svih županija u Hrvatskoj s ostvarenim iznadprosječnim porastom stanovnika je da je on nastao ne samo pražnjenjem stanovništva iz ruralnih dijelova nego i manjih gradskih naselja, što je dovelo do neravnomjernog prostornog razmještaja stanovništva. Grad Zagreb ispraznio je širu okolicu izvan svojih granica i neprekidnu populacijsku dinamiku temeljio je na useljeničkom stanovništvu okolnih i susjednih županija, ali i drugih hrvatskih županija (prema Akrap, 1998.: 39). Slične trendove u prostornom razmještaju možemo vidjeti i u drugim velikim gradovima u nas, odnosno aglomeracijama kao što su splitska, riječka i osječka, iako se ti trendovi nisu zbivali podjednako dinamikom u sve tri aglomeracije. Kroz duži vremenski period «usisavano» je okolno stanovništvo i to naročito iz onih manje vitalnih područja ili zaleđa gradova tako da je na njima ponegdje došlo do potpune depopulacije i senilizacije njihovog stanovništva. Time se stvaraju velike razlike između gradova i sela jer u selima često nema značajne perspektive za razvoj, a neka čak polako nestaju. Dobar primjer je splitsko zaleđe u kojem na udaljenosti od svega 20–tak kilometara od mora zjape prazna ili poluprazna sela dok su gradovi sateliti u splitskoj regiji, smješteni svi od reda uz morsku obalu, i sam grad Split, prenapučeni i bilježe stalan rast stanovništva. Time se čitav aglomeracijski prostor proširuje u svojim granicama koje pomalo nestaju, a čvorišta unutar te cjeline postaju slična jedna drugima, odnosno slična najvećem urbanom središtu.

Tablica 6.

Izvor: Zagrebačka županija – Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, popis 2001., DZS, 2004. (<http://www.dzs.hr>)

<i>Općine:</i>	<i>broj stanovnika:</i>
Brckovljani	6.816
Kravarско	1.983
Pušća	2.484
<i>Seoska naselja:</i>	<i>broj stanovnika:</i>
Hudi Bitek	331
Leprovica	261
Petrovina	274
Cerje Samoborsko	392
Otruševac	298
Lužan	675
Šalovec	168
Buševac	906
Donji Laduč	864

Velika prepreka ravnomjernijem razmještanju stanovništva u cijeloj Hrvatskoj, ne samo u zagrebačkoj regiji, a čija je neravnomjernost produbljivana od prvih početaka procesa industrijalizacije u nas krajem 19. st., vrlo je loša prometna povezanost, kako unutar pojedinih županija, tako i između njih (prema Akrap, 1998.: 67). Zato današnji prometni sustav zemlje temeljen na gradnji auto – cesta sve do krajnjeg juga zemlje i čitavoj Dalmaciji, te isto tako u kontinentalnom dijelu, ima višestruku prednost po buduću razmještanje stanovništva u nas. Takvom bi se prometnom infrastrukturom mogla poboljšati razvojna perspektiva brojnih naselja u manje atraktivnim dijelovima zemlje te time zadržati stanovništvo u njima. U nekim bi regijama i manjim županijama moglo doći i do povratka stanovništva, što sve može učiniti

prostorni razmještaj Hrvatske boljim od dosadašnjeg. No, ostaje da te trendove tek proučimo kasnije.

S obzirom da danas više ne postoji oštra granica između sela i grada ili da postaje sve manja, velika metropolitanska područja i mrežne strukture oko njih nemaju strogo karakterističan oblik već ih ponajviše karakterizira *neprestana ekspanzija u određeni prostor*. Najbolji primjer tome upravo je ispitivana mreža naselja. Često je ta ekspanzija provedena na štetu prirodne okoline na način da se zelene površine ili šume uništavaju za nove stambene komplekse ili čak čitave gradove. To je specifično i za zagrebačko područje na kojem je došlo do srastanja pojedinih naselja (gradova i sela) upravo šireći se na sve strane tog područja, čak i u zaštićene prirodne rezervate ili područja posebne prirodne vrijednosti kao što je zagrebačka Medvednica. Postoje brojni primjeri neplanske i stihijske gradnje koja se zbog problema stanovanja i velike potražnje za stanovima na ovom prostoru, dijelom tolerira i podržava od grada i države. Svjedoci smo danas mnogih sumnjivih privatizacijsko - građevinskih zahvata u za to najmanje pogodne prostore kao što su gradske zelene površine ili parkove prirode.

Osim problema stanovanja u regiji se danas mogu izdvojiti ostali gorući problemi kao što su prometna zagušenost, nezaposlenost, povećani kriminalitet, ekološko zagađenje, dužina putovanja i sl. Svi su oni tipični problemi koji i inače obilježavaju metropole i velika urbana središta, a uzrokovani su povećanim brojem stanovnika ove regije te njihovom mobilnošću na ukupnom području. Dva osnovna oblika *prostorne mobilnosti* su: *preseljavanje stanovništva iz jednog mjesta u drugo, te svakidašnje migracije zaposlenih*. U *poslijeindustrijskoj fazi* u kojoj se danas nalazimo, *prostorna se mobilnost događa uglavnom među nepoljoprivrednim stanovništvom, jačaju preseljavanja iz grada u okolicu kao i dnevne migracije* (skupine zaposlenih, školske skupine i sl.). Nešto su slabije migracije iz sela u grad ili iz okolice u grad,

mada su još dovoljno intenzivne. Novost je pojava već spomenute mobilnosti u smjeru grad - okolica koja sada nudi mnogo više nego prije a dobrim dijelom je i mjesto rada mnogim stanovnicima iz grada. Stanovništvo ostaje raditi u svojim naseljima u okolici, a sve manje putuje u grad, jer se u okolici grade industrijski i slični pogoni, odnosno većina se proizvodnje preseljava izvan užeg dijela grada. Time se stvaraju nove poslovne zone kao nova gravitacijska središta unutar mreže naselja. Poslovne zone često za sobom povlače i gradnju novih stambenih zona čime se nastavlja širiti urbani prostor regije, a time se povećava i broj funkcija u njoj. «Atraktivnost naselja za stanovnike grada koji u njemu ne stanuju mjerilo je njegove uklopljenosti u sam grad» (Seferagić, 1988.: 53). A ta uklopljenost, bilo na nivou grada ili čitave regije, ključna je za «razbijanje stambene monofunkcionalnosti radi obogaćenja sadržaja svakodnevnog života» (Seferagić, 1988.: 53), odnosno važna je jer uvodi polifunkcionalnost u svakodnevni urbani život.

6.1. Kratki povijesni pregled razvoja Zagreba

Nakon analize aktualnih pitanja i problema vezanih za temu u radu će se u nastavku iznijeti kratki presjek kroz povijest grada Zagreba. Ono će pružiti kompletniju sliku o predmetu istraživanja i time upotpuniti daljnje analize. Značenje nekoga grada uvelike ovisi i o njegovu zemljopisnom položaju. Zagreb se nalazi u jugozapadnom dijelu panonskog područja, u blizini alpskoga, sredozemnoga i dinarskog prostora. Na mjestu današnjeg Zagreba već su u prapovijesno vrijeme postojale naseobine ljudi. Nalazi u špilji Veternici na jugozapadnim obroncima Medvednice potječu iz starijeg kamenoga doba. Iz brončanoga doba potječu grobovi pronađeni u predjelu Vrapča i Horvata (prema Bertić, Kampuš, Karaman, 1996.: 5-7.). Zagreb se prvi put spominje u pisanim izvorima prije devet stoljeća. Na mjestu današnjeg Kaptola 1094. godine bila je osnovana biskupija, a na susjednom brežuljku Gradecu razvijalo se samostalno naselje koje je 1242. godine dobilo povlastice slobodnoga kraljevskoga grada. Utvrđeni Gradec i zidinama opasani Kaptol bili su često u sukobu i međusobnim borbama sve do 18. st. To je sprječavalo znatniji razvoj Zagreba. Grad je dočekao ujedinjenje 1850. godine kao malo naselje sa samo 16 000 žitelja (prema Bertić, Kampuš, Karaman, 1996.: 6). Tek se od druge polovice 19. st. Zagreb počinje brže širiti, a brojem stanovnika razvijati u veći grad. Postaje i važno željezničko raskrižje u kojemu se razvija trgovina i javljaju se prve industrijske djelatnosti. U to vrijeme u Austro – Ugarskoj se počinju graditi željezničke pruge koje Beč i Budimpeštu preko Zagreba povezuju sa Jadranskim morem. U drugoj polovici 19. st. nastaje i novo gradsko središte Donji grad. Početkom 20. st. u Zagrebu ima više od stotinu tisuća stanovnika pa sve više počinje sličiti velegradu. Tada je osim industrijske, prometne, trgovačke važnosti, imao i važnost nacionalnog, prosvjetnog i kulturnog središta.

Od sredine 20. st. započinju opsežniji radovi na uređenju dijelova grada između željezničke pruge i rijeke Save. Željeznička pruga postat će zaprekom širem razvitku grada. Glavni

kolodvor uz željezničku prugu, nesumnjivo je bio «generativnim faktorom osovine monumentalnih trgova Zrinjevac – Strossmayerov – Tomislavov trg, što je povuklo za sobom izgradnju Donjeg grada, koji je prije prolaska pruge imao izrazitiju tendenciju rasprostiranja u smjerovima prema istoku odnosno zapadu» (Marinović-Uzelac, 2001.: 167). Željeznička pruga sa svojim nasipom postaje prepreka koju grad teško prelazi i tek 50-tih godina 20. st. preko Save, u smjeru juga, gradi se Novi Zagreb kao novo stambeno naselje za više od 100.000 stanovnika. Time Zagreb postaje po prvi put u povijesti veliki grad i poprima sva velegradska obilježja, a brojem stanovnika prelazi pola milijuna stanovnika. Međutim, Novi Zagreb i danas ima broj stanovnika samo nešto više od 100.000 stanovnika, točnije on iznosi 114.282, prema posljednjem popisu stanovništva (DZS, 2001.). Novi Zagreb je tako od svog osnutka unazad 50-tak godina imao gotovo nepromijenjen broj stanovnika. Znakovito je što broj stanovnika nije značajno rastao čime se potvrđuje opća karakteristika tog dijela grada kao «spavaonice grada» bez nekih drugih važnijih sadržaja u njemu koji bi ga izdvajali u cjelini zagrebačke metropole. Zbog relativne neatraktivnosti čini se da će Novi Zagreb i nadalje ostati nepromijenjenog izgleda. «Današnji Zagreb, nakon stogodišnjeg ubrzanog rasta, stješnjen između planine na sjeveru i rijeke na jugu, ima veoma jasno izraženu strukturu planova koji se nikada ne preklapaju, već slijede jedan drugoga od sjevera prema jugu – najprije *medijevalni grad na brdu*, zatim «*željeznički grad*» *grad devetnaestog stoljeća* i na kraju, *južno od pruge i rijeke*, «*automobilski grad*» *dvadesetog stoljeća*» (Mattioni, 2002.: 117).

Nova i velika stambena naselja izgrađena su i u drugim dijelovima grada. Neka od njih su Knežija, Srednjaci, Horvati, Jarun i Prečko na Trešnjevci, Gajnice, Špansko i Malešnica zapadno od Črnomerca, Ravnice u Maksimiru, Borongaj, Ferenčica i Volovčica na Peščenici, Savica na Trnju, Grana, Klaka i Retkovec u Dubravi (prema Bertić, Kampuš, Karaman, 1996.: 32.-33.). Zagreb svoj razvoj uglavnom usmjerava u pravcu istok – zapad, te u posljednje vrijeme

na sjever, u tzv. podsljemensku zonu. Ta zona postaje sve atraktivnija ali i sve izgrađenija, kako zbog blizine samog centra grada, tako i zbog prirodnog i kvalitetnog okruženja za život. Svakodnevno rastu i šire se naselja kao što su Gračani, Markuševac, Šestine, Remete i ostala naselja u toj zoni. Nerijetko je u pitanju i divlja gradnja neadekvatna tom okruženju. Smjer juga do rijeke Save prati ubrzano širenje grada naraslim dosadašnjim naseljima i ponekim novim, ali je nešto slabiji trend uočljiv već pri prijelazu Save prema Novom Zagrebu. «Nakon izgradnje pruge grad je zaustavljen u svojem širenju prema jugu i počeo se uzdužno širiti prema istoku i zapadu i sporadično zauzimati dalje obronke Medvednice prema sjeveru, iako su svi urbanistički planovi i vizije budućega grada pokušavali ublažiti stvorenu zapreku i grad dovesti do rijeke» (Maroević, 1999.: 12).

Za današnji grad Zagreb ali i za ukupnu regiju, teško se može reći da još postoje i vrijede dosadašnji trendovi koji naglašavaju samo određena žarišta naseljavanja, jer u posvemašnjem nedostatku stambenih prostora za ukupno stanovništvo, vrijednost dobivaju i ostala udaljenija naselja. Ne postoji više izraziti trend za stanovanjem unutar tzv. tramvajske gradske zone, već se može uočiti da se sve više stambenih nekretnina kupuje izvan te zone na području čitave regije, i to podjednako u ruralnim i urbanim naseljima. Naročito je taj *suburbanizacijski trend* prisutan kod stanovnika mlađe i srednje dobi odnosno kod mlađih i mobilnijih obitelji i pojedinaца koji imaju osiguran vlastiti prijevoz do radnih i ostalih mjesta. Područja unutar zagrebačke regije u kojima se može ostvariti više urbanih funkcija, osim samog stanovanja, a koja imaju dobru prometnu povezanost, postaju podjednako atraktivna brojnom stanovništvu i idu u prilog *procesu decentralizacije i dekoncentracije ovog prostora*.

6.2. Planski okvir zagrebačke regije

Spomenuto je da je u današnjem vremenu tranzicije kod nas prepoznato mnogo novih i drugačijih trendova, a jedan od najizraženijih upravo je trend iznimne potražnje stambenih nekretnina (stanova i kuća). Upravo je zagrebačka regija najatraktivnija po potražnji stambenih i drugih nekretnina, a gotovo jednako je u Zagrebačkoj županiji i u Gradu Zagrebu. U državnim strategijama i zakonima mnogo je nejasnoća i ne uvijek dobro prepoznatih rješenja za probleme koji nastaju zbog ubrzane gradnje i nastojanja zadovoljenja potencijalnog tržišta nekretnina. U zadnja dva desetljeća uočljivo je kršenje i zaobilaznje postojećih zakonskih pravila, naročito onih u području prostornih planova i stambene politike. Često se može primijetiti različita primjena na terenu od one zakonski postavljene. Za ovaj rad najzanimljivije je objasniti kategorije *Regionalnog prostornog plana* i *Generalnog urbanističkog plana* jer nam oni daju zakonsko - planski pregled zagrebačke regije i jer obuhvaćaju Grad i Županiju zajedno. Prema njima će se navesti najčešća tipologija planova prostornog uređenja koja strogo razlikuje *prostorne i urbanističke planove*. Razlike su u predmetu planiranja, ciljevima planova, metodama rada i sastavnim dijelovima tih planova.

Generalni urbanistički plan ili GUP radi se u mjerilu 1 : 10.000 za veće i 1 : 5.000 za manje gradove (prema Marinović-Uzelac, 2001.: 17). Isto tako, Generalni urbanistički plan donosi se za Grad Zagreb i naselja koja imaju više od 30.000 stanovnika (Zakon o prostornom uređenju, članak 39.), a donosi ga Gradska skupština Grada Zagreba odnosno gradsko vijeće po pribavljenoj suglasnosti županijskog odnosno Gradskog upravnog odjela uz prethodno mišljenje županijskog odnosno Gradskog zavoda (Zakon o prostornom uređenju, članak 40.). *GUP grada Zagreba je prostorni plan koji se u skladu sa zakonom, donosi za građevno područje naselja grad Zagreb granice kojega su određene Prostornim planom Grada Zagreba* (članak 6., Službeni glasnik Grada Zagreba)¹¹. Granice obuhvata ovog plana vide se u sljedećem članku koji kaže: GUP se donosi za područja Grada Zagreba utvrđen Prostornim planom Grada

Zagreba i obuhvaća njegovo uže gradsko područje između medvedničke šume i zagrebačke obilaznice, sa oko 220 km², uključujući njegovo povijesno središte (članak 4., Službeni glasnik Grada Zagreba)¹². *GUP dakle, obuhvaća samo područje grada Zagreba ili Grad Zagreb, a Prostorni plan čitavu zagrebačku regiju (i Grad i Županiju zagrebačku zajedno).*

I Generalni urbanistički plan grada Zagreba i Prostorni plan grada Zagreba ovdje su objašnjeni ponajviše da se vide zakonske i stručne odrednice, te mogućnosti tih planova. Isto tako možemo posvjedočiti koliko se zakonom donesene odluke o prostoru ponekad i ne poštuju ili ih se potpuno ignorira. To se može vidjeti na području čitave Hrvatske, posebno u Dalmaciji, u njenom priobalnom dijelu na primjeru tzv. betonizacije obale, te u zagrebačkoj regiji u tzv. podsljemenskoj zoni. Zagrebačka regija, zbog svoje atraktivnosti u svim segmentima života te centralne uloge u zemlji, dobar je primjer kršenja prostorno – urbanističkih pravila, odnosno nije najbolji primjer pridržavanja istih. Divlja stambena i individualana gradnja zadnjih 15-tak godina uzima sve više maha, i zbog nje se žrtvuju gotovo sve zelene površine ili ih se pretvara u parkinge za sve veći broj osobnih automobila. Stalni priljev stanovnika u Zagreb i okolicu dovodi do neadekvatne ponude novih stanova i kuća, te velike potražnje za njima. Takvo je stanje na tržištu pokrenulo tzv. građevinski *business* u svim većim hrvatskim gradovima, naročito u Zagrebu. Neovisno o tome da li su te građevinske firme državne ili privatne, osnovna intencija im je graditi za što manje vremena što veći broj stanova koji se onda trebaju naći na tržištu i donositi profit. Zbog toga se često zanemaruju standardi dobre gradnje te kvaliteta i tehnička opremljenost budućih stanova, a najčešće se gradi i bez potrebnih dozvola za gradnju. Može se reći da stanje na terenu stoga ne odgovara stanju u planovima i zakonima koji su dovoljno jasni, ali ih se ipak krši, i to bez većih sankcija za one koje ih krše. Tako sve trenutne proklamacije o npr. *održivom ili obzirnijem razvoju*, kao budućem razvojnom usmjerenju hrvatskog prostora i hrvatske politike, postaju isprazne nakon uvida u činjenično stanje. Slično

je i sa svim ostalim dokumentima ili strategijama u kojima se jasno govori o budućim smjernicama ali ih se premalo prati u njihovoj konkretnoj primjeni. Sve to dovodi do pojave općeg nezadovoljstva stanovnika osnovnim životnim uvjetima, te čak do rezignacije proizišle iz nemoći mijenjanja nastalog stanja.

6.3. Sadašnje stanje u području istraživanja

S obzirom da je Zagrebački primjer najzanimljiviji jer je i najatraktivniji za novo stanovništvo to stalno doseljavanje produbljuje neke stare ali stvara i nove probleme. Spomenuti su problemi neadekvatne kolektivne i privatne stambene izgradnje bez zajamčenih standarda gradnje. Nju često prati *gradnja izrazito kičastih i elitističkih tzv. urbanih vila* nazvanih «tajkunarama» u najljepšim dijelovima grada i regije. Kupci takvih vila obično su pripadnici «novopečenog» višeg sloja stvorenog u proteklim desetljećima tranzicije i privatizacije, čije se građevine najčešće ne uklapaju u postojeći prirodni i urbani okoliš. Izraženi su zatim prometni problemi koji se vide u nepostojanju dovoljnog broja javnih i privatnih parkirališta jer se zgrade često grade bez njih, ili ih se nema gdje smjestiti u zgusnutoj gradnji. Velik broj stanovnika, odnosno kućanstava danas posjeduje po nekoliko osobnih automobila, najčešće dva, i njihov se broj stalno povećava. Prometna zagušenost prisutna je na zagrebačkim ulicama i cestama stalno, pa se na njima više ne može prepoznati gužva stvorena radnim ritmom u obliku početka ili završetka radnog vremena, već je obilježava gužva u svako doba dana i bez pravila. Slično je i sa javnim prijevozom tramvajima i autobusima u kojima najčešće nema niti stajaćih mjesta, a starost vozila samo dodatno otežava ionako tešku situaciju, pa je ukupna kvaliteta vožnje i javnim i privatnim vozilima na zagrebačkim cestama na niskoj razini. Problem je i nepostojanje dovoljnog broja pješačkih i biciklističkih staza, gradskih i dječjih parkova i igrališta, te brojnih

drugih sadržaja za svakodnevno funkcioniranje života svih dobnih skupina stanovništva. Ovim se problemima pridaje i najmanje pažnje od strane gradskih ili državnih vlasti. Dijelom je tome tako i jer se sva financijska sredstva troše na rješenje i saniranje najvećih problema pa za ostale često ne preostaje sredstava. Takav način nije uvijek poželjan pogotovo kad se zna da rješenje tzv. *malih životnih problema*, poput gradnje pješačke staze ili pothodnika za prijelaz ceste, mnogim stanovnicima grada olakšava svakodnevni život mnogo više nego što to mogu učiniti velike investicije ili veliki projekti.

Život jednog grada, neovisno o njegovoj veličini, najvećim dijelom i čini život njegovih stanovnika – građana - iz dana u dan. *Svakodnevni život* odvija se na više razina, a najviše na onoj najosnovnijoj kao što je *stanovanje u stanu ili kući, te zatim stanovanje u susjedstvu ili neposrednoj životnoj okolini*. To je primarno ljudsko iskustvo koje određuje najveći dio ljudskog vijeka i ako ta osnovna razina nije zadovoljena na kvalitetan način ni ostale razine iznad nje, kao što su radni uvjeti ili odmor i rekreacija, ne mogu biti kvalitetno i uspješno realizirane. Današnji svjetski megalopolisi, naročito oni u slabije razvijenim zemljama, suočavaju se sa ovakvim ali i još mnogo gorim tipom problema već duži niz godina. Brojno stanovništvo u njima koje živi bez minimuma životnog i materijalnog standarda suočeno je sa siromaštvom, kriminalom, raznim bolestima i svim onim negativnim posljedicama koje se mogu vidjeti u predgrađima ili četvrtima lošijeg stanovanja. Takvi gradovi mogu ostalim gradovima, u kojima je situacija ipak mnogo bolja, a u Zagrebu svakako jest bolja, poslužiti kao uzor kojim se pravcem razvoja ne bi smjelo ići. Zagreb je nesumnjivo važan europski i svjetski grad koji ima velike perspektive za kvalitetan razvitak na svim razinama i koji, nadajmo se, neće dijeliti slične probleme s ovdje navedenima. «Zagreb je srednjoeuropski grad na rubu Srednje Europe i bilo bi dobro da to i ostane i da u svojem daljnjem razvitku zaokružuje sliku o sebi ne preuzimajući ni balkanska ni latinskoamerička iskustva, koja je do sada tako uspješno

izbjegavao» (Maroević, 1999.: 164). Kakvo je doista stvarno stanje analizira se u nastavku rada u rezultatima istraživanja (točke 8., 8.1, 8.2.).

7. Istraživanje

7.1. Metodološki aspekti istraživanja: predmet, ciljevi i svrha istraživanja zagrebačke mreže naselja

Predmet istraživanja je ispitivanje i utvrđivanje kvalitete života unutar zagrebačke mreže naselja koju čine Grad Zagreb i Zagrebačka županija i opremljenosti naselja i kućanstava. Istraživanjem se nastojalo prikazati postojeći odnos Zagreba, kao najvećeg središta u regiji, prema drugim manjim naseljima u regiji i obrnuto. Utvrđeno je opće stanje u svim tipovima naselja unutar te mreže, tj. njihova opremljenost i kvaliteta života da bi se dobila opća slika čitave regije.

Temeljni ciljevi ovog istraživanja bili su ispitati i odrediti:

- postojeće stanje odabranih naselja (*grada Zagreba, gradskih, općinskih i seoskih naselja*), te njihovog međusobnog odnosa unutar zagrebačke mreže naselja;
- opremljenost naselja potrebnom infrastrukturom i ocijeniti kvalitetu života stanovnika (od dimenzije stanovanja do prometne povezanosti među naseljima);
- utvrditi razvijenost mreže naselja ili opću sliku ukupnog prostora.

Svrha istraživanja je znanstveni i stručni doprinos daljnjem spoznavanju socioloških aspekata mreže naselja i mrežno - prostorne problematike. Ovakvim se istraživanjima može pridonijeti poboljšanju svakodnevnih uvjeta života stanovnika na ovom i sličnim prostorima, i to spoznavajući sve potencijalne probleme i nedostatke. Krajnja je svrha lakša realizacija i osmišljavanje konkretnih rješenja i programa za poboljšanje postojećeg stanja.

7.2. Operacionalni pojmovi istraživanja

Operacionalni pojmovi istraživanja su opremljenost kućanstava i naselja, te kvaliteta života.

Pojam *opremljenost naselja i kućanstava* podrazumijeva uvid u konkretno stanje o opremljenosti ispitivanih naselja i pokazuje postoji li ili ne postoji potrebna *tehnička infrastruktura* u njima koja omogućuje nesmetano funkcioniranje života stanovnika. Ono podrazumijeva i evidenciju tehničke opremljenosti kućanstava u naseljima instalacijama i kućanskim uređajima. Dobivaju se i podaci o postojanju temeljnih (društvenih i privatiziranih) institucija u naseljima kao što su osnovne škole i vrtići ili različite javne službe (financijske, zdravstvene, sportske, kulturne, prometne i dr.), odnosno potpuna evidencija o *tehničkoj i društvenoj opremljenosti naselja*.

Pojam kvalitete života definira se preko ispitanikovih materijalnih (osnovnih) uvjeta stanovanja, zaposlenosti, obrazovanja i migriranja unutar mreže naselja. Kroz ove se elemente dolazi do uvida u svakodnevne potrebe ispitanika, njihov standard i zadovoljstvo postojećim uvjetima, ali i u aspiracije i želje prema budućim životnim potrebama. Istaknuto je da kvaliteta života teorijski obuhvaća mnogo širi dijapazon mogućnosti zadovoljavanja potreba, od primarnih do razvijenih i elitnih, ali se u radu interes usmjerava samo na *materijalne potrebe kvalitete života*. Kvaliteta života nerazdvojna je i nemjerljiva bez pojma opremljenosti koja može biti primarna i sekundarna, odnosno postiže se *primarnu ili sekundarnu razinu materijalne opremljenosti kućanstva* u kojem se stanuje. One ovise o ispitanikovoju *strukturnoj profiliranosti koju čine školska sprema, zaposlenost ili radni status, ali i ostali slični kriteriji*, na osnovi čega se zatim ističe koliko kvalitetno i uspješno su zadovoljene ispitanikove potrebe.

Dimenzija *kvaliteta života* ispitivala se u radu kroz:

- *element stanovanja* se ispitivao kroz sljedeće indikatore: tip vlasništva stana / kuće u kojima se stanuje (privatni ili državni); kroz veličinu stana/kuće u m² (stambena površina) i broju soba u stanu/kući u kojima se stanuje, tzv. sobnosti. Također i preko opremljenosti stana instalacijama i napravama, tzv. tehničkom opremljenošću i zadovoljstvom uvjetima stanovanja, kao što su opskrbljenost okolice, lokacija, susjedstvo i dr.;

- *zanimanje i radni status* se ispitivalo kroz sljedeće indikatore: sadašnje ili posljednje radno mjesto ispitanika prema mjestu stanovanja; prosječne mjesečne prihode u kućanstavu i tip zanimanja ispitanika;

- *obrazovanje* se ispitivalo kroz sljedeće indikatore: školsku spremu ispitanika prema navedenoj klasifikaciji naselja u regiji i prema trenutnoj zaposlenosti;

- *migracije i promet* su se ispitivale kroz sljedeće indikatore: tipove naselja u kojem se stanuje prema utvrđenoj klasifikaciji naselja u regiji i prema njoj potrebu za putovanjem i migriranjem stanovnika; učestalost migriranja stanovnika u neko drugo naselje izvan mjesta boravka zbog posla, škole, administrativnih i zdravstvenih razloga, kupovine, odmora i sl.; te zadovoljstvo prometnom povezanošću s naseljima u mreži.

Dimenzija *opremljenost naselja i kućanstava* ispitivala se u radu kroz:

- *opremljenost naselja kao opremljenost neposredne okoline življenja*, tj. postojanja ili nepostojanja temeljnih institucija i sadržaja, odnosno sektora: uprave i samouprave, pravosuđa, svih vrsta (ne)državnih službi, kulture, sporta, prometa, zabave i dr. (škole, vrtići, bolnice, sportsko-rekreacijski centri, trgovine, javni prijevoz, kino itd.) čime se dobio uvid u *institucionalnu i infrastrukturnu opremljenost naselja* u kojima se živi;

- *opremljenost kućanstava* – tzv. tehničkom opremljenošću kućanstava u pojedinim naseljima koja se mjeri postojanjem određene osnovne i manje osnovne infrastrukture, tj. *primarne i sekundarne razine opremljenosti kućanstava*. Njih čine postojanje kućanskih uređaja i

instalacija od javnog vodovoda, javne kanalizacije ili septičke jame, fiksnog telefona, perilice rublja, zamrzivača i drugog koji se većinom svrstavaju u primarnu opremljenost i mjerilo su tzv. *minimuma životnog standarda* u kućanstvima. Sekundarnu opremljenost čine instalacije i uređaji u kućanstvu koji su iznad razine primarnog ili osnovnog minimuma i stoga služe podizanju kvalitete života na višu razinu. Često je ta razina različita za većinu stanovništva, a čine je, na primjer, posjedovanje etažnog centralnog grijanja, satelitske i kabelske televizije, perilice posuđa, osobnog računala, priključka na internet itd.

7.3. Problemi istraživanja i hipotetski okvir istraživanja

Osnovni problemi istraživanja definirani su na slijedeći način:

1. Utvrditi stupanj infrastrukturne i institucionalne opremljenosti (ruralnih i urbanih) naselja u regiji;
2. Utvrditi koliko su sociološki značajne razlike u kvaliteti života među postojećim tipovima naselja (preko materijalnih elemenata stanovanja, zaposlenosti i migracija);
3. Utvrditi koliko opremljenost pojedinih naselja utječe na ostanak / odlazak stanovnika;
4. Utvrditi kako funkcionira mreža naselja kao sustav naselja unutar zagrebačke regije (razvijenost mreže).

A) Glavna hipoteza

- *Osnovna hipoteza jest da stupanj opremljenosti naselja kao mjesta života utječe na kvalitetu života stanovnika unutar ispitivane mreže naselja.*

B) Posebne hipoteze

- Zagrebačka mreža naselja ima hijerarhijski izgled u kojem centralno mjesto zauzima grad Zagreb dok su ostala naselja iz mreže na nižem mjestu u hijerarhiji u odnosu na grad Zagreb pa o njemu najviše ovise;
- Preko indikatora kvalitete života pokazat će se koliko je zadovoljena elementarna razina života a koliko sekundarna razina;
- Ukupnu kvalitetu života određuju svi ispitivani pokazatelji a naročito njihova procjena od strane ispitanika ili samoprocjena;
- Povezanost među naseljima određivat će zadovoljenje materijalnih ili osnovnih potreba stanovnika kao što su stanovanje, obrazovanje ili radni i migratorni status;
- Koliko blizina metropole uistinu znači i bolju kvalitetu života i zašto neka naselja u blizini metropole napreduju, a druga propadaju.

Ranije je spomenuto da je istraživanje provedeno na stratificiranom reprezentativnom sistematskom uzorku od ukupno 2220 ispitanika. Uzorak je proveden za potrebe znanstvenog projekta «*Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*» i to na području cijele Hrvatske. Za potrebe ovog rada korišten je uzorak za zagrebačku regiju veličine od $N = 555$ ispitanika. Pri izradi uzorka korišteni su podaci posljednjeg popisa stanovništva iz 2001. godine, a konstruiran je tako da obuhvaća gradska i seoska naselja unutar zagrebačke regije, odnosno *Županiju i Grad Zagreb*. U uzorku su proporcionalno zastupljeni stanovnici prema spolu, starosti, školskoj spremi i radnom statusu. *Ukupno obuhvaća 19 naselja od toga 9 seoskih naselja, 3 općinska centra (oc), 6 gradskih naselja (gn) uključujući i grad Zagreb (gg) kao posebno naselje.*

Tablica 7.

Naselja u uzorku istraživanja:

	Frekvencije	Postotak	Kumulativni Postotak
Zagreb (gg)	381	68,6	68,6
Hudi Bitek	20	3,6	72,3
Dugo Selo (gn)	6	1,1	73,3
Brckovljani (oc)	16	2,9	76,2
Leprovića	5	,9	77,1
Jastrebarsko (gn)	6	1,1	78,2
Petrovina	5	,9	79,1
Samobor (gn)	9	1,6	80,7
Cerje Samoborsko	5	,9	81,6
Otruševac	5	,9	82,5
Lužan	8	1,4	84,0
Sveti Ivan Zelina (gn)	6	1,1	85,0
Šalovec	5	,9	85,9
Velika Gorica (gn)	12	2,2	88,1
Buševec	14	2,5	90,6
Kravarско (oc)	15	2,7	93,3
Zaprešić (gn)	7	1,3	94,6
Donja Pušća (oc)	16	2,9	97,5
Donji Laduč	14	2,5	100,0
Ukupno	555	100,0	

7.4. Analiza podataka

Za provedbu ovog istraživanja konstruirana su dva mjerna instrumenta, tj. upitnika: a) *anketni upitnik za pojedince – domaćinstvo* s pitanjima zatvorenog i manjim dijelom otvorenog tipa, te

b) *upitnik za naselja*. U upitniku za pojedince korištena je i skala Likertovog tipa koja od ispitanika traži da iskažu koliko se slažu ili ne slažu s određenim tvrdnjama. Upitnici su konstruirani tako da na reprezentativan način prikažu ukupnu sliku Hrvatske, a kroz pitanja iz svih segmenata društva. Iz oba navedena upitnika u ovom radu korišteni su podaci relevantni za predmet istraživanja, odnosno za Zagreb i zagrebačku regiju. Iz dobivenih rezultata istraživanja stvorena je opća slika zagrebačke mreže naselja o ukupnoj kvaliteti života u njoj, te o opremljenosti kućanstava i naselja također.

Empirijski podaci u ovom istraživanju prikupljali su se *metodom ankete, primjenom standardiziranih anketnih upitnika*. Preliminarna verzija upitnika za pojedince testirala se u pilot – istraživanju koje je poslužilo provjeri pogodnosti upitnika za terensku primjenu, te razumljivosti (formuliranosti) ponuđenih pitanja. Istraživanje je bilo anonimno, a poslužit će samo u znanstvenim i stručnim analizama i radovima. Provedeno je u proljeće 2004. godine. Uzorak istraživanja realiziran je u cijelosti kako je i planirano. Upitnik za naselja konstruiran je za vođenje razgovora ili intervjua sa ekspertima i donosiocima odluka, odnosno za one koji mogu ponuditi odgovore na usko specijalizirana pitanja iz upitnika. Podaci dobiveni istraživanjem obrađivali su se primjenom osnovnih i multivarijantnih statističkih postupaka:

- deskriptivne statistike
- koeficijenta korelacije i asocijacije

Za unos i obradu podataka koristio se programski paket SPSS11.

8. Rezultati istraživanja prema strukturi ispitanika i opremljenosti kućanstava

Navedena klasifikacija naselja prema četiri tipa naselja, tj. Zagreba kao posebne cjeline, zatim gradskih, općinskih i seoskih naselja, koristiti će se u daljnjem tekstu radi lakše interpretacije

dobivenih podataka. Konkretna naselja ispitivana i grupirana prema toj klasifikaciji zajedno čine zagrebačku mrežu naselja¹³. Preko indikatora radnog statusa, zanimanja, školske spreme, kvalitete stanovanja i migracija i prometa, omogućen je uvid u stvarnu situaciju u tim naseljima. Na osnovi toga dobila se opća slika istraživane zagrebačke regije.

Tablica 8.

Rezultati istraživanja s obzirom na radni status i tip naselja (u %)

Koji je Vaš radni status?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Posloprimac	186	27	22	28	263
	48,82	58,70	46,81	34,57	47,39
Samostalno obavlja djelatnost (nema zaposlenih radnika)	10	1	1	2	14
	2,62	2,17	2,13	2,47	2,52
Individualni poljoprivrednik			5	8	13
			10,64	9,88	2,34
Poslodavac: vlasnik, suvlasnik (sa zaposlenim radnicima)	10			1	11
	2,62			1,23	1,98
Nezaposlen	41	3	2	8	54
	10,76	6,52	4,26	9,88	9,73
Umirovljenik	122	12	14	28	176
	32,02	26,09	29,79	34,57	31,71
Domaćica	12	3	3	6	24
	3,15	6,52	6,38	7,41	4,32
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

1. red = N

2. red = %

Iz tablice 8. vidi se da u gradskim naseljima ima najveći broj posloprimaca, njih 58,7%, a u ostala tri tipa naselja posloprimaca je oko 40-50%, najviše u Zagrebu 48,8%. Ti su postoci realni i očekivani s obzirom da posloprimci unutar ukupnog zaposlenog stanovništva i inače čine najveći broj. Nezaposlenih je najviše u Zagrebu i u seoskim naseljima, oko 10%, dok je u gradskim i općinskim naseljima taj postotak nešto niži i iznosi 6,5%, odnosno 4,3%. Iznenaduje da uopće nema poslodavaca, tj. vlasnika sa zaposlenim radnicima, ni u gradskim ni u općinskim

naseljima. Iznimno je velik broj umirovljenika u svim tipovima naseljima, ali je i očekivan s obzirom na ukupnu starosnu i dobnu strukturu u zemlji. Takva demografska struktura u kojoj postoji gotovo podjednak broj radnoaktivnih i umirovljenih stanovnika velik je gospodarski problem u nas, i već je dugo prepoznat kao opći urbani fenomen. Taj trend prisutan je i u drugim razvijenijim zemljama svijeta koje obilježava niski natalitet i produženi životni vijek stanovništva što ih onda dovodi u brojne gospodarsko – financijske probleme.

Tablica 9.

Rezultati istraživanja prema zanimanjima ispitanika i tipu naselja (u %)

Koje je Vaše zanimanje?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Individualni poljoprivrednik			5	8	13
			10,64	9,88	2,34
Radnici	76	10	13	21	120
	19,95	21,74	27,66	25,93	21,62
Administrativno i osoblje zaštite	35	8	5	4	52
	9,19	17,39	10,64	4,94	9,37
Stručnjaci	82	9	2	6	99
	21,52	19,57	4,26	7,41	17,84
Ostala zanimanja	13	1	3		17
	3,41	2,17	6,38		3,06
Nezaposleni	41	3	2	8	54
	10,76	6,52	4,26	9,88	9,73
Umirovljenici	122	12	14	28	176
	32,02	26,09	29,79	34,57	31,71
Domaćice	12	3	3	6	24
	3,15	6,52	6,38	7,41	4,32
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Iz tablice 9. vidi se da su najbrojniji tipovi zanimanja radnički tipovi zanimanja i tipovi zanimanja za stručnjake. Za njima međutim ne zaostaje po udjelu umirovljenički sloj stanovništva koji je podjednako visoko zastupljen u svim naseljima u regiji (oko 30%). Radnika je najviše u općinskim centrima (27,66%) i seoskim naseljima (25,93%), a nešto manje u

gradskim naseljima (21,74%), i najmanje u samom gradu Zagrebu (19,95%). Tu spadaju prema klasifikaciji zanimanja sljedeći tipovi radnika: poljoprivredni radnici, ribari i šumski radnici, rudari i industrijski radnici, građevinski radnici, transportni radnici, radnici u trgovinama i radnici u uslugama. Najveći broj stručnjaka ipak je u gradu Zagrebu (21,52%) i ostalim gradskim naseljima (19,57%). Najmanje stručnjaka ima u općinskim centrima (4,26%) u kojima ih je manje nego u seoskim naseljima (7,41%), pa je struktura po zanimanjima stručnjaka bolja u selima nego u općinskim centrima u ovoj regiji. Nezaposlenih je, također očekivano, najviše u Zagrebu (10,76%), ali i u seoskim naseljima (9,88%).

Tablica 10.

Rezultati istraživanja prema školskoj spremi i tipu naselja (u %)

Koja je Vaša školska sprema?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Bez škole i nezavršena OŠ	22	2	7	17	48
	5,77	4,35	14,89	20,99	8,65
Osmogodišnja škola	59	6	13	16	94
	15,49	13,04	27,66	19,75	16,94
Srednja škola	207	29	22	44	302
	54,33	63,04	46,81	54,32	54,41
Više škole i fakulteti	93	9	5	4	111
	24,41	19,57	10,64	4,94	20,00
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Prema školskoj spremi također najbolju situaciju imaju gradovi, a najlošiju sela. Tako je bez ikakve škole i s nezavršenom školom na selu 20,99% ispitanika što je izrazita neobrazovanost stanovnika koju se može objasniti velikim brojem staračke i poljoprivredne populacije koja živi na selu, a koja je i najmanje obrazovana. Najveći broj onih sa srednjom školom (54,33%), te više i visoko obrazovanih ima u Zagrebu (24,41%) i u ostalim gradskim naseljima. Istraživani gradovi u regiji po svim svojim općim karakteristikama mogu se uspoređivati sa Zagrebom,

odnosno može se reći da su u općim obilježjima dostigli podjednaku razinu. Razlog tome svakako je u povećanoj mobilnosti ukupnog stanovništva u regiji čime se i urbana kvaliteta i standard šire na sve veće područje, u ovom slučaju na gradska naselja ili gradove satelite. Ukupna kvaliteta života u njima vjerojatno će se i dalje poboljšavati jer za to imaju sve potrebne preduvjete.

Tablica 11.

Rezultati istraživanja prema broju članova kućanstva i tipu naselja (u %)

Koliko članova ima Vaše kućanstvo?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
1 član	73	3	3	8	87
	19,16	6,52	6,38	9,88	15,68
2 člana	86	6	5	17	114
	22,57	13,04	10,64	20,99	20,54
3 člana	87	16	5	14	122
	22,83	34,78	10,64	17,28	21,98
4 člana	91	12	15	13	131
	23,88	26,09	31,91	16,05	23,60
5 članova	25	6	12	15	58
	6,56	13,04	25,53	18,52	10,45
6 i više članova	19	3	7	14	43
	4,99	6,52	14,89	17,28	7,75
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

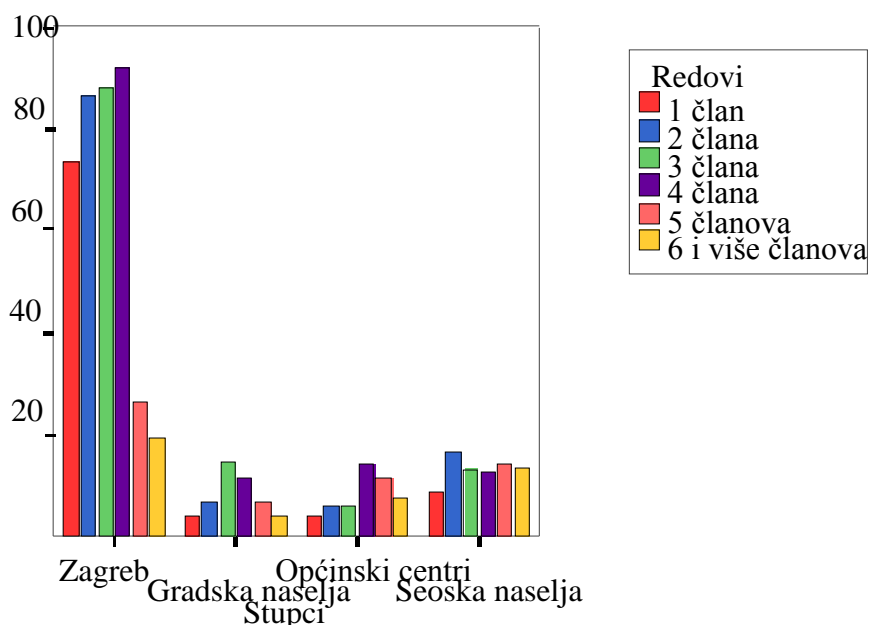
Prosječan broj članova u kućanstvima razlikuje se ovisno o tipu naselja. U Zagrebu i ostalim gradovima u regiji kućanstva najčešće imaju tri i četiri člana (46,71% u Zagrebu, a 60,87% u ostalim gradovima), dok je u ostala dva tipa naselja broj članova veći od tri, odnosno kućanstva često imaju pet, šest, ali i više članova. U općinskim centrima ima 40,42% kućanstava s pet i šest i više članova, a u selima 35,80% istih. To je uobičajena slika stanja jer u selima i u općinskim centrima često unutar jednog kućanstva živi i po nekoliko generacija zajedno pa je ukupan broj članova veći. Zanimljivo je što u gradu Zagrebu i u selima postoji i velik postotak

kućanstva s jednim i sa dva člana (41,73% u Zagrebu, 30,87% u selima). U selima se vidi gotovo podjednak broj kućanstava s jednim i dva člana, kao i sa pet i šest i više članova, dok u Zagrebu tako velikih kućanstava ima puno manje (11,55%). Razlika među njima vidljiva je iz strukture samačkog stanovništva pa u gradu samačka kućanstva mogu biti posljedica izbora, najčešće mlađih radno aktivnih pojedinaca, dok na selu takva kućanstva uglavnom čine ostarjeli i preživjeli članovi nekada većeg kućanstva. To također ne znači da u Zagrebu i ostalim gradovima, nema staračkih i samačkih kućanstava već da oni u njima ne čine većinu.

Dijagram 1.

Broj članova kuće/stana u naseljima u zagrebačkoj regiji

Broj članova stana/kuće prema naseljima

Tablica 12.

Rezultati istraživanja prema vlasništvu ili stambenom statusu i tipu naselja (u %)

Stan/kuća u kojem stanujete je:	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
privatni (kupljen, sagrađen, naslijeđen)	240	32	44	77	393
	62,99	69,57	93,62	95,06	70,81
privatni (otkupljen u otkupu)	63	11	1		75
	16,54	23,91	2,13		13,51
privatni (stanuje kod roditelja/rođaka)	10	2	2	3	17
	2,62	4,35	4,26	3,70	3,06
Državni	11				11
	2,89				1,98
unajmljen i privremeni/nužni smještaj	54	1		1	56
	14,17	2,17		1,23	10,09
Ostalo	3				3
	0,79				0,54
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

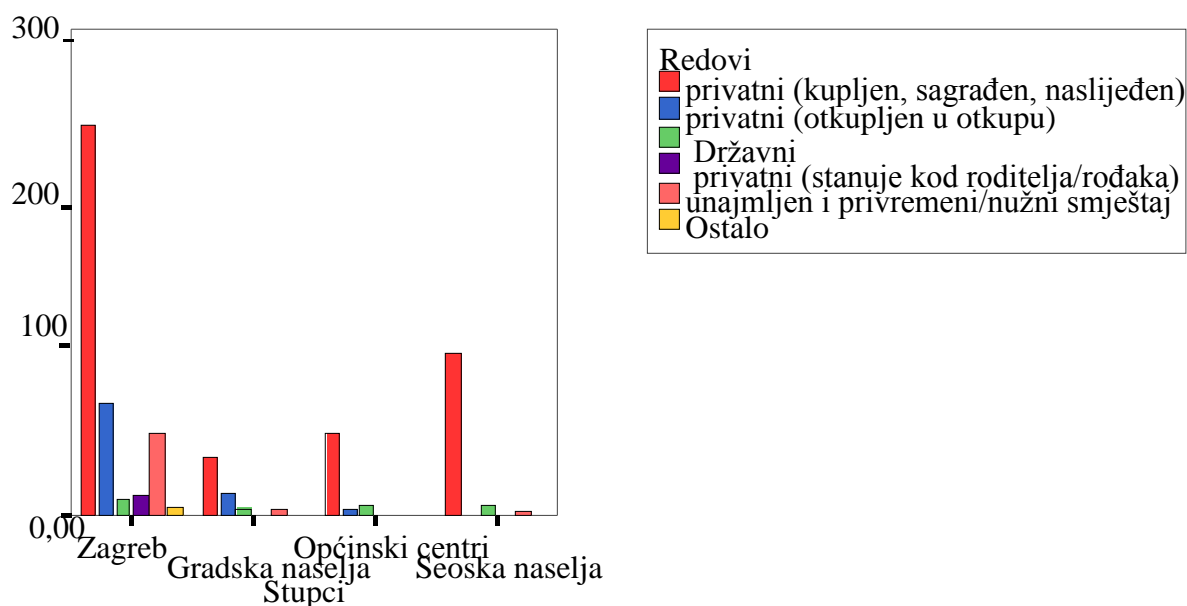
Iz tablice 12. i dijagrama 2. vidljivo je da najveći broj privatnog vlasništva - iznad 90% - (kupljenih, sagrađenih ili naslijeđenih nekretnina) ima u seoskim naseljima i općinskim

centrima, odnosno onim manjim tipovima naselja u kojima i nije bilo drugačijeg tipa izgradnje ili ulaganja, npr. državnog, ili ga je bilo zanemarivo malo. Državni tip vlasništva postoji samo u gradu Zagrebu, dok u ostala tri tipa naselja nije uopće evidentiran. Ista je situacija i sa unajmljenim tj. podstanarskim tipom stanovanja i privremenim smještajem koji su uglavnom prisutni samo u Zagrebu (14,17%), a u ostalim naseljima zajedno iznose ispod 5%. Ovi podaci govore da u sva tri tipa naselja žive najvećim dijelom stanovnici koji imaju riješeno stambeno pitanje dok se oni koji ga nemaju nastanjuju unutar granica grada Zagreba i rjeđe odlaze na privremeni smještaj izvan njih ili u druge dijelove regije. To se može objasniti i time što u gradovima satelitima i ostalim naseljima stanovnici odlučuju živjeti onda kad pitanje stanovanja riješe, a primjer su obitelji s djecom dok ostale kategorije stanovništva kao što je samačka populacija, populacija na školovanju i druge, biraju Zagreb kao najveći grad za život. «Suvremeni je grad još uvijek mjesto privlačenja različitih kategorija stanovništva koje nisu u stanju da sebi osiguraju odgovarajući stambeni status» (Hodžić, 2002.: 83).

Dijagram 2.

Tip vlasništva stana/kuće prema naseljima u zagrebačkoj regiji

Tip vlasništva stana/kuće prema naseljima

Tablica 13.

Rezultati istraživanja prema broju soba u stanu/kući i tipu naselja (u %)

Koliko soba ima stan/ kuća u kojem stanujete?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
1 soba	59	3	1	4	67
	15,49	6,52	2,13	4,94	12,07
2 sobe	163	15	9	11	198
	42,78	32,61	19,15	13,58	35,68
3 sobe	92	22	16	24	154
	24,15	47,83	34,04	29,63	27,75
4 sobe	41	4	12	24	81
	10,76	8,70	25,53	29,63	14,59
5 i više soba	26	2	9	18	55
	6,82	4,35	19,15	22,22	9,91
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Broj soba u kućanstvu u Zagrebu najčešće je dvije sobe (42,78%), a u ostalim gradovima to su tri sobe (47,83%). U općinskim centrima i selima taj broj raste i kućanstva u njima najčešće imaju tri i četiri, ali i pet i više soba. S obzirom da u ova dva tipa naselja nema kolektivnog tipa

stanovanja, kao što se vidi iz tablice 12., već se u njima stanuje uglavnom u privatnim obiteljskim kućama, onda je i njihova sobnost ali i stambena površina znatno veća. Kakva je njihova pojedinačna kvaliteta ovi nam podaci na govore ali se može općenito govoriti da je, prema *primarnoj opremljenosti kućanstava u regiji* (tablice 16 do 22), ta kvaliteta zadovoljavajuća, te čak vrlo dobra u nekim naseljima. Slični podaci o broju soba ili sobnosti mogu se pronaći i u ranijem istraživanju iz 1996. godine prema kojem je u selima domaćinstava s četiri i više soba 30,5%, a u gradu 16,3% (prema Hodžić, 2002.: 83)

Tablica 14.

Rezultati istraživanja prema stambenoj površini i tipu naselja (u %)

Kolika je stambena površina stana/kuće u kojem stanujete?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
20 do 40 m ²	75	4	4	5	88
	19,69	8,70	8,51	6,17	15,86
41 do 60 m ²	130	9	7	11	157
	34,12	19,57	14,89	13,58	28,29
61 do 80 m ²	89	17	5	14	125
	23,36	36,96	10,64	17,28	22,52
81 do 100 m ²	51	12	17	21	101
	13,39	26,09	36,17	25,93	18,20
101 i više m ²	36	4	14	30	84
	9,45	8,70	29,79	37,04	15,14
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Slično kao u tablici 13. i podacima o sobnosti u kućanstvu može se reći i za stambenu površinu kućanstava prema naseljima. Stambena površina kuće ili stana najveća je u selima i općinama (od 80 do 100 i više m²), zbog već navedenih razloga. Stambena površina prosječno je najmanja u Zagrebu (od 41 do 60 m²), te u gradskim naseljima u kojima je ipak nešto veća (od 61 do 80

m²). Ovi se podaci vide i u dijagramu br. 3. Prema podacima o stanovanju, odnosno o vlasništvu, stambenoj površini i broju soba u kućanstvima očito je da najbolje uvjete imaju seoska i općinska naselja, a ti se podaci slažu s već spomenutim istraživanjem iz 1996. godine prema kojem «seosko stanovništvo u usporedbi s gradskim raspolaže s povoljnijim osnovama stanovanja» (Hodžić, 2002.: 83).

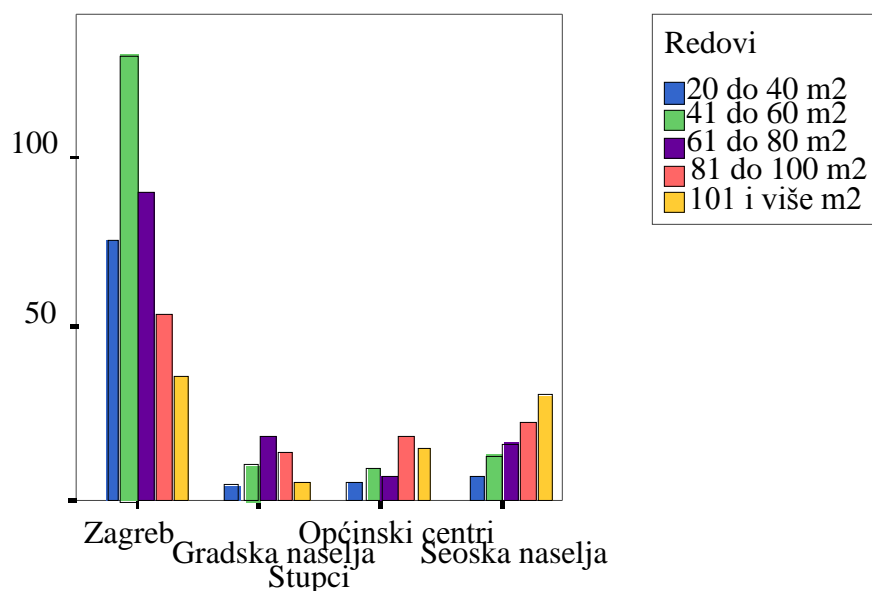
Tablica 15.

Rezultati istraživanja prema broju stanova u kući u kojoj se stanuje i tipu naselja (u %)

Koliko stanova ima u kući u kojoj stanujete?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Obiteljska kuća (1-2)	119	23	47	79	268
	31,23	50,00	100,00	97,53	48,29
3-10 stanova	108	1		2	111
	28,35	2,17		2,47	20,00
11 i više stanova	154	22			176
	40,42	47,83			31,71
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Dijagram 3.

Stambena površina stana/kuće u naseljima u zagrebačkoj regiji

Prema tablici 15. u Zagrebu najveći broj stanovnika živi u zgradama sa 11 i više stanova, njih 40,42%, a u ostalim gradovima njih 47,83% živi u takvim zgradama. U općinskim centrima svi žive samo u obiteljskim kućama sa jednim ili dva stana, dok je u selima taj postotak također visok, tj. 97,53% ih živi u obiteljskim kućama. To je i realno stanje jer u selima i općinskim centrima ni ne postoji drugačiji tip stanovanja i vlasništva osim privatnog tipa u obiteljskim kućama. Obrnuto je u gradovima u kojima je najčešći tip stanovanja u velikim kolektivnim zgradama s najčešće 11 i više stanova u kojima se onda može smjestiti i veliki broj stanovnika.

Tablice 16. – 22.:

Rezultati istraživanja prema primarnoj opremljenosti u kućanstvima i tipu naselja (u %)

Tablica 16.

Posjedovanje javnog vodovoda prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo javni vodovod?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	11	3	11	32	57
	2,89	6,52	23,40	39,51	10,27
Da	370	43	36	49	498
	97,11	93,48	76,60	60,49	89,73
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 17.

Posjedovanje javne kanalizacije prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo javnu kanalizaciju?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	11	6	45	73	135
	2,89	13,04	95,74	90,12	24,32
Da	370	40	2	8	420
	97,11	86,96	4,26	9,88	75,68
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 18.

Posjedovanje septičke jame prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo septičku jamu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	362	39	4	4	409
	95,01	84,78	8,51	4,94	73,69
Da	19	7	43	77	146
	4,99	15,22	91,49	95,06	26,31
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 19.

Posjedovanje kupaonice prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo kupaonicu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	

Ne	7			4	11
	1,84			4,94	1,98
Da	374	46	47	77	544
	98,16	100,00	100,00	95,06	98,02
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 20.

Posjedovanje centralnog gradskog grijanja prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo centralno gradsko grijanje?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	217	28	33	79	357
	56,96	60,87	70,21	97,53	64,32
Da	164	18	14	2	198
	43,04	39,13	29,79	2,47	35,68
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 21.

Posjedovanje etažnog centralnog grijanja prema naseljima

Ima li Vaše kućanstvo etažno centralno grijanje?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	248	26	33	45	352
	65,09	56,52	70,21	55,56	63,42
Da	133	20	14	36	203
	34,91	43,48	29,79	44,44	36,58
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 22.

Posjedovanje fiksnog telefona prema naselju

Ima li Vaše kućanstvo fiksni telefon?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	

Ne	30	1	7	10	48
	7,87	2,17	14,89	12,35	8,65
Da	351	45	40	71	507
	92,13	97,83	85,11	87,65	91,35
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U tablicama 16. do 22. uključeno je više elemenata kojima se određuje *opremljenost kućanstava*, odnosno *infrastrukturna opremljenost kućanstava u primarnom smislu*. Kroz ovih 7 tablica pokazuje se opća slika stanja *primarne opremljenosti kućanstava u zagrebačkoj regiji*, tj. koliko ih ima ili ne javni vodovod, javnu kanalizaciju, kupaonicu, centralno gradsko grijanje, etažno centralno grijanje i fiksni telefon, a ovisno o tipu naselja u mreži. Prema navedenim rezultatima ali i prema očekivanjima, ovaj tip opremljenosti je zadovoljavajući i čak vrlo dobar i može se reći da je prisutno postojanje tzv. minimuma životnog standarda za većinu stanovnika u regiji, za oko 90% njih. Javnu kanalizaciju i javni vodovod ima oko 90% ispitanika u svim naseljima, odnosno u gradskim naseljima i gradu Zagrebu, dok se u seoskim i općinskim naseljima u visokom postotku pojavljuje njena zamjena, tj. tzv. septička jama. Njena gradnja preferira se u privatnim obiteljskim kućama i individualnom tipu stanovanja koji su većinski tip gradnje u ovim naseljima. Kupaonicu imaju 100% u gradskim naseljima i općinskim centrima, u selima nešto manje, odnosno 95,06%, a u gradu Zagrebu 98,16%. Fiksni telefon je također prisutan u visokom postotku, od toga se najmanje posjeduje u općinskim centrima - 85,11%, što je manje nego u selima u kojima fiksni telefon ima 87,65% kućanstava. Najbolje je stanje u gradskim naseljima u kojima fiksni telefon ima 97,83%, što je bolje od grada Zagreba u kojem ga ima 92,13% kućanstava.

Zagreb ima raznovrsniju strukturu stanovništva od gradskih naselja, pa se prema dobivenim rezultatima može reći da najopremljeniju strukturu kućanstava ipak imaju gradska satelitska naselja u regiji čime se potvrđuje njihova sve veća urbaniziranost i polifunkcionalnost, te dobri

životni uvjeti. Isto tako za njima ne zaostaju puno ni ostali tipovi naselja iako se u nekim osnovnim kriterijima može pronaći razlika u primarnoj i tehničkoj opremljenosti. *Proces osuvremenjivanja i moderniziranja ukupnog hrvatskog prostora, i sela i gradova, većinom je završen, te je njime dostignuta ujednačena civilizacijska razina primarne, ali nešto manje sekundarne opremljenosti s razvijenim svijetom.* «Taj proces unifikacije samo je jedan od suvremenih procesa modernizacije. «*Revolucija u pogledu čistoće*» za većinu europskog seljaštva, pa i hrvatskoga, a gledano s pozicije modernizma, nije više proces kojeg treba stimulirati i u kojeg treba investirati. Time se, zato što je dovršen, što je postigao svrhe industrijskog razvoja, ne smanjuje, međutim, i nivo aspiracija; naprotiv, on se povećava i tako postaje kapitalom za nova moderniziranja i nova uzdizanja» (Hodžić, 2002.: 94).

Prema aspiracijama i preferencijama stanovnika u selima i gradovima danas gotovo ne postoji razlika, pa se *sekundarna opremljenost* kućanstava sve više ujednačava (tablice 28-33). Prema dobivenoj slici ovih naselja razlike među njima ipak postoje, a većinom ovise o općem stanju u kućanstvima, najčešće prihodima i troškovima, ali i ostalom. Seoska su naselja u nezavidnijem položaju i imaju slabiju razinu opremljenosti i kvalitete života, ali je značajno da se te razlike sve brže smanjuju ili čak nestaju. I u današnjem tranzicijskom razdoblju i u socijalističkom razdoblju u bivšoj državi, postojalo je mnogo prepreka koje su kočile ravnopravni razvoj ruralnih i urbanih područja u zemlji. Sve to dovelo je do *neravnomjernog prostornog razvoja u nas* posljedice kojeg se osjećaju sada, ali će se osjećati i ubuduće, a upravo su vidljive u kvaliteti života i opremljenosti pojedinih tipova naselja.

Tablica 23.

Indeks primarne tehničke opremljenosti naselja u regiji

	Indeks primarne tehničke opremljenosti	Total
--	--	-------

Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji	1 loše (0-3 boda)	2 srednje (4-6 bodova)	3 dobro (7-10 bodova)	
Zagreb	36	58	287	381
	9,45	15,22	75,33	100,00
	37,11	84,06	73,78	68,65
Gradska naselja	7	2	37	46
	15,22	4,35	80,43	100,00
	7,22	2,90	9,51	8,29
Općinski centri	15	5	27	47
	31,91	10,64	57,45	100,00
	15,46	7,25	6,94	8,47
Seoska naselja	39	4	38	81
	48,15	4,94	46,91	100,00
	40,21	5,80	9,77	14,59
Total	97	69	389	555
	17,48	12,43	70,09	100,00
	100,00	100,00	100,00	100,00

Iz navedenih podataka izračunat je i tzv. *indeks socijalnog blagostanja* (Lay, 1991.: 7). U ovom slučaju i za potrebe ovog rada, izračunata su tri posebna tipa iz općeg ili bazičnog indeksa: *indeks primarne tehničke opremljenosti naselja u zagrebačkoj regiji*, *indeks sekundarne tehničke opremljenosti naselja*, te *indeks tehničke opremljenosti susjedstva ili kvarta*, a prema trima vrijednosnim razinama opremljenosti: *lošoj*, *srednjoj* i *dobroj*. Indeks primarne tehničke opremljenosti naselja sačinjen je od sljedećih varijabli ili pitanja iz upitnika za pojedince o posjedovanju u kućanstvu: kupaonice, centralnog gradskog grijanja ili etažnog centralnog grijanja, priključka na javnu plinsku mrežu, te fiksnog telefona – ukupno 5 elemenata. Svim trima indeksima pridodani su određeni vrijednosni bodovi iz kojih su prema ukupnom rezultatu bodovanja pojedinih varijabli sačinjeni konačni indeksi (u %). Kod indeksa primarne tehničke opremljenosti maksimalan broj bodova je 10 bodova (tablica 23.), kod indeksa sekundarne tehničke opremljenosti 17 bodova (tablica 34.), a kod opremljenosti susjedstva ili kvarta 26 bodova (tablica 47.). Tako dobiveni podaci ukrštali su se s utvrđenom klasifikacijom naselja u zagrebačkoj regiji i iz njih se može vidjeti stanje opremljenosti u različitim tipovima naselja. U

daljnjem tekstu, a prema rangu važnosti pojedine opremljenosti iznosit će se i njeni indeksi (tablice 34. i 47.).

Iz *indeksa primarne tehničke opremljenosti u regiji* (tablica 23.) vidljivo je da ukupno lošu opremljenost ima 17,5% naselja, srednje dobru opremljenost ima 12,4% naselja, a dobru opremljenost ima 70,1% naselja u zagrebačkoj regiji. To znači da je u većini naselja razina te primarne opremljenosti ipak zadovoljavajuća i na dobroj razini. Najbolja situacija je u gradskim naseljima u kojima 80,4% kućanstava ima dobru razinu opremljenosti i u gradu Zagrebu u kojem njih 75,3% ima dobru razinu, a što je malo manje nego u gradskim naseljima. Najlošija je situacija, ponovo u seoskim naseljima u kojima gotovo podjednako iznosi dobra (46,9%) i loša razina (48,1%) opremljenosti kućanstava u njima. To nije zadovoljavajuće stanje i u seoskim bi se naseljima ova primarna razina morala poboljšati.

Tablice 24. – 27.:

Rezultati istraživanja prema zadovoljstvu uvjetima stanovanja u neposrednoj okolini ili susjedstvu (u %)

Tablica 24.

Koliko ste zadovoljni lokacijom stanovanja

Koliko ste zadovoljni lokacijom stanovanja?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Izrazito nezadovoljan	7		1	1	9
	1,84		2,13	1,23	1,62
Nezadovoljan	17	4	2	5	28
	4,46	8,70	4,26	6,17	5,05
Zadovoljan	146	22	33	51	252
	38,32	47,83	70,21	62,96	45,41
Izrazito zadovoljan	211	20	11	24	266
	55,38	43,48	23,40	29,63	47,93
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 25.

Koliko ste zadovoljni blizinom stanice javnog prometa

Koliko ste zadovoljni blizinom stanice javnog prometa?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Izrazito nezadovoljan	4			3	7
	1,05			3,70	1,26
Nezadovoljan	10	1	4	7	22
	2,62	2,17	8,51	8,64	3,96
Zadovoljan	115	21	31	41	208
	30,18	45,65	65,96	50,62	37,48
Izrazito zadovoljan	252	24	12	30	318
	66,14	52,17	25,53	37,04	57,30
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 26.

Koliko ste zadovoljni opskrbljenošću okolice

Koliko ste zadovoljni opskrbljenošću okolice (trgovine, pošta, ljekarna)?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Izrazito nezadovoljan	4			4	8
	1,05			4,94	1,44
Nezadovoljan	22	2	1	16	41
	5,77	4,35	2,13	19,75	7,39
Zadovoljan	110	15	29	46	200
	28,87	32,61	61,70	56,79	36,04
Izrazito zadovoljan	245	29	17	15	306
	64,30	63,04	36,17	18,52	55,14
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 27.

Koliko ste zadovoljni susjedstvom i ljudskim odnosima

Koliko ste zadovoljni susjedstvom (ljudskim odnosima?)	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Izrazito nezadovoljan	21	1		4	26
	5,51	2,17		4,94	4,68
Nezadovoljan	66	3	1	8	78
	17,32	6,52	2,13	9,88	14,05
Zadovoljan	139	21	33	41	234
	36,48	45,65	70,21	50,62	42,16
Izrazito zadovoljan	155	21	13	28	217
	40,68	45,65	27,66	34,57	39,10
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U tablicama 24. do 27. nalaze se podaci o zadovoljstvu ispitanika njihovim uvjetima stanovanja. Rezultati su mjereni i iskazani Likertovom ljestvicom slaganja, u ovom slučaju, ljestvicom od 4 stupnja slaganja ili neslaganja s određenim uvjetima. Stupanj 1 označava izrazito nezadovoljan, 2 je nezadovoljan, 3 je zadovoljan, a 4 je izrazito zadovoljan. Lokacijom kao mjestom stanovanja ispitanici su uglavnom zadovoljni, odnosno većinom su zadovoljni ili izrazito zadovoljni tim uvjetom. Zadovoljnih i izrazito zadovoljnih ima u svim tipovima naselja, i to oko 90% do 95%, dok nezadovoljnih ima puno manje, znači oko 5% do 10% u svim

naseljima. Gotovo jednako stanje zadovoljstva je i sa sljedećim uvjetom stanovanja, odnosno sa blizinom stanice javnog prometa, gdje postotak zadovoljstva i izrazitog zadovoljstva iznosi oko 90% u svim naseljima. Opskrbljenost neposredne okolice stanovanja znači postojanje različitih uslužnih i ostalih djelatnosti, kao što su različite trgovine, ljekarne, pošte, osnovne škole i drugih u njoj, a preko kojih se zadovoljavaju materijalne i egzistencijalne potrebe stanovnika. U tablici 26. vidi se visok postotak zadovoljstva stanovnika ovim uvjetom i to više od 90% u svim naseljima, osim u seoskim naseljima u kojima ono iznosi 75,31% (zadovoljan i izrazito zadovoljan zajedno). U selima tako postoji oko 25% stanovnika nezadovoljnih i izrazito nezadovoljnih okolinom u kojoj žive. Sela i jesu najmanje razvijen tip naselja, naročito ona slabije naseljena, u kojima često nema osnovnih uvjeta za život pa je u njima i nezadovoljstvo najveće. Zadovoljstvo susjedstvom i ljudskim odnosima u neposrednom životnom okruženju stanovnika također je visoko izraženo i to sa oko 80% do 90% u svim vrstama naselja. Općenito se može reći da su s gore navedenim i ispitivanim uvjetima stanovanja stanovnici većinom zadovoljni.

Tablice 28. - 33.:

Rezultati istraživanja prema sekundarnoj opremljenosti kućanstava prema naseljima u zagrebačkoj regiji (u %)

Tablica 28.

Ima li vaše kućanstvo perilicu za rublje

Ima li Vaše kućanstvo perilicu za rublje?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	8	1	2	5	16
	2,10	2,17	4,26	6,17	2,88
Da	373	45	45	76	539
	97,90	97,83	95,74	93,83	97,12
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 29.

Ima li vaše kućanstvo perilicu posuđa

Ima li Vaše kućanstvo perilicu posuđa?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	275	38	37	67	417
	72,18	82,61	78,72	82,72	75,14
Da	106	8	10	14	138
	27,82	17,39	21,28	17,28	24,86
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 30.

Ima li vaše kućanstvo zamrzivač

Ima li Vaše kućanstvo zamrzivač?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	15	1	1	6	23
	3,94	2,17	2,13	7,41	4,14
Da	366	45	46	75	532
	96,06	97,83	97,87	92,59	95,86
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 31.

Ima li vaše kućanstvo video uređaj, DVD player

Ima li Vaše kućanstvo video uređaj, DVD player?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	108	13	14	28	163
	28,35	28,26	29,79	34,57	29,37
Da	273	33	33	53	392
	71,65	71,74	70,21	65,43	70,63
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 32.

Ima li vaše kućanstvo osobno računalo (PC)

Ima li Vaše kućanstvo osobno računalo (PC)?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	182	21	33	52	288
	47,77	45,65	70,21	64,20	51,89
Da	199	25	14	29	267
	52,23	54,35	29,79	35,80	48,11
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 33.

Ima li vaše kućanstvo priključak na internet

Ima li Vaše kućanstvo priključak na internet?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	224	25	35	58	342
	58,79	54,35	74,47	71,60	61,62
Da	157	21	12	23	213
	41,21	45,65	25,53	28,40	38,38
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U tablicama 28. do 33. prikazani su podaci o *sekundarnoj opremljenosti kućanstava* što znači o opremljenosti koja obično slijedi nakon primarne opremljenosti koju čini postojanje elektrifikacije, vodovoda i sličnog u kućanstvima. Slično kao sa primarnom opremljenošću i sekundarna je uglavnom dobro zastupljena prema osnovnim kućanskim i tehničkim pomagalicama u kućanstvima kao što su perilice rublja i zamrzivači (iznad 90% u svim tipovima naselja), a nešto slabije su kućanstva opremljena manje osnovnima ili onima višeg ranga, kao što su perilice posuđa, priključak na internet ili osobno računalo (PC). Priključak na internet i osobno računalo najviše se posjeduje u gradskim naseljima ili gradovima satelitima, 45,65%, odnosno 54,35% i gradu Zagrebu sa 41,21%, odnosno 52,23%. I jedno i drugo općinski centri i seoska naselja imaju ispod 30% i 40%. Ovo obilježje stoga još uvijek možemo smatrati urbanom značajkom kućanstava, ali je važno naglasiti da je trenutna situacija bolja u selima nego u općinskim naseljima u regiji što obećava sve bolju opremljenost sela u budućem vremenu. Može se pretpostavljati da će slika u budućnosti biti bolja i ići u korist seoskih naselja, ali samo onih sa sigurnim daljnjim razvitkom. Ostali će vjerojatno stagnirati u svom razvoju ili čak odumirati.

Ukratko, može se reći da je *osnovna razina sekundarne opremljenosti ispunjena i završena u svim tipovima naselja u regiji, dok u uvjetima sekundarne opremljenosti višeg ranga bolju situaciju zasad ipak imaju gradovi i gradska naselja*. Zanimljivo je istaknuti da se kontinuirano ponavljaju bolji podaci, i time bolji uvjeti, za gradove satelite od onih za grad Zagreb, te isto tako bolji su podaci češće za seoska naselja nego za općinske centre. Iz toga slijedi da gradovi sateliti u zagrebačkoj regiji često imaju bolju opremljenost ili bolju upotrebnu vrijednost kućanstava od grada Zagreba, a seoska naselja dijelom bolju od općinskih centara. Razlog tome vjerojatno leži u strukturalnoj slici grada Zagreba i općinskih centara koja osim što je kompleksna, u ovom slučaju vjerojatno ima više stanovništva sa manjim prihodima od ostalih

naselja, tj. siromašnijeg stanovništva koje onda utječe na ukupnu sliku tih naselja. Dijelom razlog tome leži i u teritorijalnom ustrojstvu zemlje prema kojem se pojedina naselja proglašavaju općinskim i gradskim centrima a da za to često nemaju potrebne uvjete ili imaju samo minimum istih. Takva naselja stoga mogu pokazati slabiju opremljenost od očekivane.

Iz sekundarne opremljenosti kućanstava sačinjen je i *bazični indeks sekundarne opremljenosti kućanstava* u koji je bilo uključeno 9 elemenata/varijabli prema ukupnom maksimalnom broju bodova (17). Varijable iz upitnika o posjedovanju u kućanstvu uvrštene u ovaj indeks su sljedeće: posjedovanje perilice za rublje, zamrzivača, perilice posuđa, muzičke linije, priključka na internet, satelitske antene, kablovske TV, video uređaja, DVD playera, osobnog računala (PC) i laptopa. Iz tih je elemenata, odnosno indeksa, vidljivo na kojoj od tri razine opremljenosti (lošoj, srednjoj i dobroj) je pojedini tip naselja u zagrebačkoj mreži naselja. Iz tablice 34. može se uočiti da je stanje u naseljima prema ovom tipu opremljenosti lošije nego kod primarne opremljenosti kućanstava, što je očekivano. Višu razinu ili dobru razinu sekundarne opremljenosti ima manji broj kućanstava i pojedinaca što ovisi o njihovim osnovnim strukturnim podacima kao što su prihodi u kućanstvu, osobni prihodi, zaposlenost, obrazovanje, te mjesto stanovanja. Lošu razinu sekundarne opremljenosti ima 50,81% naselja, odnosno polovica naselja, srednju razinu ima 32,43% naselja, a samo 16,76% naselja ima dobru razinu opremljenosti. Iz ovih je podataka vidljivo da se *sekundarna razina može još dosta poboljšavati u korist većine stanovnika regije i da nije zadovoljavajuća*. Najbolja razina ove opremljenosti je u gradu Zagrebu gdje dobru razinu ima 19,16% kućanstava i u gradskim naseljima 15,22% kućanstava, dok u seoskim naseljima tu razinu ima samo 7,41% kućanstava. Općinski centri ne zaostaju puno za gradskim naseljima i njihovih 14,89% kućanstava je na dobroj razini sekundarne opremljenosti. To nadalje govori da je u svim tipovima naselja u zagrebačkoj regiji njih oko 50% (gradovi) do 60% i više (ostala naselja), na lošoj razini sekundarne opremljenosti

što definitivno nije obećavajuća slika stanja u njima danas. Ovu se vrstu opremljenosti kućanstava može još podizati na višu razinu i to na prostoru čitave regije.

Tablica 34.

Indeks sekundarne opremljenosti kućanstava u naseljima u zagrebačkoj regiji (u %)

Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji	Indeks sekundarne tehničke opremljenosti			Total
	1 loše (0-6 bodova)	2 srednje (7-12 bodova)	3 dobro (13-17 bodova)	
Zagreb	177	131	73	381
	46,46	34,38	19,16	100,00
	62,77	72,78	78,49	68,65
Gradska naselja	24	15	7	46
	52,17	32,61	15,22	100,00
	8,51	8,33	7,53	8,29
Općinski centri	29	11	7	47
	61,70	23,40	14,89	100,00
	10,28	6,11	7,53	8,47
Seoska naselja	52	23	6	81
	64,20	28,40	7,41	100,00
	18,44	12,78	6,45	14,59
Total	282	180	93	555
	50,81	32,43	16,76	100,00
	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 35.

Rezultati istraživanja prema prosječnom mjesečnom prihodu u kućanstvima u naseljima (u %)

	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji	Total
--	--	-------

Koliki je prosječni mjesečni prihod u Vašem kućanstvu?	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
0 kn	7	2	1		10
	70,00	20,00	10,00		100,00
	1,84	4,35	2,13		1,80
do 2000 kn	40	2	4	15	61
	65,57	3,28	6,56	24,59	100,00
	10,50	4,35	8,51	18,52	10,99
2001 do 4000 kn	93	8	13	16	130
	71,54	6,15	10,00	12,31	100,00
	24,41	17,39	27,66	19,75	23,42
4001 do 6000 kn	66	9	9	19	103
	64,08	8,74	8,74	18,45	100,00
	17,32	19,57	19,15	23,46	18,56
6001 do 8000 kn	62	13	7	10	92
	67,39	14,13	7,61	10,87	100,00
	16,27	28,26	14,89	12,35	16,58
8001 i više kn	113	12	13	21	159
	71,07	7,55	8,18	13,21	100,00
	29,66	26,09	27,66	25,93	28,65
Total	381	46	47	81	555
	68,65	8,29	8,47	14,59	100,00
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

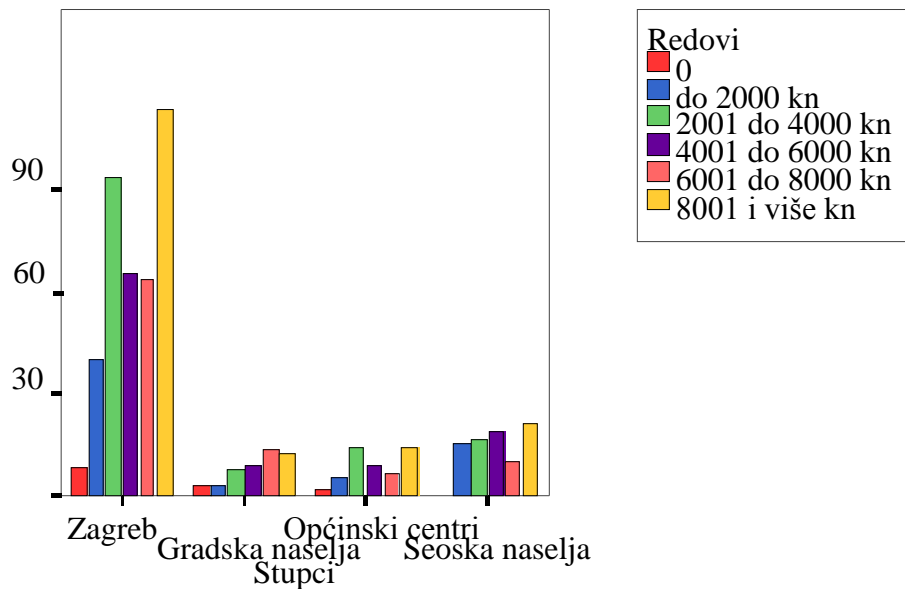
U tablici 35. i dijagramu 4. koji pokazuju prihode u kućanstvima, najveći broj kućanstava u naseljima ima prosječni mjesečni prihod u iznosu od 8001 i više kn i to njih oko 25% do 30%. Gradska naselja, opet više od ostalih, imaju u grupi od 6001 do 8000 kn još toliko ispitanika. Najlošiju situaciju prema prosječnim prihodima ipak imaju seoska naselja jer imaju najveći broj onih sa manje od 2000 kn, njih 18,52%, dok je u ostalim naseljima taj postotak od 5% do 10%. To se može objasniti visokim udjelom umirovljenika na selima, tj. udjelom staračke populacije, a samim time i njihovim nižim prihodima. To obilježje, uz ostala, može se odnositi na postojeću lošu dobnu sliku većine hrvatskih sela, naročito onih u manje atraktivnim dijelovima zemlje. Sela u zagrebačkoj regiji nisu u izrazito lošoj situaciji zbog blizine brojnih centara i glavnog grada pa jedan dio stanovništva ipak ostaje živjeti u njima.

Prema navedenim temeljnim i sekundarnim podacima o opremljenosti ispitivanih kućanstava, vidljivo je da oni većinom odgovaraju stvarnoj strukturnoj zastupljenosti stanovnika prema prosječnim prihodima u kućanstvima i radnoj spremi, te ostalim proporcijama, ali i njihovim drugim mogućnostima. Tako prema bivarijantnoj korelaciji varijabli mjesečnog prihoda u kućanstvima i školske spreme, koja iznosi $r = .326$, može se vidjeti da je ta korelacija samo djelomična i ne izrazito značajna. Korelacija pak između ukupnog mjesečnog prihoda u kućanstvima i posjedovanja osobnog računala (PC) iznosi $r = .403$, nešto je veća i ima bolju povezanost te govori da varijable međusobno utječu i ovise jedna o drugoj. Povezanost između ukupnog mjesečnog prihoda u kućanstvima i stambene površine stana/kuće također je djelomična i iznosi $r = .354$. Među većom i boljom povezanosti ili korelacijom je ona između ukupnog mjesečnog prihoda u kućanstvima i troškova na gorivo za automobile $r = .554$.

Dijagram 4.

Prosječni mjesečni prihodi u kućanstvima prema naseljima u zagrebačkoj regiji

Prosječni mjesečni prihodi u kućanstvima prema naseljima

Tablica 36.

Prosječne ukupne mjesečne «režije» u kućanstvima u naseljima u zagrebačkoj regiji (u %)

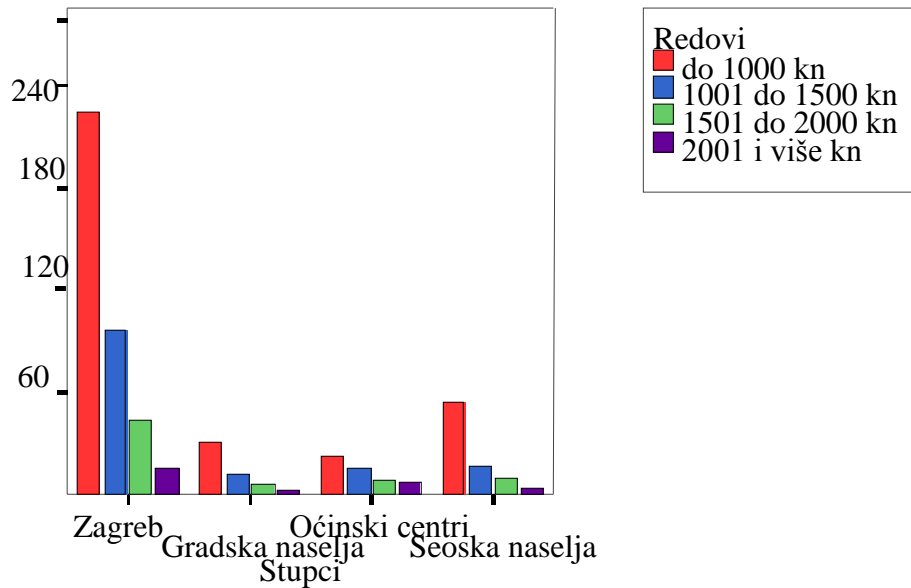
Koliko su prosječne mjesečne «režije» u Vašem kućanstvu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
do 1000 kn	224	29	21	56	330
	58,79	63,04	44,68	69,14	59,46
1001 do 1500 kn	97	11	13	15	136
	25,46	23,91	27,66	18,52	24,50
1501 do 2000 kn	45	5	7	8	65
	11,81	10,87	14,89	9,88	11,71
2001 i više kn	15	1	6	2	24
	3,94	2,17	12,77	2,47	4,32
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Prema prosječnim mjesečnim troškovima ili tzv. «režijama» u kućanstvu koji se odnose na troškove struje, vode, plina, telefona, grijanja i komunalija, slika svih naselja je približno ista. Većina naselja ima troškove do 1000 kn, njih oko 60% u gradovima, oko 70% u selima, a u općinskim centrima oko 45%. Najmanje zastupljena kategorija troškova je od 2001 i više kn i to u svim tipovima naseljima. Stanovnici uglavnom paze na svoje ukupne mjesečne troškove i ovisno o njihovim prosječnim mjesečnim prihodima, velik udio tih prihoda otpada upravo na tzv. režije. Time se mogućnost trošenja na ostale dodatne potrebe stanovnika kao što su odmor, rekreacija, kultura i zabava, znatno smanjuje, odnosno smanjuje se i njihova kvaliteta života. Može se isto tako reći da za neke kvaliteta života nije ni postignuta niti u osnovnim kriterijima, jer egzistencijalna razina nije u potpunosti zadovoljena. Tada se ne može ostvarivati ni razinu iznad nje, tj. subjektivnu razinu koja je temelj samooblikovanja i samoodređenja čovjeka u cjelini.

Dijagram 5.

Prosječne mjesečne «režije» u kućanstvima naseljima u zagrebačkoj regiji

Prosječne mjesečne “režije” u kućanstvima prema naseljima

Tablica 37.

Rezultati istraživanja prema broju automobila u kućanstvima u naseljima (u %)

Koliko automobila ima Vaše kućanstvo?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Nema automobil	124	18	7	13	162
	32,55	39,13	14,89	16,05	29,19
1 automobil	195	20	29	38	282
	51,18	43,48	61,70	46,91	50,81
2 automobila	52	6	7	25	90
	13,65	13,04	14,89	30,86	16,22
3 i više automobila	10	2	4	5	21
	2,62	4,35	8,51	6,17	3,78
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 38.

Rezultati istraživanja prema troškovima za gorivo za automobile u kućanstvima u naseljima (u %)

Koliko prosječno mjesečno u kućanstvu trošite na gorivo za automobil/e?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
nemaju automobil	124	18	7	13	162
	32,55	39,13	14,89	16,05	29,19
do 500 kn	137	15	15	29	196
	35,96	32,61	31,91	35,80	35,32
501 do 1000 kn	95	10	16	30	151
	24,93	21,74	34,04	37,04	27,21
1001 i više kn	25	3	9	9	46
	6,56	6,52	19,15	11,11	8,29
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Iz tablica 37. i 38. vidi se da najveći broj kućanstava u svim naseljima ima jedan automobil, a troškovi za gorivo za automobil se kreću najvećim dijelom do 500 kn mjesečno i to u svim tipovima naselja u regiji.

Tablica 39.

Rezultati istraživanja prema posjedovanju dodatnog stana/kuće ili vikendice prema naseljima (u %)

Imate li vikendicu/apartman za odmor i/ili dodatni stan/kuću?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	274	31	40	71	416
	71,92	67,39	85,11	87,65	74,95
Da, vikendicu/apartman za odmor	66	11	5	5	87
	17,32	23,91	10,64	6,17	15,68
Da, dodatni stan/kuću	39	3		5	47
	10,24	6,52		6,17	8,47
Da, i jedno i drugo	2	1	2		5
	0,52	2,17	4,26		0,90
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Dodatni stan/kuću ili vikendicu najvećim dijelom ispitanici ne posjeduju (oko 70% do 80%), ali u gradu Zagrebu i gradskim naseljima ipak ih posjeduju više nego u ostalim naseljima u kojima ih oko 85% ne posjeduje. Takva situacija ne mora biti rezultat boljeg imovinskog stanja ispitanika u gradovima, već samo činjenice da su mnogi dolaskom iz sela u gradove za sobom ostavili neki oblik druge stambene rezidencije ili druge kuće koju su najčešće naslijedili. Zanimljivo je što je povezanost između posjedovanja dodatnog stana ili kuće sa ukupnim mjesečnim prihodom u kućanstvima vrlo niska i zanemariva, $r = .246$. Iz toga slijedi da na kupnju vikendice mjesečni prihod gotovo ne utječe ili utječe malo, već da na to neki drugi uvjeti utječu više.

8.1. Rezultati istraživanja prema opremljenosti naselja u ispitivanoj regiji

Tablice 40. – 46.:

Rezultati istraživanja prema opremljenosti susjedstva ili neposredne okoline življenja u naseljima u zagrebačkoj regiji (u %)

Tablica 40.

Imate li u susjedstvu/kvartu trgovinu mješovitom robom

Imate li u susjedstvu/kvartu trgovinu mješovitom robom?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	7		4	8	19
	1,84		8,51	9,88	3,42
Da	374	46	43	73	536
	98,16	100,00	91,49	90,12	96,58
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 41.

Imate li u susjedstvu/kvartu specijalizirane trgovine

Imate li u susjedstvu/kvartu specijalizirane trgovine?	Kvalifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	47	4	11	64	126
	12,34	8,70	23,40	79,01	22,70
Da	334	42	36	17	429
	87,66	91,30	76,60	20,99	77,30
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 42.

Imate li u susjedstvu/kvartu ambulantu

Imate li u susjedstvu/kvartu ambulantu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	23		4	76	103
	6,04		8,51	93,83	18,56
Da	358	46	43	5	452
	93,96	100,00	91,49	6,17	81,44
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 43.

Imate li u susjedstvu/kvartu poštu

Imate li u susjedstvu/kvartu poštu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	32	1	20	60	113
	8,40	2,17	42,55	74,07	20,36
Da	349	45	27	21	442
	91,60	97,83	57,45	25,93	79,64
Total	381	46	47	81	555
	100	100	100	100	100

Tablica 44.

Imate li u susjedstvu/kvartu ljekarnu

Imate li u susjedstvu/kvartu ljekarnu?	Klasifikacija naselja u Zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	11	1	18	62	92
	2,89	2,17	38,30	76,54	16,58
Da	370	45	29	19	463
	97,11	97,83	61,70	23,46	83,42
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 45.

Imate li u susjedstvu/kvartu vrtić

Imate li u susjedstvu/kvartu vrtić?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	13	1	46	66	126
	3,41	2,17	97,87	81,48	22,70
Da	368	45	1	15	429
	96,59	97,83	2,13	18,52	77,30
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 46.

Imate li u susjedstvu/kvartu osnovnu školu

Imate li u susjedstvu/kvartu osnovnu školu?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	10	1	3	46	60
	2,62	2,17	6,38	56,79	10,81
Da	371	45	44	35	495
	97,38	97,83	93,62	43,21	89,19
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U tablicama 40. do 46. vide se podaci o *opremljenosti neposredne okoline življenja ili susjedstva / kvarta u naseljima zagrebačke regije*. Neposredna okolina podrazumijeva vrstu opremljenosti raznim uslugama i servisima u mjestu stanovanja, a koji su na udaljenosti od mjesta stanovanja najviše 15 minuta hoda. Kao što je i očekivano najbolja opremljenost je opremljenost trgovinom mješovite robe i prehrane u svim naseljima, tj. takva trgovina postoji iznad 90% u svim susjedstvima i kvartovima. Specijalizirane trgovine pak zastupljene su u tako visokom postotku (oko 90%) samo u gradovima, dok ih u selima, u njih 79,01%, uopće nema. U općinskim centrima nešto je bolja situacija nego u seoskim naseljima jer ih 76,60% ima ovaj tip trgovina. Slično je i s liječničkom ambulantom koje u selima opet nema, tj. u 93,83% seoskih okolica liječnička ambulanta ne postoji. Vrtića i osnovnih škola također ima dovoljno samo u

gradovima, a u općinskim centrima i selima mnogo manje. 56,79% sela uopće nema osnovnu školu, a 81,48% vrtić, što je iznimno loša situacija institucionalne opremljenosti ovih naselja. To ne ide u prilog njihovom budućem razvoju. *Ipak prema ovom tipu opremljenosti neposredne okoline života (susjedstva ili kvarta) većina naselja imaju zadovoljavajuću razinu i više od osnovnog minimuma, osim seoskih naselja koja imaju znatno lošiju opremljenost i time nezavidnu sliku stvarnog stanja.*

Prema podacima temeljenima na popisu iz 1991. godine u tek 33,4% hrvatskih seoskih naselja postoji osnovna škola, u 10,2% poštanski ured, a tek u 6,7% sela evidentirana je kakva zdravstvena ustanova (prema Štambuk; Mišetić, 2002.: 160). Iako se ovi podaci odnose na čitavu Hrvatsku, a ne samo na zagrebačku regiju, dovoljno su reprezentativni i slični trenutnim podacima iz istraživanja da se može reći kako se stanje u hrvatskom selu nije gotovo uopće promijenilo. Tako se institucionalna i infrastrukturna opremljenost naših sela pokazuje slabo ili nedovoljno razvijenom što se može vidjeti i prema indeksu tehničke opremljenosti iz tablice 47.

Tablica 47.

Indeks tehničke opremljenosti susjedstva ili kvarta (u %)

Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji	Indeks tehničke opremljenosti susjedstva/kvarta			Total
	1 loše (0-12 bodova)	2 srednje (13-21 bod)	3 dobro (22-26 bodova)	
Zagreb	10	47	324	381
	2,62	12,34	85,04	100,00
	13,16	49,47	84,38	68,65
Gradska naselja		1	45	46
		2,17	97,83	100,00
		1,05	11,72	8,29
Općinski centri	4	29	14	47
	8,51	61,70	29,79	100,00
	5,26	30,53	3,65	8,47
Seoska naselja	62	18	1	81
	76,54	22,22	1,23	100,00
	81,58	18,95	0,26	14,59
Total	76	95	384	555
	13,69	17,12	69,19	100,00
	100,00	100,00	100,00	100,00

Za indeks tehničke opremljenosti susjedstva ili kvarta korišteno je 11 elemenata / varijabli iz upitnika za pojedince i kućanstva ocijenjenih prema maksimalnom broju bodova u iznosu od 26 bodova. Varijable korištene iz upitnika o postojanju određenih institucija u kvartu na udaljenosti od oko 15 minuta hoda su sljedeće: stanica javnog prijevoza, trgovina mješovitom robom, specijalizirane trgovine, ambulanta, stomatološka ordinacija, veterinarska stanica, pošta, ljekarna, vrtić, osnovna škola i crkva. Prema tom indeksu lošu razinu opremljenosti ima 13,69% naselja, srednju razinu ima 17,12% naselja, a najveći broj naselja ipak ima dobru razinu, njih 69,19%. To nam govori da su susjedstva ili kvartovi u naseljima u zagrebačkoj regiji većim dijelom dobro opremljena i mogu zadovoljiti potrebe većine svojih stanovnika. To se ipak ne odnosi na stanovnike seoskih naselja u kojima samo 1,23% njih smatra da ima dobru razinu opremljenosti susjedstva ili neposredne okoline, dok je u ostalim naseljima taj postotak ipak znatno veći. U općinskim centrima indeks od 29,79% pokazuje dobru razinu opremljenosti neposredne okoline, u gradskim naseljima indeks dobre razine je najveći i iznosi 97,83%, a u

gradu Zagrebu je 85,04%. Prema ovom pokazatelju seoska naselja i općinski centri imaju lošu razinu opremljenosti svoje neposredne okoline. Iz njih se mora i svakodnevno migrirati prema većim naseljima, odnosno gradovima u regiji, da bi se zadovoljilo osnovne potrebe.

Tablica 48.

Rezultati istraživanja prema zadovoljstvu prometnom povezanošću s naseljima u zagrebačkoj regiji (u %)

Zadovoljstvo prometnom povezanošću s naseljima u kojima se zadovoljavaju neke potrebe	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne putujem	82	6	8	7	103
	21,52	13,04	17,02	8,64	18,56
Vrlo nezadovoljan	11	3	9	4	27
	2,89	6,52	19,15	4,94	4,86
Nezadovoljan	19		4	5	28
	4,99		8,51	6,17	5,05
I nezadovoljan i zadovoljan	42	10	7	26	85
	11,02	21,74	14,89	32,10	15,32
Zadovoljan	179	21	17	33	250
	46,98	45,65	36,17	40,74	45,05
Vrlo zadovoljan	48	6	2	6	62
	12,60	13,04	4,26	7,41	11,17
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Prema tablici 48. odnosno prema zadovoljstvu ispitanika prometnom povezanošću s naseljima u regiji, vidi se da su oni uglavnom zadovoljni i vrlo zadovoljni (50% do 60%) povezanošću sa svim naseljima, osim u općinskim centrima u kojima ima najmanje zadovoljnih i vrlo zadovoljnih (zajedno 40,43%). U općinskim centrima je također i najveći broj nezadovoljnih i vrlo nezadovoljnih, njih ukupno 27,66%, od svih ostalih naselja pa se čini da oni imaju najslabiju prometnu povezanost. Tome je vjerojatno razlog njihova udaljenost od gradova u regiji i od Zagreba također, ali i zato što njihova stvarna očekivanja nisu ispunjena. Sela su

često i udaljenija, ali su stanovnici u njima ipak zadovoljniji od onih u općinskim centrima, čemu pridonosi navika stanovnika na takvu situaciju te stoga i njihova manja očekivanja.

Tablica 49.

Rezultati istraživanja prema nedostacima i smetnjama u svakodnevnom putovanju u zagrebačkoj regiji (u %)

Što Vas najviše smeta u svakodnevnom putovanju?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne putujem	79	10	19	21	129
	20,79	22,22	41,30	25,93	23,37
Prometne gužve	217	22	8	22	269
	57,11	48,89	17,39	27,16	48,73
Loše prometnice	44	7	8	20	79
	11,58	15,56	17,39	24,69	14,31
Neadekvatna javna prometna sredstva	7	4	4	2	17
	1,84	8,89	8,70	2,47	3,08
Dužina putovanja	12	1	4	4	21
	3,16	2,22	8,70	4,94	3,80
Nedovoljna učestalost prometnih veza	13	1	3	7	24
	3,42	2,22	6,52	8,64	4,35
Neredovitost prometnih veza	8			5	13
	2,11			6,17	2,36
Total	380	45	46	81	552
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

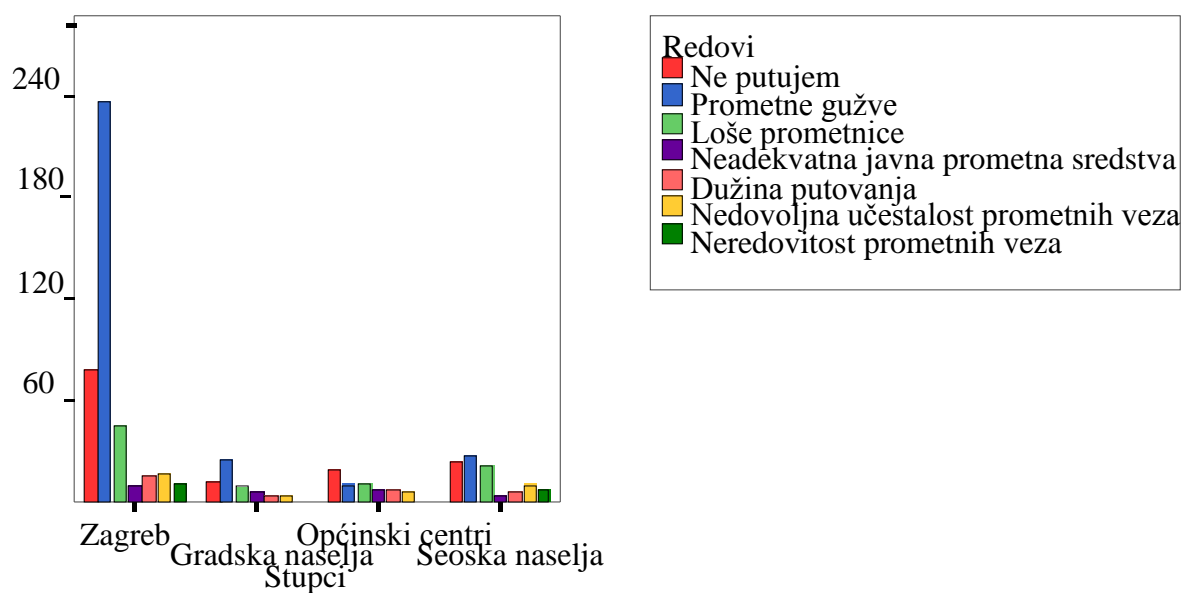
U tablici 49. vide se najčešći nedostaci koji prate svakodnevno putovanje i migriranje stanovnika. U gradskim naseljima i gradu Zagrebu to su uglavnom prometne gužve (oko 50% do 60%), dok su u ostalim naseljima to podjednako loše prometnice i prometne gužve (od 40% do 50%). Stanovnici seoskih naselja i općinskih centara, njih oko 15%, zamjeraju još i nedovoljnu učestalost prometnih veza čime je njihova povezanost lošija te utječe na ukupnu kvalitetu života. Iz toga slijedi da su općinski centri i seoska naselja kao manja i nerazvijenija naselja, slabije prometno povezana unutar regije, što se vidi iz njihovog iskazanog

nezadovoljstva. To je segment života koji bi se mogao popraviti kako u korist ostanka postojećeg stanovništva u njima, tako i dolaska novog.

Dijagram 6.

Smetnje u svakodnevnom migriranju prema naseljima u zagrebačkoj regiji

Smetnje u svakodnevnom putovanju prema naseljima

Tablice 50. – 54.

Rezultati istraživanja prema učestalosti putovanja izvan mjesta boravka u zagrebačkoj regiji (u %)

Tablica 50.

Koliko često putujete zbog posla

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog posla?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Dnevno	45	20	19	32	116
	11,81	43,48	40,43	39,51	20,90
Tjedno	16	2	1	2	21
	4,20	4,35	2,13	2,47	3,78
Mjesečno	18	2		2	22
	4,72	4,35		2,47	3,96
Rjeđe od toga	36	2	2	6	46
	9,45	4,35	4,26	7,41	8,29
Nikada	266	20	25	39	350
	69,82	43,48	53,19	48,15	63,06
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 51.

Koliko često putujete zbog administrativnih razloga

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog administrativnih razloga?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Dnevno	17	4	3	1	25
	4,46	8,70	6,38	1,23	4,50
Tjedno	10	1	3	18	32
	2,62	2,17	6,38	22,22	5,77
Mjesečno	24	2	17	30	73
	6,30	4,35	36,17	37,04	13,15
Rjeđe od toga	46	16	15	15	92
	12,07	34,78	31,91	18,52	16,58
Nikada	284	23	9	17	333
	74,54	50,00	19,15	20,99	60,00
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 52.

Koliko često putujete zbog zdravstvenih razloga

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog zdravstvenih razloga?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Dnevno	15	1	1		17
	3,94	2,17	2,13		3,06
Tjedno	5	1	1	8	15
	1,31	2,17	2,13	9,88	2,70
Mjesečno	25	8	22	35	90
	6,56	17,39	46,81	43,21	16,22
Rjeđe od toga	44	18	21	24	107
	11,55	39,13	44,68	29,63	19,28
Nikada	292	18	2	14	326
	76,64	39,13	4,26	17,28	58,74
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 53.

Koliko često putujete zbog kupovine

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog kupovine?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Dnevno	15	5	3	12	35
	3,94	10,87	6,38	14,81	6,31
Tjedno	16	8	8	24	56
	4,20	17,39	17,02	29,63	10,09
Mjesečno	37	12	19	20	88
	9,71	26,09	40,43	24,69	15,86
Rjeđe od toga	79	10	8	11	108
	20,73	21,74	17,02	13,58	19,46
Nikada	234	11	9	14	268
	61,42	23,91	19,15	17,28	48,29
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 54.

Koliko često putujete zbog sporta, kulture, zabave

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog sporta, kulture, zabave?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Dnevno	12	8	3	10	33
	3,15	17,39	6,38	12,35	5,95
Tjedno	21	4	8	9	42
	5,51	8,70	17,02	11,11	7,57
Mjesečno	45	9	8	8	70
	11,81	19,57	17,02	9,88	12,61
Rjeđe od toga	95	9	7	21	132
	24,93	19,57	14,89	25,93	23,78
Nikada	208	16	21	33	278
	54,59	34,78	44,68	40,74	50,09
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U tablicama 50. do 54. vide se razlozi putovanja i migriranja stanovnika prema njihovoj učestalosti (od najčešćih do najrjeđih) i važnosti (od posla do zabave). Najmanje stanovnika iz Zagreba (11,81%) dnevno migrira zbog posla u neko drugo naselje, a u ostalim tipovima naselja taj je postotak migriranja zbog posla oko 40%. To pokazuje da je većina poslova koje obavljaju oni koji žive u Gradu Zagrebu još uvijek smještena u njegovim granicama, te da stanovnici najčešće nemaju potrebu ići izvan njega radi posla. Radi drugih obaveza stanovnici svih naselja putuju ipak rjeđe iako najčešće putuju oni iz manjih naselja (sela i općinskih centara) u veća (gradove), što je vidljivo iz gornjih tablica. Tako na primjer zbog kupovine se najčešće putuje tjedno i mjesečno iz svih naselja (50 – 60%) osim iz Zagreba iz kojeg se gotovo uopće ne putuje u neko drugo naselje zbog kupovine (zajedno oni koji rijetko i nikada odlaze iz Zagreba iznose 82,15%). To govori u prilog institucionalnoj i ostaloj opremljenosti Zagreba koja ispunjava potrebe većine svojih stanovnika zbog čega oni nemaju potrebe ići izvan njega. Slično je i sa migriranjima u neka druga naselja zbog sporta, kulture ili zabave gdje više i češće putuju

stanovnici općinskih centara, sela i gradova satelita ili gradskih naselja, a najrjeđe oni iz Zagreba, zbog navedene razlike u opremljenosti pojedinih naselja.

Tablica 55.

Rezultati istraživanja prema mogućnosti zadovoljenja većine potreba u naselju stanovanja u zagrebačkoj regiji (u %)

Možete li većinu svojih uobičajenih potreba u slobodnom vremenu zadovoljiti u naselju stanovanja?	Klasifikacija naselja u zagrebačkoj regiji				Total
	Zagreb	Gradska naselja	Općinski centri	Seoska naselja	
Ne	45	11	5	20	81
	11,81	23,91	10,64	24,69	14,59
Djelomično	100	7	19	27	153
	26,25	15,22	40,43	33,33	27,57
Da	236	28	23	34	321
	61,94	60,87	48,94	41,98	57,84
Total	381	46	47	81	555
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablica 55. pokazuje mogu li stanovnici u svom naselju stanovanja zadovoljiti većinu svojih svakodnevnih potreba. Uspješno ih može zadovoljiti, odnosno potvrdno je odgovorilo na ovo pitanje iznad 60% ispitanika u gradovima, oko 50% u općinskim centrima, te oko 40% u selima. Najmanji broj zadovoljnih je u seoskim naseljima što je i očekivano, jer su ta naselja najslabije i često nedovoljno opremljena u svim pogledima, pa je i njihova upotrebna vrijednost od svih naselja na najnižoj razini. U selima je također i najveći broj onih koji ne mogu ostvariti većinu svojih potreba, njih oko 25%, ali je zanimljivo da ih je gotovo podjednako i u gradskim naseljima, što se može objasniti ili nedovoljnom opremljenošću tih gradova ili pak neostvarenim očekivanjima njihovih stanovnika koji su zasigurno očekivali više. Iz toga slijedi da bi se opremljenost svih tipova naselja mogla još poboljšati ili podići na višu razinu, kako u

manjim tako i u većim naseljima (postojećim gradovima u zagrebačkoj regiji). U gradskim naseljima nije zadovoljavajući društveni tip sekundarne opremljenosti što se vidi iz nedostatka društvenih, kulturnih i sportskih ustanova pa taj vid zadovoljenja potreba često ostaje neispunjen. Većina tih potreba često se može ispuniti samo u gradu Zagrebu.

8.2. Rezultati istraživanja prema upitniku za naselja

Prema drugom upitniku, odnosno *upitniku za naselja*, također korištenom za analizu podataka, slika opremljenosti većine naselja slična je s već navedenim podacima¹⁴. Upitnik za naselja namijenjen je svim tipovima naselja u zagrebačkoj regiji na osnovi kojeg se može procijeniti njihova ukupna opremljenost (primarna i sekundarna) kao element kvalitete života u njima. *Osnovna podjela pitanja u ovom upitniku odnosi se na pojedine društvene sektore i djelatnosti, odnosno na njihov broj u pojedinom naselju. U uvjetima kad navedenog nema u pojedinom naselju, traži se najbliže naselje s potrebnim uvjetima.* Sektori ispitivani u upitniku su sljedeći: uprava i samouprava, pravosuđe, financijske i slične organizacije, zdravstvene ustanove i ustanove socijalne skrbi, te sektori obrazovanja, kulture, sporta, zabave, trgovine, obrta, industrije, komunalne opremljenosti i prometa. *Svi gradovi sateliti u zagrebačkoj regiji, a ispitivano je njih šest (Velika Gorica, Zaprešić, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Dugo Selo i Jastrebarsko) imaju ukupno gledajući, dobru opremljenost i tehničku i društvenu. Svi ovi gradovi uglavnom gravitiraju prema Gradu Zagrebu kao najvećem središtu u regiji, a ostala naselja, općinska i seoska, gravitiraju prvo onim većima u svojoj neposrednoj okolini, a zatim prema gradu Zagrebu, također.* Iako u istraživanju nije bilo moguće ispitati sva postojeća naselja, može se pretpostaviti i da je u njima slična situacija.

Iz upitnika za naselja može se zaključiti kako su sela prvenstveno usmjerena na općinske centre, ako oni mogu uspješno ispuniti traženi sadržaj ili potrebu, dok su općinski centri usmjereni na gradove satelite pa tek zatim na sam grad Zagreb. Tako dobivamo potpuno hijerarhiziranu sliku povezanosti među naseljima, pa se može reći i *hijerarhiziranu mrežu naselja koja ima niži i viši rang središta unutar sebe ili svojih čvorišta. Sva seoska naselja iz uzorka su na relativno niskoj razini opremljenosti (institucionalnoj i infrastrukturnoj), općinski centri su na*

zadovoljavajućoj, a gradovi na najvišoj razini opremljenosti. Tako se npr. potreba za osnovnom i srednjom školom obično realizira u susjednim i najbližim naseljima, dok neke druge potrebe, kao što su bolnica ili rodilište, te u krajnjoj liniji i kulturne potrebe, stanovnici regije mogu ispuniti samo u gradu Zagrebu ili uglavnom u njemu. U ostalim gradovima satelitima postoje samo domovi zdravlja i specijalizirane liječničke ambulante, ali bolnice ne postoje. Slično je i sa raznim uredima državne uprave (razna poglavarstva, uredi i zavodi) i pravosuđa (sudovi, državna odvjetništva i sl.), te nekih financijskih službi i organizacija (osiguravajuća društva i banke) koji također postoje samo u gradu Zagrebu. I kazališta i ostale kulturne institucije su u samom Zagrebu iako postoje primjeri djelovanja amaterskih kazališnih grupa u nekim drugim naseljima. Iz sljedeće tablice 56. vidi se opremljenost grada Zagreba a prema upitniku za naselja.

Tablica 56.

Indeksi opremljenosti po naseljima (ponderirano)

Broj naselja: 1

Naselje Zagreb	Odlična	Vrlo dobra	Dobra	Loša	Nikakva
1. Financijske i druge službe (0-24)	1				
2. Zdravstvene ustanove (0-55)	1				
3. Socijalna skrb (0-51)	1				
4. Obrazovanje (0-111)	1				
5. Kultura (0-117)	1				
6. Sport (0-56)	1				
7. Zabava (0-18)	1				
8. Trgovine, obrt, industrija (0-94)	1				
9. Komunalna oprema (0-69)	1				
10. Promet (0-65)	1				
11. NGO (0-3)	1				
12. Planovi (0-40)	1				

Prema svim elementima iz upitnika za naselja navedenima u tablici 56. proizlazi njihova odlična opremljenost. Broj 1 označava odličnu opremljenost, odnosno postojanje svih ispitivanih elemenata u gradu Zagrebu, pa je najbolje od svih naselja opremljen u elementima komunalne i društvene opremljenosti. S obzirom da grad Zagreb, kao što je i očekivano, bilježi najbolju ukupnu opremljenost od svih naselja, ostala naselja najvećim dijelom gravitiraju prema njemu. Takav tip gravitacije prema Zagrebu kao centralnom i najvećem urbanom središtu izrazito je

jak, a što je obilježje procesa nagle i ubrzane urbanizacije započete još nakon Drugog svjetskog rata te produbljene u nedavnom tranzicijskom periodu. Međutim, taj se tip urbanizacije polako mijenja u korist *nove urbanizacije i urbane dinamike koju karakteriziraju procesi suburbanizacije i dekoncentracije u okolni prostor ili okolicu. Okolica dobiva novo značenje te poprima urbana obilježja i urbane funkcije pa se dobar dio stanovništva ipak zadržava u tom prostoru.* Smanjuje se iseljavanje u sam grad Zagreb, a atraktivnost sada dobivaju ostala gradska središta ili gradovi sateliti, ali i neka ostala naselja zbog blizine sve većeg broja gradova. Tako zagrebačka mreža naselja iako najvećim dijelom ima *hijerarhijsku strukturu*, ima i *radijalnu strukturu u kojoj podjednako dolaze do izražaja i ostala središta* (slika 2.). *To također znači da neovisno o najvećem središtu Zagrebu, ostala naselja ovise i gravitiraju jedan na drugoga stvarajući dodatna čvorišta ili žarišta urbaniteta u mreži. Najčešće su ta čvorišta nejednakog značaja a takav je slučaj i u ovoj regiji.*

Od ispitivanih *gradova satelita* u zagrebačkoj mreži naselja - *Velike Gorice, Zaprešića, Samobora, Svetog Ivana Zelina, Dugog Sela i Jastrebarskog* – najveći utjecaj na ukupno područje imaju i najveći gradovi od njih, tj. Velika Gorica, Zaprešić i Samobor. Ostala tri ispitivana grada imaju nešto slabiji utjecaj u čitavoj mreži i dovoljno prisutan samo u svojoj neposrednoj okolini. Tome je vjerojatno uzrok veličina ovih gradova, ali i njihova atraktivnost i gravitacijska snaga koje zajedno privlače novo stanovništvo iz cijele regije, ali i ostalih županija u zemlji. Najvažnija činjenica u tim područjima jest što se staro ili domaće stanovništvo zadržava i nema potrebu trajno iseljavati. Tri manja grada nešto slabije privlače novo stanovništvo i imaju manji ukupni broj stanovnika, ali također zadržavaju svoje domaće stanovništvo što ih čini ne manje važnima.

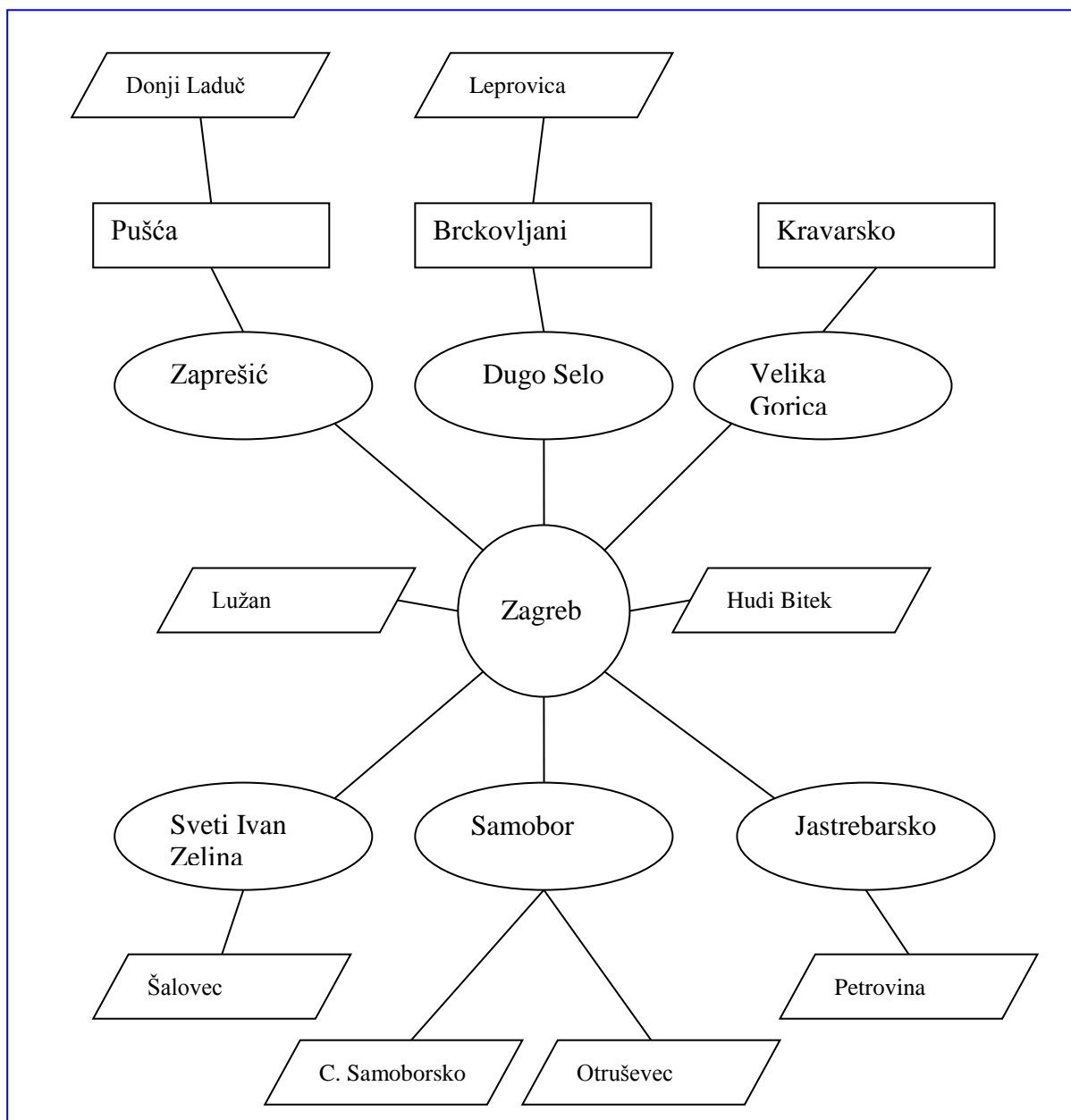
I *općinski centri - Brckovljani, Kravarsko, Pušća* – imaju različiti utjecaj na svoja okolna naselja. On nije zanemariv, ali je nedovoljan za ispunjenje većine potreba stanovnika koji žive u tom dijelu mreže. Najčešće ovi centri imaju samo osnovnu školu ili liječničku ambulantu i ljekarnu, te samo djelomično mogu ispuniti potrebe stanovnika, najčešće samo onih mlađe ili starije dobi. Sve ostale dobne skupine (srednjoškolska i studentska, te radnoaktivna populacija) odlaze zbog svojih potreba u veća središta ili u ostale gradove, najčešće grad Zagreb. *Seoska naselja - Otruševac, Hudi Bitek, Leprovica, Petrovina, Cerje Samoborsko, Lužan, Šalovec, Buševac, Donji Laduč* – nejednake su veličine i značenja, ali ih sve obilježava usmjerenost na njihovu najbližu i opremljeniju okolicu, jer su najlošije opremljena od svih tipova naselja u mreži. U prvom redu gravitiraju prema općinama, a zatim prema ostalim gradovima u svojoj blizini ili gradu Zagrebu. Za ispunjenje elementarne ili primarne razine potreba stanovnici migriraju u najbliža naselja i neposrednu okolinu, dok za ispunjenje potreba višeg ranga, društvenih i subjektivnih, iz manjih naselja mora se migrirati u grad Zagreb najčešće jer jedino on može ispuniti sve te potrebe. Time se potvrđuje *hijerarhijski i radijalni izgled zagrebačke mreže naselja* (slike 1. i 2.)

Iz svega navedenoga proizlazi da su prema smještaju i položaju unutar postojeće mreže sva ispitivana naselja usmjerena prvo na svoj najbliži okolni prostor, a zatim na veći i udaljeniji, odnosno opremljeniji prostor. Dalje se navodi gdje ispitivana naselja pripadaju unutar mreže i gdje najčešće gravitiraju:

- općinski centar Brckovljani uglavnom gravitira prema gradskom naselju Dugom Selu i prema gradu Zagrebu;
- općinski centar Kravarsko gravitira prema gradskom naselju Velikoj Gorici i gradu Zagrebu;
- općinski centar Pušća gravitira prema gradskom naselju Zaprešiću i gradu Zagrebu;

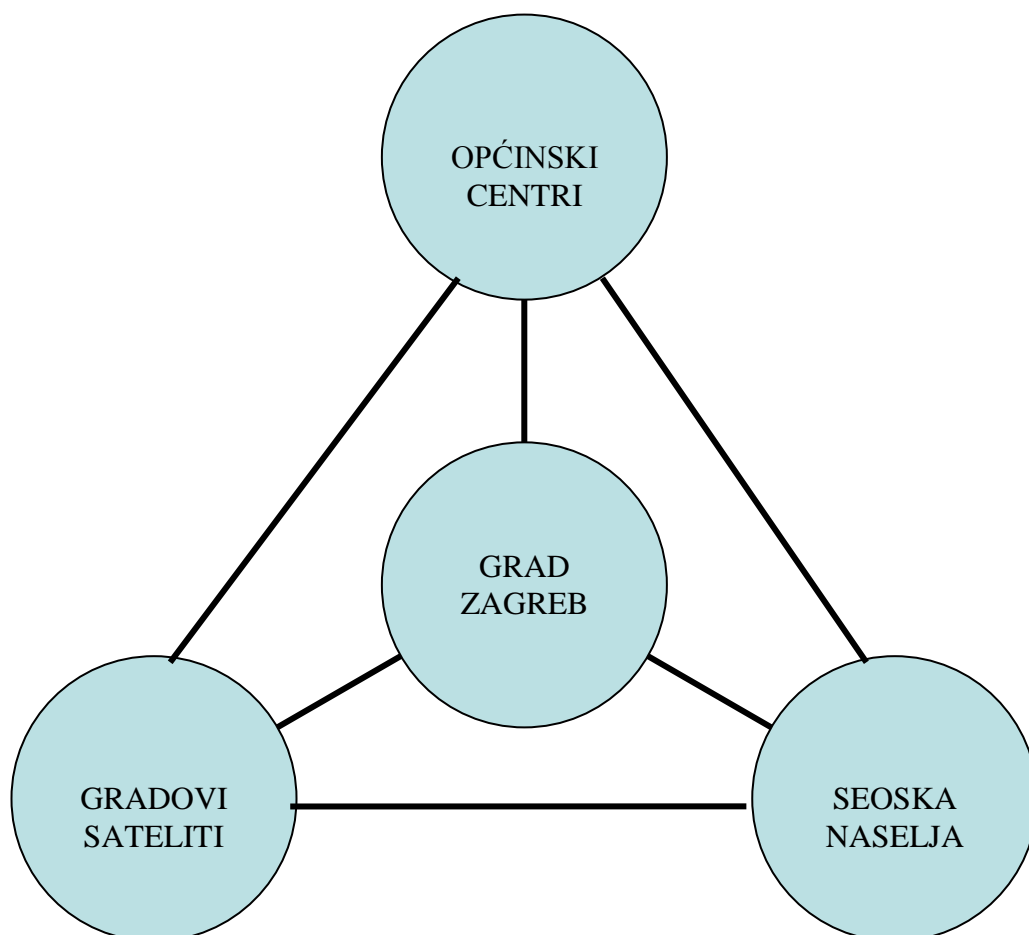
- seosko naselje Otruševac gravitira prema gradskom naselju Samoboru i gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Cerje Samoborsko ima isti smjer gravitiranja kao i Otruševac;
 - seosko naselje Hudi Bitek gravitira prema Brezovici - gradskoj četvrti grada Zagreba - i prema gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Leprovica gravitira prema gradu Dugom Selu i gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Petrovina gravitira prema gradskom naselju Jastrebarskom i gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Lužan gravitira prema Sesvetama i gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Šalovec gravitira prema Svetom Ivanu Zelini i gradu Zagrebu;
 - seosko naselje Laduč Donji gravitira prema gradskom naselju Zaprešiću i gradu Zagrebu
- (slike 1. i 2.).

Slika 1. Zagrebačka mreža naselja – smjerovi gravitacijskih kretanja unutar mreže

- 1 ○ makroregionalni centar
- 2 ○ gradovi sateliti
- 3 □ općinski centri
- 4 ▱ seoska naselja

Slika 2.: Zagrebačka mreža naselja – *radijalni dijagram*

9. Zaključak

Današnji uvjeti tranzicije i globalizacije nesumnjivo su utjecali na sve aspekte života stanovnika, a naročito na *materijalne ili osnovne uvjete života*. Nastale promjene vidljive su i na svim razinama života i među svim socijalnim slojevima stanovništva. *Sociološki aspekti tih promjena evidentirani su ovdje kroz uvid u kvalitetu života stanovnika u zagrebačkoj regiji, te kroz opremljenost kućanstava i naselja u njoj*. Prema izloženom istraživanju i interpretiranim rezultatima iz oba korištena upitnika, tj. *upitnika za pojedince i kućanstvo i upitnika za naselja*, može se vidjeti općenita slika *zagrebačke mreže naselja*. Slika stanja zagrebačke regije uzevši u obzir sve istraživane aspekte, prvenstveno aspekte opremljenosti i kvalitete života, je zadovoljavajuća i na relativno dobroj razini opremljenosti. To se može zaključiti iz rezultata *primarne ili temeljne opremljenosti kućanstava i naselja* koja je zadovoljila i pokazala postojanje minimuma egzistencijalnog i životnog standarda za većinu stanovnika i u svim tipovima naselja u regiji. Tri navedene razine opremljenosti kućanstava i naselja mjerene su i prikazane indeksima te opremljenosti koji su nazvani: *indeks primarne i sekundarne opremljenosti kućanstava, te indeks opremljenosti susjedstva ili kvarta, odnosno neposredne okoline stanovanja*. *Sekundarna opremljenosti kućanstava u svim naseljima* pokazala se lošijom i na nižoj razini od primarne opremljenosti, što je i bilo očekivano. Obje razine opremljenosti ne mogu biti podjednako zadovoljene u svim tipovima naselja i među svim društvenim slojevima jer se upravo u strukturnim razlikama među društvenim skupinama nalazi i osnovna razlika njihove kvalitete života. Iz toga se nadalje mogu rađati određene aspiracije za zadovoljenjem kako osnovnih razina kvalitete življenja tako i onih viših razina, koje se uglavnom nejednako realiziraju.

Unutar postojeće i navedene *klasifikacije naselja u zagrebačkoj regiji*, prema kojoj su naselja podijeljena na *grad Zagreb, gradska naselja, općinske centre i seoska naselja*, pokazalo se kako

još uvijek postoji najveća razlika između gradskih i seoskih naselja, te između grada Zagreba i seoskih naselja. Isto tako prema nekim indikatorima stanovanja kao što su veličina stana ili kuće, te broju soba u njima, seoska naselja pak imaju bolju situaciju i njihova je kvaliteta u tom smislu bolja od kvalitete u gradskim naseljima. Prema razini sekundarne opremljenosti kućanstava i naselja, te *indeksu sekundarne opremljenosti kućanstava*, opet je kvaliteta bolja u gradskim naseljima i gradu Zagreba, a slabija u općinskim centrima i naročito u seoskim naseljima.

Iz svega navedenoga i analiziranoga u radu može se uočiti kako je dosadašnja razlika između seoskih i gradskih naselja, danas ipak mnogo manja, a prema nekim indikatorima i zanemariva. Tako na primjer uzevši u obzir pitanje iz upitnika za pojedince o zadovoljstvu ispitanika mogućnošću ispunjenja njihovih osnovnih potreba u mjestu stanovanja dobio se odgovor s visokim postotkom zadovoljstva mjestom stanovanja. Mnogo manji postotak ispitanika izrazio je nezadovoljstvo svojim mjestom stanovanja, pa je znatno veći broj zadovoljnih nego nezadovoljnih stanovnika u naseljima. Slični su podaci dobiveni i na mnoga druga pitanja koja se odnose na opremljenost kućanstava i naselja iz kojih općenito slijedi da su naselja, neovisno o tipu, uglavnom dostigla i zadovoljila minimalne egzistencijalne ili materijalne standarde. *Može se reći da je opremljenost kućanstava koja se mjerila kroz dvije spomenute razine – primarnu i sekundarnu – pokazala postojanje osnovnih tehničkih i društvenih uvjeta te opremljenosti. Isto tako, opremljenost neposredne okoline stanovanja određena indeksom opremljenosti susjedstva ili kvarta, također se pokazala uglavnom zadovoljavajućom i na dobroj razini.* Aspiracije i mogućnosti koje se stvaraju nakon ispunjenih osnovnih i egzistencijalnih uvjeta života, različite su i različito se evidentiraju ovisno o tipu naselja u regiji. Tako su kućanstva u gradskim naseljima ili gradovima satelitima još uvijek bolje opremljena nekim tehničkim pomagalicama i instalacijama od seoskih naselja, a dobar primjer je

posjedovanje osobnog računala ili perilice posuđa koje su ipak mnogo češće u gradskim naseljima nego u seoskim i općinskim naseljima.

Općenito se na kraju za ukupnu kvalitetu života u zagrebačkoj regiji može reći da je prema većini ispitivanih indikatora ili pokazatelja na zadovoljavajućoj razini. I za samoprocjenu kvalitete života od strane ispitanika može se reći da je relativno dobra, ali ne i zadovoljavajuća. Kvaliteta života pokazala se dobrom u gradovima satelitima u kojima je često bolja nego u gradu Zagrebu, čime se potvrđuje da je njihova naseljavanost pratila socijalnu mobilnost stanovnika u njima, odnosno njihovo uspinjanje na društvenoj ljestvici te time lakše rješavanje životnih pitanja. Treba se naglasiti i da ovisno o pojedinom tipu naselja kvaliteta života varira i ima nejednaku razinu te se uvjeti života u nekim manjim i slabije naseljenim mjestima mogu umnogome poboljšati. Time se nesumnjivo potvrdila i glavna hipoteza da je kvaliteta života određena mjestom stanovanja i življenja. Zagrebačku regiju obilježava i stalno prisutni hijerarhizirani odnos među naseljima u kojem dominira grad Zagreb. Najveći dio urbanih funkcija i sadržaja te gravitacijske snage nalazi se u Zagrebu pa se iz ostalih tipova naselja gravitira i migrira prema njemu, naročito zbog potreba tzv. višeg ranga (npr. kulture i obrazovanja). Ipak opremljenost ostalih gradova u regiji također je dobra i nije zanemariva jer u njima stanovnici mogu zadovoljiti većinu svojih svakodnevnih potreba. Slabo su opremljena samo neka seoska naselja u ovoj regiji, ali to je slučaj i kod većine ostalih seoskih naselja u zemlji, kako zbog dosadašnje državne ruralne politike tako i zbog prirode ruralnih prostora samih.

Do smanjivanja razlika između ruralnih i urbanih naselja danas, te između urbanog i ruralnog, doveli su sveprisutni procesi globalizacije i tranzicije te brzina promjena koju one sa sobom donose. Mnogobrojni utjecaji podjednako se mogu osjetiti i u gradu i u selu, a zbog stalnog

progresu, gospodarskog i tehnološkog, dolazi i do promjena u shvaćanju prostora samog. Prostor se shvaća kao *sinteza urbanog i ruralnog* bez prave granice između istih. *Iznimno velike urbanizirane prostore i gradove kao što su mega gradovi, megalopolisi, urbanizirane regije, mreže naselja i slične tvorevine sve više obilježava stalna ekspanzija u postojeći prostor te time i njihova decentralizacija. Decentralizacija urbanog utjecaja na sve veći teritorij dovodi do smanjenja razlike među naseljima ali i do njihove sve veće urbanizacije ili do reurbanizacije kao novog procesa. Isto tako za neke je prostore karakteristična i deurbanizacija, te reteritorijalizacija, procesi u kojima se očituje smanjeni utjecaj urbanizacije, a povećani utjecaj i važnost teritorija samog.* Nova prostorna dinamika stvara nove prostorne forme u kojima vrijednost dobivaju prostori kao urbanizirane i umrežene cjeline bez naglašene podjele na centar i periferiju. Vrijednost se pridaje i predgrađu ili suburbiji kako zbog sve veće mobilnosti stanovništva tako i zbog jeftinijeg i prirodnijeg okružja za život i rad stanovnika. *Tako mreža naselja u svom novom obliku kao funkcionalni sustav velikog broja naselja, dobiva dodatno značenje u ukupnoj kvaliteti života.* Ono se prvenstveno ogleda u humanijem pristupu životu sve većeg broja stanovnika unutar mreže. To se važno obilježje može primijeniti i na zagrebačku mrežu naselja, koja po svim svojim navedenim obilježjima zaslužuje atribut humanog mjesta za život. U usporedbi sa nekim svjetskim primjerima zagrebačka regija ima još uvijek dobru kvalitetu života za većinu svojih stanovnika.

Zagrebačka regija kao funkcionalna urbana cjelina s brojnim naseljima stoga ima dobre preduvjete za bolji budući razvoj, a jedan od njih je što nije opterećena izrazitim viškom stanovništva u smislu u kojem je to slučaj danas u mnogim gradovima svijeta. Iako se u ovu regiju stanovništvo stalno doseljava, u Grad nešto više nego u Županiju, još uvijek je ne obilježava tipična velegradska zagušenost koju bi mogli usporediti s nekim velikim svjetskim gradovima. Višak stanovnika može postati nepremostiva teškoća u funkcioniranju grada kao

što je to slučaj u već spominjanim megalopolisima današnjice. Suprotno tome može se reći da zagrebačka regija ima relativno mali broj stanovnika koji se može i pravilnije raspodijeliti unutar same regije. U tom smjeru ide njeno daljnje širenje, tj. u *smjeru decentraliziranih okolnih područja koja postaju nositelji sve većeg broja urbanih funkcija, ali isto tako i podrška rasterećenju glavnog ili matičnog grada*. Stoga i ruralni prostori unutar regije poprimaju nova obilježja, a gube neka stara obilježja. Njihova sve intenzivnija povezanost sa gradovima regije omogućuje im podjednako dobru opremljenost i brzinu modernizacije svojih prostora i svojih uvjeta života. *Danas je prisutna sve manja razlika u tehničkom standardu i razini opremljenosti kućanstava na selu i u gradu. U zadnjim su desetljećima kod nas vidljivi i obrnuti fenomeni koji se ogledaju u kvalitetnijem stanovanju i opremljenosti kućanstava na selu od onih u gradovima, te trendu življenja u ruralnim prostorima ali sa visokom razinom opremljenosti (i primarnom i sekundarnom razinom opremljenosti)*. Međutim, moraju se spomenuti i loši primjeri kao što su život u slabo naseljenima ili depopulariziranim seoskim naseljima u kojima nema gotovo nikakvih uvjeta za dobar život i koji se zbog toga uglavnom napuštaju te u njima ostaje samo ostarjelo stanovništvo. Zagrebačka regija prostor je na kojem postoje i jedni i drugi primjeri i na kojem se svakako može mnogo toga poboljšati, ali i sačuvati.

BILJEŠKE

¹ Prema Castellsovom djelu - *Urban Question* - iz 1977. g.

² Detaljnije analize ovih autora mogu se naći i u Sojinom starijem djelu iz 1994. g.

³ Najnoviji i možda najvažniji Castellsov opus je *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura* – u tri dijela ili sveska koji su već izlaženjem prvog dijela početkom 90-tih, izazvala

izrazitu pažnju znanstvene i stručne javnosti širom svijeta, te se nestrpljivo iščekivalo izlaženje i druga dva dijela. Njihovi naslovi su: *1. Uspon umreženog društva; 2. Moć identiteta; 3. Kraj tisućljeća*. I u nas su objavljena sva tri sveska.

⁴ I neke ranije teorije bavile su se fenomenom malih zajednica u gradu, a *H. Gans* je začetnik takvih analiza o njima.

⁵ Prema Izvješću o stanju u prostoru RH 2003., 2003.: 16.

⁶ M. Štambuk najdetaljniju analizu ruralnog sustava daje u svojoj disertaciji iz 1997. g. pod naslovom «*Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*». – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 309 str.

⁷ Navedeni autor donosi primjer i podatke iz francuske urbanističke prakse.

⁸ Poseban interes i brojne radove ovoj tematici posvetili su spomenuti sociolozi i istraživači u nas (ranije u bivšoj državi) kao što su Sekulić, Hodžić, Katunarić, Lazić, naročito u 80-tima i početkom 90-tih godina 20. st., a kroz brojna istraživanja provedena na Institutu za društvena istraživanja (Sveučilišta) u Zagrebu.

⁹ Podaci su iz *Studije o gospodarstvenom razvoju grada Zagreba u razdoblju 2001.-2005. godine*. – Zagreb: Ekonomski institut, 73 str.

¹⁰ Nositelj ovog istraživanja je IDIZ, odnosno grupe za sociologiju sela, grada i prostora, te sociologiju religije, koje su zajedno izradile ukupan uzorak, a time i gornju klasifikaciju sukladno postojećem teritorijalnom ustrojstvu zemlje.

¹¹ Navedeno prema Službenom glasniku Grada Zagreba broj: 14 od 31. srpnja 2003. godine.

¹² Isto: Službeni glasnik Grada Zagreba broj: 14 od 31. srpnja 2003. godine

¹³ Spomenuta klasifikacija detaljnije se navodi u tekstu u točki 6.

¹⁴ Sva ispitivana naselja iz regije, njih 19, detaljno su navedena u točki 6. u radu.

LITERATURA

Aguilar, G. Adrian; Ward, M.Peter; Smith, Sr., C. B. (2003.): *Globalization, regional development, and mega – city expansion in Latin America: Analyzing Mexico City's peri –*

urban hinterland. – Cities, Volume 20, Issue 1, February 2003. URL: <http://search.epnet.com/>
(siječanj, 2004.)

Akrap, Anđelko (1998.): Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji. U: *Migracije u Hrvatskoj. Regionalni pristup.*, (ur.) I. Lajić – Zagreb : Institut za migracije i narodnosti

Allen, John; Massey, Doreen; Pryke, Michael (edited by) (1999.): *Unsettling Cities. Movement / Settlement.* – London and New York : The Open University

Allen, John; Massey, Doreen; Pile, Steve (edt.) (1999.): *City Worlds.* – London and New York : The Open University

Amin, Ash; Graham, Stephen (1999.): Cities of connection and disconnection. In: *Unsettling Cities. Movement / Settlement.* – London and New York : The Open University

Bertić, Kampuš, Karaman (1996.): *Zagrebačka županija. Priručnik za zavičajnu nastavu.* – Zagreb : Školska knjiga

Brenner, Neil (1999.): *Globalisation as Reterritorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union.* – Urban Studies, 1999., Vol. 36, Issue 3

URL: <http://web.epnet.com> (svibanj 2004.)

Burgers, Jack; Musterd, Sako (2002.): Understanding Urban Inequality: A Model Based on Existing Theories and an Empirical Illustration. – *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 26, June 2002. URL: <http://web.epnet.com> (svibanj 2004.)

Castells, Manuel (2000.): *Uspon umreženog društva*, sv. I. – Zagreb : Golden marketing

Caldeira, Teresa (1996.): Proximity and high walls: Sao Paulo in the 1900s. - In: Amin, Ash; Graham, Stephen (1999.): *Unsettling Cities. Movement / Settlement.* – London and New York : The Open University

Chrisolm, Michael; Smith, M. David (ed): *Shared Space: Devided Space.* – London, 1990.

- Cifrić, Ivan; Čaldarović, Ognjen; Kalanj, Rade; Kufrin, Krešimir** (ur.) (1998.): *Društveni razvoj i ekološka modernizacija. Prilozi sociologiji tranzicije*. – Zagreb : Razvoj i okoliš, Biblioteka časopisa «Socijalna ekologija», knjiga 7., HSD
- Cifrić, Ivan** (1998.): Tranzicija i transformacija, u: *Društveni razvoj i ekološka modernizacija. Prilozi sociologiji tranzicije*. – Zagreb : Razvoj i okoliš, Biblioteka časopisa «Socijalna ekologija», knjiga 7., HSD
- Čaldarović, Ognjen** (1985.): *Urbana sociologija: socijalna teorija i urbano pitanje*. – Zagreb : Globus
- Čaldarović, Ognjen** (1987.): *Suvremeno društvo i urbanizacija*. – Zagreb : Školska knjiga
- Čaldarović, Ognjen** (1989.): *Društvena dioba prostora*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske
- Downey, John; McGuigan, Jim** (1999.): *Tehnocities*. – London, Thousand Oaks, New Delhi : Sage Publications
- Giddens, Anthony** (1990.): *The Consequences of Modernity*. – Polity press, UK
- Hall, Peter** (1966.): *The World Cities*. – New York, Toronto : World University Library
- Harvey, David** (1989.): *The Urban Experience*. - Oxford, UK., Blackwell Publishers
- Harvey, David** (1994.): *The Condition of Postmodernity*. – Oxford, UK., Blackwell Publishers
- Herbert, T. Davis,; Thomas, J. Colin** (1991.): *Cities in Space, City as Place*. – London, David Fulton Publishers
- Hodžić, Alija** (2002.): Seoska svakidašnjica. - U: *Selo: izbor ili usud.*, (ur.) Seferagić, D. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4.
- Izvešće o stanju u prostoru Republike Hrvatske 2003*. – Zagreb : Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja. Zavod za prostorno uređenje, Tekstualni dio, knjiga 1., srpanj 2003.
- Kalanj, Rade** (1988.): Henri Lefebvre kao sociolog svakidašnjeg života (predgovor). U: *Kritika svakidašnjeg života*. – Zagreb : Naprijed

- Lay, Vladimir** (1991.): Kvaliteta života društvenih slojeva u Hrvatskoj – Socijalno strukturiranje blagostanja. – U: *Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj. Zbornik radova.* – Zagreb : IDIS
- Lefebvre, Henri** (1976.): *Pravo na grad.* - Zagreb : Urbanistički zavod grada Zagreba – (Prijevodi; 4).
- Lefebvre, Henri** (1988.): *Kritika svakidašnjeg života.* – Zagreb : Naprijed
- Marinović – Uzelac, Ante** (1978.): *Socijalni prostor grada.* – Zagreb : Sveučilišna naklada Liber
- Marinović – Uzelac, Ante** (1986.): *Naselja, gradovi, prostori (studije i razmišljanja).* - Zagreb : Tehnička knjiga
- Marinović – Uzelac, Ante** (2001.): *Prostorno planiranje.* - Zagreb : Dom i svijet, Biblioteka Posebna izdanja
- Maroević, Ivo** (1999.): *Zagreb njim samim.* – Zagreb : Durieux
- Marshall, Gordon** (1998.): *Dictionary of Sociology.* – Oxford, New York : Oxford University Press
- Mattioni, Vladimir** (2002.): *Urbophilia.* – Zagreb : Horetzky
- McDowell, Linda** (1999.): City life and difference: negotiating diversity. In: *Unsettling Cities.* - edited by Allen, J. Massey, D. and Pryke, M., London and New York
- Milinković, Bosiljka** (2002.): Selo i agrar na razdjelnici stoljeća: selektivna bibliografija 1990.-2002. - U: *Selo: izbor ili usud.*, (ur.) Seferagić, D. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4.
- Mingione, Enzo** (1981.): *Social Conflict and the City.* - Oxford, UK., Blackwell Publishers
- Mumford, Lewis** (1988.): *Grad u historiji.* – Zagreb : Naprijed

- Oliveira – Roca, Marija** (1990.): Demografska dimenzija migracije radne snage selo – grad. – U: Seferagić, D. (ur.): *Promjene u svakodnevnom životu sela i grada : zbornik radova.* – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu – (Edicije IDIS-a)
- Ott, Thomas** (2001.): From Concentration to De – concentration – Migration Patterns in the Post – socialist City. – *Cities*, Volume 18, Issue 6, December 2001. URL: <http://www.sciencedirect.com> (siječanj, 2003.)
- Park, Robert ; Burgess, Ernest** (1967.): *The City.* – Chicago and London : The University of Chicago Press
- Perković, Zorislav** (2002.): *Bijeg u neozbiljnost.* – Zagreb : Horetzky
- Popovski, Vesna** (1987.): Pristup istraživanju mreže naselja SR Hrvatske. - U: *Mreža naselja SR Hrvatske.* - Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta (studije i izvještaji)
- Popis stanovništva 2001.: Zagrebačka županija – Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, DZS, 2004.* (<http://www.dzs.hr>)
- Popis stanovništva 2001.: Kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama, DZS, 2004.* (<http://www.dzs.hr>)
- Priemus, Hugo; Smid, Iris, Spaans, Marjolein** (ed.): *European Cities: Growth and Decline.* – (Book of Abstracts), Amsterdam, Utrecht, Delft, Urban Networks Programme, The Netherlands
- Prostorni plan Grada Zagreba : polazišta i ciljevi prostornog uređenja : koncepcija.* - Zagreb : Grad Zagreb, Gradski zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša, 1999.
- Puljiz, Vlado** (1977.): *Eksodus poljoprivrednika.* – Zagreb : Biblioteka sociologije sela, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
- Puljiz, Vlado** (1998.): Globalizacija i socijalna država. U: Zrinščak, S. (ur.): *Globalizacija i socijalna država.* – Zagreb : Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta ; SSSH

Richardson, Tim; Jensen, B. Ole (2003.): Linking Discourse and Space: Towards a Cultural Sociology of Space in Analysing Spatial Policy Discourses. – *Urban Studies*, Vol. 40, No. 1, 2003. URL: <http://search.epnet.com> (lipanj 2004.)

Ritzer, George (1997.): *Suvremena sociologijska teorija*. – Zagreb : Nakladni zavod Globus

Rogić, Ivan (1992.): *Periferijski puls u srcu od grada. Zamke revitalizacije*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske

Rogić, Ivan (1999.): Razvojni horizont glavnih aktera u srednjim hrvatskim gradovima, u: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Sassen, Saskia (2000.): New Frontiers facing Urban Sociology at the Millennium. – *British Journal of Sociology*, Volume 51, Issue 1 URL: <http://search.epnet.com> (lipanj 2003.)

Sassen, Saskia (2001.): *The Global City. New York, London, Tokyo*. (second edition) – Princeton University Press, Princeton and Oxford, USA and UK

Seferagić, Dušica (1981.): Procesi metropolitanizacije na zagrebačkom području. – u: *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu - (Studije i izvještaji)

Seferagić, Dušica (1987.): Mreža naselja u planovima SR Hrvatske. - u: *Mreža naselja SR Hrvatske*. - Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta (studije i izvještaji)

Seferagić, Dušica (1988.): *Kvaliteta života i nova stambena naselja*. - Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske

Seferagić, Dušica (2000.): *Kvaliteta življenja u selu u tranziciji*. – Sociologija sela, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148)

Seferagić, Dušica (2000.): Selo između tradicionalne i virtualne zajednice. - U: *Selo: izbor ili usud.*, (ur.) Seferagić, D. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4.

Soja, W., Edward (1994.): *Postmodern Geographies.* – New York, Verso

Soja, W., Edward (2000.): *Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions.* - Oxford, UK., Blackwell Publishers

Statistički ljetopis grada Zagreba 2001., Zagreb, 2001.

Studija o gospodarstvenom razvoju Grada Zagreba u razdoblju 2001.-2005. godine. – Zagreb : Ekonomski institut URL: <http://www.zg.hgk.hr> (veljača, 2004.)

Supek, Rudi (1981.): *Ispitivanje javnog mnijenja.* - Zagreb : Sveučilišna naklada Liber

Supek, Rudi (1987.): *Grad po mjeri čovjeka. S gledišta kulturne antropologije.* – Zagreb : Naprijed

Svirčić, Anđelina (2002.): *Javni prostori u Zagrebu: primjer dvaju središnjih trgova.* – Zagreb : Sociologija sela, 40 (2002), 1/2 (155/156)

Svirčić, Anđelina (2002.): *Grebaštica u razdoblju tranzicije: usporedba sa Primoštenom i Šibenikom.* – U: *Selo: izbor ili usud.*, (ur.) Seferagić, D. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4.

Šimunović, Ivo (1999.): *Srednji gradovi u regionalnom sustavu Hrvatske.* – U: Rogić, I. i Salaj, M. (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji.* – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Štambuk, Maja; Župančić, Milan; Kelebuš, Ivan (1995.): *Županija zagrebačka. Stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka.* – Zagreb : Županija zagrebačka

Štambuk, Maja; Rogić, Ivan; Mišetić, Anka (ur.) (2002.): *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo.* – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 17.

Štambuk, Maja (2002.): Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma (uvod). - U: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo.* – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 17.

Štambuk, Maja; Mišetić, Anka (ur.) (2002.): Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo.* – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 17.

Šuvar, Stipe (1972.): Tipologijska metoda u našem istraživanju, u: Stipe Šuvar i Vlado Puljiz (red.): *Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji: zbornik teorijskih i metodoloških radova.* - Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu

Šuvar, Stipe (1973.): *Između zaseoka i megalopolisa.* – Zagreb, Biblioteka sociologije sela

Tjeerd, Deelstra; Yanitsky, Oleg (ed.): *Cities of Europe: The Public's Role in Shaping the Urban Environment.* – Moscow, 1991.

Vresk, Milan (2002.): *Razvoj urbanih sistema u svijetu.* – Zagreb : Školska knjiga

Vresk, Milan (2002.): *Grad i urbanizacija.* – Zagreb : Školska knjiga

Walton, John; Masotti, N. Louis (1976.): *The City in Comparative Perspective.* – New York, Sage Publications

Zakon o prostornom uređenju, Opće odredbe – URL: <http://www.arhitektura.info>

(svibanj, 2003.)

Živić, Dražen (2002.): Odabrane značajke demografske strukture seoskih naselja u Hrvatskoj 1953.-1991., u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo.* – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 17.

Žuljić, Stanko (1981.): Pravci i oblici urbanizacije zagrebačkog područja. – U: *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja.* – Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta (studije i izvještaji)

Župančić, Milan (2002.): Vitalni poljoprivrednici i drugi akteri u razvoju ruralnih područja. – U: *Selo: izbor ili usud.*, (ur.) Seferagić, D. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4.

SAŽETAK

Magistarski rad *Sociološki aspekti mreže naselja u zagrebačkoj regiji* tematski je vezan za projekt Grupe za selo, grad i prostor Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, pod naslovom *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*, a u trajanju od 2002. do 2005. godine. Navedeni projekt odnosi se na sociološko istraživanje mreže naselja cijele Hrvatske, a magistarski rad na istraživanje jedne, ali najveće regije u sklopu čitave mreže, odnosno na istraživanje *zagrebačke regije*. Mreža naselja je sustav urbanih i ruralnih naselja koji zajedno

čine prostornu i funkcionalnu cjelinu, u ovom slučaju zagrebačku funkcionalnu regiju. Zagrebačku regiju čini Grad Zagreb i Zagrebačka županija zajedno. Uvid u konkretno stanje u toj regiji dobilo se empirijskim istraživanjem provedenim u proljeće 2004. godine na uzorku od 555 ispitanika u 19 naselja iz zagrebačke regije uključujući i Grad Zagreb.

Osnovna intencija ovog rada i predmet istraživanja bili su istražiti i ispitati opću sliku sadašnjeg stanja u zagrebačkoj regiji. To se postiglo sociološkim pristupom istraživanju kvalitete života stanovnika regije i opremljenosti kućanstava i naselja u njoj. Iz dobivenih rezultata istraživanja utvrdile su se *primarna i sekundarna razina opremljenosti naselja i kućanstava*. Kvalitetu života ispitivalo se kroz zadovoljenje *materijalnim ili osnovnim* uvjetima života stanovnika koje čine sljedeći indikatori tzv. indikatori socijalnog blagostanja: *stanovanje, obrazovanje, radni status, zanimanje, migracije i promet, te zadovoljstvo navedenim*. Iz navedenih indikatora dobila se ukupna slika konkretnog stanja u regiji u egzistencijalnom i materijalnom smislu, odnosno dobio se uvid u stvarno stanje u pojedinim tipovima naselja. Sva naselja u regiji podijeljena su prema postojećem teritorijalnom i zakonskom ustroju na klasifikaciju koja je korištena samo za potrebe ovog rada. Klasifikacija obuhvaća: Grad Zagreb, gradove satelite ili gradska naselja, općinske centre, te seoska naselja.

Ključne riječi: zagrebačka regija, mreža naselja, metropolitanizacija, suburbanizacija, globalizacija, decentralizacija, policentrični tip mreže naselja, opremljenost kućanstava, opremljenost naselja, kvaliteta života.

ABSTRACT

The master thesis «*Sociological Aspects of the Settlement Network in the Zagreb region*» is thematically connected to the project of the Workgroup for Village, City and Space of the Institute for Social Research, named «*Sociological Aspects of Settlement Networks in Context of Transition*» which lasted for the period between 2002 and 2005. The mentioned project refers to the sociological research of the settlement network for entire Croatia, while this master thesis refers to the research of only one, but the biggest region within this network, i.e. the Zagreb region. Settlement network is a system of urban and rural settlements that combined together

make a spatial and functional whole, in this case the functional region of Zagreb. Zagreb region consists of both Zagreb District and County of Zagreb. An insight in the actual situation within this region was obtained through empirical research conducted in spring of 2004 on the sample of 555 examinees in 19 settlements within the region, Zagreb District included.

The basic intention of this thesis and the subject of research were to investigate and examine the general image of present situation in the Zagreb region. Sociological approach was used in the research of *life quality of the inhabitants of the region and household, as well as settlement equipment within the region*. From the obtained research results *the primary and secondary level of household and settlement equipment* were established. Life quality was investigated through the dimension of satisfaction with *material or basic* life conditions of inhabitants, and through the following indicators of social welfare: *habitation, education, work status, vocation, migration and transit, and satisfaction*. From the mentioned indicators a general image in existentialistic and material sense of the actual situation in the region was obtained, respectively an insight in the real situation in particular types of settlements was obtained. Settlement types in the region were established in accordance with the existing territorial and legal structure, from which a new classification was derived and used solely for the purposes of this thesis. This classification includes: *1. Zagreb District; 2. satellite cities or city settlements; 3. municipality centres; and 4. rural settlements*.

Keywords: Zagreb region, settlement network, metropolitization, suburbanization, globalization, decentralization, polycentric type of settlement network, household equipment, settlement equipment, life quality.

ŽIVOTOPIS

Rođena 1976. godine u Šibeniku. Diplomirala 1999. godine filozofiju i sociologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2000. godine zaposlena na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu kao znanstveni novak. Radim u grupi za sociologiju sela, grada i prostora čije je primarno područje rada urbano – ruralna sociologija. Od 2001. godine

pohađam poslijediplomski znanstveni studij sociologije na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autorica sam nekoliko znanstvenih i stručnih radova.

PRILOZI

PRILOG 1.:

UPITNIK ZA POJEDINCE

IZVADAK IZ ORIGINALNOG UPITNIKA ZA POJEDINCE

(Samo pitanja korištena u radu)

/_/_/ 1. Županija: _____

/_/_/ 2. Naselje: _____

ISPITANIK

3. Spol

1. muški
2. ženski

4. /_/_/ Koje ste godine rođeni?

5. Koji je Vaš radni status?

1. posloprimac
2. samostalno obavlja djelatnost
(nema zaposlenih radnika)
3. individualni poljoprivrednik
4. poslodavac: vlasnik/suvlasnik
(sa zaposlenim radnicima)
5. nezaposlen
6. umirovljenik
7. domaćica

6. Koje je vaše zanimanje?

- 1- individualni poljoprivrednik
- 2- poljoprivredni radnik, ribar i šumski radnik
- 3- rudar i industrijski radnik
- 4- građevinski radnik
- 5- transportni radnik
- 6- radnik u trgovini
- 7- radnik u uslugama
- 8- osoblje zaštite
- 9- administrativni radnik i sl.
- 10- stručnjak
- 11- umjetnik
- 12- rukovoditelj
- 13- ostala zanimanja
- 14- nezaposlen
- 15- umirovljenik
- 16- domaćica

7. Koja je Vaša školska sprema?

- 1- bez škole
- 2- nezavršena osnovna škola
- 3- osnovna škola
- 4- ŠUP/ zanatska, industrijska škola
5. srednja tehnička škola (tehnička, ekonomska, medicinska itd.)
6. gimnazija, kulturna, matematička, jezična, informatička, umjetnička škola isl.
7. viša škola tehničkog smjera
8. viša škola ne-tehničkog smjera
9. fakultet prirodnih znanosti
10. tehnički fakultet
11. medicinski, stomatološki, farmaceutski, veterinarski fakultet
12. ekonomski fakultet
13. pravni fakultet

14. ostali fakulteti društvenih znanosti
15. umjetnička akademija
16. specijalizacija
17. magisterij, doktorat
18. ostalo

KUĆANSTVO

/_/_/ 9. Koliko članova ima Vaše kućanstvo?

10. Tko sve živi u Vašem kućanstvu?

(Porodični sastav kućanstva)

1. samačko kućanstvo
2. bračni par bez djece u kućanstvu
3. bračni par s neudatom/neoženjenom djecom u kućanstvu
4. majka ili otac s neudanom/neoženjenom djecom u kućanstvu
5. bračni par s udatom/oženjenom djecom u kućanstvu
6. majka ili otac s udanom/oženjenom djecom u kućanstvu
7. ostala više-porodična kućanstva
8. ostala porodična kućanstva (rođaci: stric, ujak, teta i sl.)
9. neporodična kućanstva

STANOVANJE

37. Stan/kuća u kojem stanujete je:

1. privatni (kupljen)
2. privatni (sagrađen)
3. privatni (otkupljen, u otkupu)
4. privatni (naslijeđen)
5. privatni (stanuje kod roditelja, rođaka)
6. državni (društveni)
7. nacionaliziran (zaštićeni stanar)
8. unajmljen (podstanar)
9. privremeni / nužni smještaj
10. ostalo

/_/ 38. Koliko soba ima stan/ kuća u kojem stanujete (bez kuhinje)?

/_/_/ 39. Kolika je stambena površina stana/ kuće u kojem stanujete? (999 – više od 1000 m²)

40. Koliko stanova ima u kući u kojoj stanujete?

1. obiteljska kuća (1-2)
2. 3- 10 stanova
3. 11 i više stanova

Ima li Vaše kućanstvo?

	Ne	Da
41. hidrofor	1	2
42. javni vodovod	1	2
43. pumpu na ulici	1	2
44. septičku jamu	1	2
45. javnu kanalizaciju	1	2
46. kupaonicu	1	2
47. centralno gradsko grijanje	1	2
48. etažno centralno grijanje	1	2
49. priključak na javnu plinsku mrežu	1	2
50. fiksni telefon	1	2

Koliko ste zadovoljni sljedećim uvjetima stanovanja: (1=izrazito nezadovoljan, 2=nezadovoljan, 3=zadovoljan, 4=izrazito zadovoljan)

53. lokacijom	1	2	3	4
54. blizinom stanice javnog prometa	1	2	3	4
55. opskrbljenošću okolice	1	2	3	4
56. susjedstvom (ljudskim odnosima)	1	2	3	4
57. mjesnom samoupravom (akcijama)	1	2	3	4

Ima li Vaše kućanstvo

	Ne	Da
58. perilicu za rublje	1	2
59. zamrzivač	1	2
60. perilicu posuđa	1	2
61. muzičku liniju	1	2
62. priključak na internet	1	2
63. satelitsku antenu, kablovsku TV	1	2
64. video uređaj, DVD player	1	2
65. osobno računalo (PC)	1	2
66. laptop	1	2
67. umjetnine (slike, namještaj, skulpture, keramiku)	1	2
68. biblioteku (više od 100 knjiga)	1	2
69. zbirku CD-a, ploča	1	2
70. bicikl	1	2
71. motocikl	1	2
72. čamac	1	2
73. jahtu	1	2
74. vrt	1	2

75. Koliko automobila ima Vaše kućanstvo?

- 1 nema automobil
2. 1 automobil
3. 2 automobila
4. 3 i više automobila

/// 77. Koliko prosječno mjesečno u kućanstvu trošite na gorivo za automobile?

(0000 - nemaju automobil, 9999 - 10.000 i više kuna)

/// 78. Kolike su prosječne mjesečne "režije" (struja, plin, telefon, grijanje, voda, komunalije itd.) u Vašem kućanstvu? (9999 - 10.000 i više kuna)

79. Imate li vikendicu/apartman za odmor i/ili dodatni stan/kuću?

1. ne
2. da, vikendicu/apartman za odmor
3. da, dodatni stan/kuću
4. da, i jedno i drugo

Imate li u susjedstvu / kvartu (cca 15 min. hoda)?

	Ne	Da
80. stanicu javnog prijevoza	1	2
81. telefonsku govornicu	1	2
82. trgovinu mješovitom robom	1	2
83. specijalizirane trgovine	1	2
84. ambulantu	1	2
85. stomatološku ordinaciju	1	2
86. veterinarsku stanicu	1	2
87. poštu	1	2
88. ljekarnu	1	2
89. vrtić	1	2
90. osnovnu školu	1	2
91. crkvu	1	2

/_/ 92. Koliko članova Vašeg kućanstva ima stalne osobne prihode? (zaposlenje, poljoprivreda kao zanimanje, mirovine, invalidnine, i sl.) (0 – nema stalnih prihoda)

/_/ 93. Koliko stalno zaposlenih ima u Vašem kućanstvu?
(0 - nema stalno zaposlenih)

/_/_/_/_/ 95. Koliki je prosječni ukupni mjesečni prihod u Vašem kućanstvu? (99999 - 100.000 i više kuna)

MIGRACIJE

120. U kakvom ste naselju rođeni?

1. selo
2. seoski lokalni centar
3. širi lokalni centar
4. regionalni centar
5. makroregionalni centar
6. glavni grad (Hrvatske i ostalih država)

121. Kakvo je naselje u kojem stalno stanujete?

1. selo
2. seoski lokalni centar
3. širi lokalni centar
4. regionalni centar
5. makroregionalni centar
6. Zagreb

Koliko često putujete izvan mjesta boravka zbog sljedećih razloga? (1=dnevno, 2=tjedno, 3=mjesečno, 4=rjeđe od toga, 5=nikada)

122. posao	1	2	3	4	5
123. administrativni razlozi	1	2	3	4	5
124. zdravstveni razlozi	1	2	3	4	5
125. kupovina	1	2	3	4	5
126. odmor i rekreacija	1	2	3	4	5
127. sport, kultura zabava	1	2	3	4	5

129. Koliko ste zadovoljni prometnom povezanošću s naseljima u kojima zadovoljavate neke potrebe?

0. ne putujem
1. vrlo nezadovoljan
2. nezadovoljan
3. i nezadovoljan i zadovoljan
4. zadovoljan
5. vrlo zadovoljan

130. Što Vas najviše smeta u svakodnevnom putovanju?

0. ne putujem
1. prometne gužve
2. loše prometnice

3. neadekvatna javna prometna sredstva
4. dužina putovanja
5. nedovoljna učestalost prometnih veza
6. neredovitost prometnih veza

249. Možete li većinu svojih uobičajenih potreba u slobodnom vremenu zadovoljiti u naselju stanovanja?

1. ne
2. djelomično
3. da

PRILOG 2. :

UPITNIK ZA NASELJA

IZVADAK IZ ORIGINALNOG UPITNIKA ZA NASELJA